

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M-2327 विषय _____
नाव भारत चंपी प्रथमस्तवक (m.ss)
लेखक / लिपीकार _____
पृष्ठ 30 काळ - पूर्ण / अपूर्ण L

अथ भारतचंपौ प्रथमस्तबकः प्रारभ्यते ॥

केलासवासी सूर्यवंशी लोवाणे शेट
करमशीरणमल्ल

देवालयधर्मशास्त्रान्नक्षेत्रशरवाणि कूपतीर्थसोपानादिकर्तृक, स्वचा
क्परिपालक मनस्व्युदार नीतिधर्मधुरंधरस्तस्याज्ञांकित सद्गुणसपन्न
सुपुत्र

शेट हंसराजप्रति

तस्यनिरपेक्ष स्वभावात्संस्कृतभाषाज्ञानवृद्धिभवनोत्कंठा दृष्ट्वा
प्रीतिपूर्वकोऽयंग्रंथः

शोधनांकनप्रकटकर्तृकेन निवेदितः ॥ ७९ ॥

श्रीगणेशायनमः॥ वेतंडतुंडगंडाभ्यांभांडाभ्यामदवारिणः निःसृतापापडिंभस्यरक्ष्यानोडाकिनीधुनी १ अथश्रीमदध्वरींद्रधुरीणानंतमद्व
कविःभारतसमुद्रात्सारमुत्थृत्यचंपूपबंधंचिकीर्षुःतस्यनिर्विघ्नसमाप्तिप्रचयगमनार्थंकृतेष्टदेवतास्मरणंशिव्यशिक्षायेनिबध्नन् एतद्रसमा
स्वादयतांकल्याणमाशास्ते कल्याणमिति प्रलंपुरातनंवेतंडरलंगजश्रेष्ठंगजाननमित्यर्थः रलंस्वजातिश्रेष्ठेपीत्यमरःतस्यगजनराकृतिवैशि
ष्ट्येपिसर्वेषुगात्रेषुशिरःप्रधानमित्यभियुक्तोक्तेःमहाहस्तीदक्षिणेनेतिश्रुतेश्चवेतंडत्वेनग्रहणंवःयुष्माकंकल्याणंकुशलंविधत्तांकरोतुविदधातेः

कल्याणंविधत्तांकरटमदधुनीलोलकल्लोलमालारवेलल्लोलंबकोलाहलसुरवरितदिकूचक्रवा
लांतरालं प्रलंवेतंडरलंसततपरिचलत्कर्णतालप्ररोहद्वानांकूराजिहीर्षादरविचतफणाशृंगभूषाभुजंगं १

करोत्यर्थत्वं युष्मभ्यंकल्याणंददात्वित्यर्थःकीदृशंवेतंडरलं करटयोःगंडस्थलयोःमदधुनीनांमंदोदकसरितां लोलासूचंचलासू कल्लोलमालासुस
हालहरीपरंपरासरवेलतांरोलंबानांभ्रमराणांकोलाहलैःझंकारकलकलैःकृत्वासुरवरितंशब्दयुक्तंकृतंदिशांचक्रवालस्यमंडलस्यअंतरालंमध्य-
भांगोयेनतत् पुनःकीदृशं कर्णोतालाविवझझरसंज्ञकतालविशेषाविवकर्णतालोसततंनिरंतरंयथातथापरिचलंतौयौकर्णतालोताभ्यांसकाशात्प्ररो
हतांउत्पद्यमानानांवातांकूराणांवाय्वंकूराणांअल्पवायूनांदित्यर्थःआजिहीर्षयाभक्षयितुमिच्छयादरंईषत्विचतानिप्रसारितानिफणाशृंगाणिफणाग्र

भागाः मुरगानीत्यर्थः येस्तथाभूताः भूषाभुजंगाः कटककाटिसूत्रके यूरादिभूषणभूताः भुजंगाः नागराजाः यस्यतत् अंकुरशब्दो दीर्घादिरपि पुरुषाः पुरुषान
राइतिवत् अन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः अत्रोभाभ्यां विशेषणाभ्यां वेतडत्वसमर्थनात् काव्यलिङ्गमलंकारः समनीयस्यार्थस्य काव्यलिङ्गसमर्थनमिति
लक्षणात् स्मग्धराद्यन्तं अत्रग्रंथप्रारंभे मगणानिक्षेपात् मोभूमिस्त्रिगुरुः श्रियमित्युक्त्या एतद्रसास्वादनादिकुर्वतां लक्ष्मीरूपं फलं सूचितं १ तुहिनेति इ
तिहासद्वारा रसाविर्भावकरिष्यन्नादौ हस्तिनारव्यां राजधानीं वर्णयति दशभिः पदैरेकेन गद्येन च हस्तिना इति आख्यानामयस्याः साप्रसिद्धा कुरूणां कुरुदे
शानां राजानः कुरवः कुरुशब्दात् कुरुनादिभ्यो ण्य इति ण्यप्रत्ययस्य तद्राजस्य बहुष्विति राजकृत बहुत्वे लुक् तेषां राजधानी राजावासनगरी अस्ति राजानो धी

क्षेपकः ॥ नवनीतस्रगंधयोनरवाकानवनीपांकुर नंदनीयशोभाः कुशलं कलयंतु गोपिकानां कुचवास्तव्यकुटुंबिताधुरीणाः १ तुहिनकिर
णवंशस्थूलमुक्ताफलानां विपुलभुजविराजद्धारलक्ष्मीविभूषां हसितसुरपुरश्रीरस्ति सा हस्तिनारव्यारिपुजनदुरवापाराजधानी कुरूणां ॥ २ ॥

यंते धार्यंते ययेति करणाधिकरणयोश्चेति करणे ल्युट् विहसितास्वस्मिन्नुत्कर्षेणोपहसितास्तरपुरस्यामरावत्याः श्रीसंपत्तुशोभावाययासातथारिपुजनेः श
त्रुसमूहैः दुरवापादुःखेनापि प्राप्तुमशक्या कीदृशां कुरूणां तुहिनकिरणवंशस्थचंद्रवंशस्थस्थूलमुक्ताफलानां पृथुलमौक्तिकानामितिरूपकं वंशशब्दस्य
वेषुवाचकत्वेन मुक्ताफलोत्पत्तिस्थानत्वं युक्तमेव विपुलयोः स्थूलयोः भुजयोः अधिकरणयोः विराजन् शोभमानः वीरलक्ष्म्याः विशिष्टो भूमाबाहुल्यं येषां
तेषां भूमेत्यत्र बहुशब्दात् भावार्थे इमनिचिबहोलेपो भूचबहो इति प्रकृतेर्भूभावः प्रत्ययादेर्लोपिश्च अत्र रूपकातिशयोक्त्योरेकत्र समावेशात् संसृष्टिः ॥ २ ॥ ॥

यस्यामिति यस्यांहस्तिनापुर्याउदग्रस्थउच्चस्यनृपमंदिरस्ययाचंद्रशालागृहोपरिगृहंतस्योपरिगृहंएवंशीत्यांतिमगृहं चंद्रशालाशिरोगृहमित्यमरः
तस्यवातायनेगवाक्षेगतिवशात्कदाचिद्भूमनवशात्तुवंअमृतंपुष्पातीतिवषुट् तस्मिन् यथावाप्याःजलोत्पादकत्वंतथाबिंबस्यामृतोत्पादकत्वं
शिशिरांशोःचंद्रस्यबिंबेप्रसक्तांलग्नांदीपाग्रस्यवातायनस्यदीपशिरवायाःधूममषिकां धूमजन्यकज्जलंकुरंगइतिहरिणाकारत्वात्हरिणोय
मितिसुगंधजनाःमोहात्अज्ञानात्हेतोःवदंतियद्वाउहात्तर्कात्मावदंतिचंद्रबिंबस्थोयंहरिणोहरिणोनभवतिकिंतुहस्तिनापुरीस्थराजगृ

यस्यामुदग्रनृपमंदिरचंद्रशालावातायनेगतिवशाद्गुणप्रसक्तां
दीपाग्रधूममषिकांशिशिरांशुबिंबेमोहात्कुरंगइतिसुगंधजनावदंति ३

हवातायनसंबंधिदीपमषिकेयंगतिवशात्बिंबेप्रसक्तेत्यर्थःअत्रसुगंधमोहपदार्थांहरिणत्वमपद्रुत्यदीपधूममषिकात्वारोपादपद्रुत्यलंका
रःसचापद्रवःउदग्रनृपमंदिरचंद्रशालावातायनगतिवशादितिउक्तिकथनेनकृतइतिहेत्वपद्रुतिरलंकारःतदुक्तंसएवयुक्तिपूर्वश्चेदुच्य
तेहेत्वपद्रुतिरितियथाचंद्रबिंबेचंद्रशालावातायनदीपधूममषिकायाअसंबंधेपिसंबंधकथनात्संबंधातिशयोक्तिरलंकारःतयोरेक-
त्रसमावेशात्संकरःएवंचअसुचराजमंदिरवैशिष्ट्यकथनेनराजधान्याःलोकोत्तरसौंदर्यच्यज्यते॥३॥

॥६३॥

॥६३॥

माः ग्रीष्मेति ग्रीष्मेषु प्रतिसंवत्सर ग्रीष्मर्तुषु पथा आकाशमार्गेण आगतस्य यस्याः नगर्याः गोपुराणां पुरद्वाराणां अग्रिमास्तु उपरितनास्तु दरीषु गृह तुल्यगृ
हेषु विश्राम्यतः विश्रान्तिमनुभवतः हरिहयस्य हरिद्वर्णाश्वस्य सूर्यस्य विलंबनेषु उदयाचलास्ताचलपर्यंतगतिकालाधिककालेषु चिह्नं ज्ञापकं त
दीयायाः ग्रीष्मायायाः दिनसंततेः दिनसमूहस्य दीर्घभावः दीर्घत्वं कथं भूतास्तु गोपुराग्रिमदरीषु शीतकरकांतैः चंद्रकांतमणिभिः कृतानि उदराणि
भूगिभित्त्याद्यंतरीयभागायासां तास्तु इदं विश्रान्तिहेतुत्वेन विशेषणं यथा कश्चित्पांथो ग्रीष्मर्तौ पथि श्रान्तो मध्याह्ने शीतलस्थले घटि चतुष्टयं विश्रान्तिसुखम

ग्रीष्मेषु शीतकरकांतकृतोदरास्तु यद्गोपुराग्रिमदरीषु पथागतस्य विश्राम्यतो हरिहयस्य विलंबनेषु चिह्नं तदीयदिनसं
तति दीर्घभावः ॥ ४ ॥ यत्रांगनावदनयामवतीश हृष्यच्चंद्राश्मसौ धगलितः सलिलप्रवाहः घृंदारकेंद्रनगरी बृहद्दुसवां
यमंदाकिनी तिलभते महती मभिरव्यां ॥ ५ ॥

नुभूय पुनर्गच्छति तथा यमादित्योपि मार्गस्थ शीतलचंद्रकांतमणिमयगृहेषु प्रतिदिनं विश्रां
तिमनुभूय गच्छति कुत एतदिति चेत् उदयाचलादस्ताचलपर्यंतगमनविषये शरदादि ऋतुसंबन्धिदिनघटिकापेक्षयैतदनुसंबन्धिदिनघटिकाधि-
क्यदर्शनादनुमीयते इति भावः अत्र गोपुरोपरितनगृहाणामादित्यविश्रान्तिस्थानत्वासंबन्धेऽपि संबन्धकथनात्संबन्धातिशयोक्तिरलंकारः तेषां गृहा-
णां चंद्रकांतमणिमयत्वकथनेन समृद्धिर्महत्कथनादुदात्तालंकारश्च तयोः संसृष्टिः तेन नगरी गोपुरोपरितनगृहाणामत्युच्चत्वं नगर्याः समृद्धिर्म
हत्कथनयुक्तत्वं व्यज्यते ॥ ४ ॥ यत्रेति यत्र यस्यां नगर्यां अंगनानां सुंदरीणां वदनयामवतीशाः सुखचंद्राः तैः हृष्यंतः तत्किरणस्पर्शैः स्मवंतः चंद्राश्मानः

उर्ध्वभागस्थवेदिकासंबन्धिचंद्रकांतमणयोयस्यतस्मात्सौधातूगलितः अधोभागस्थस्वर्गसमीपेपतितः सलिलप्रवाहः चंद्रकांतीयजलप्रवाहः चंद्र-
 दारकेंद्रस्यनगर्याः अमरावत्याः बृहदुत्सवायमंदाकिनीति महती अभिरव्यां अभिधानं लभते प्राप्नोति अभिरव्यानामशोभयोरित्यमरः अत्रयः स्वर्गा-
 दप्युच्चसौधगतांगनामुरवचंद्रकिरणस्पर्शजन्यचंद्रकांतीयजलप्रवाहः स्वर्गसमीपेपतितः स एव मंदाकिनी नाम्नी आकाशनदीति अत्यद्भुतार्थवर्ण-
 नादत्युक्तिरलंकारः तेन राजांतः पुरस्त्रीणां लोकोत्तरसौंदर्यव्यज्यते ॥ ५ ॥ दीपैरिति यत्रयस्यांनगर्यायुवानः गृहांतस्थिततरुणपुरुषाः दीपैः स्वतः
 सिद्धप्रकाशैः अगारमणिभिः गृहसंबन्धिद्वारकादिरत्नैः कृत्वादिवसायमानां दिवसमिवाचरंतीं निशां रात्रिं मनसि कृतांतं ज्योतिः शास्त्रमिद्धां

दीपैरगारमणिभिर्दिवसायमानां निश्चिन्वते मनसि यत्र निशां युवानः
 कातांतिकैरखिलकालनिवेदनाय घंटा मणेरभिहतस्य घनारवेण ६

तं विदंति ते कातांतिकाः तद्देत्यर्थे क्रतूक्थादीत्यनेन ठकृतैः अखिलानां समस्तमनुष्याणां कालनिवेदनाय समयज्ञापनाय अभिहतस्य ता-
 डितस्य घंटा मणेः घंटा मध्यवर्ति मणेः घनारवेण निबिडशब्देन महाशब्देनेति यावत् यद्वा घनवत् घनगर्जनवत् आरवः तेन कृत्वा निश्चिन्व-
 ते दिवसो गतः इदानीमियं निशेति निश्चयं कुर्वति न त्वंधकारेणेत्यर्थः प्रौढानामपि संशयः किंपुनर्वक्तव्यं स्त्री बालानामिति ध्वनयितुं युवपदं य-
 दा निशां अगारमणिभिः दिवसायमानां मिति विधि विशेषणत्वेनान्वयः अत्रोक्तार्थेन स्वयंप्रकाशमणि विशिष्टागारवैशिष्ट्येन नगर्या अलौकिकत्वं व्यज्यते ७

वक्रमिति यस्यांनगर्यां यामाःस्त्रियः प्रदापदर्शिनीवामेत्यमरः विलासार्थेयत् मणिदर्पणं हीरकरत्नदर्पणं तेनधार्यमाणं स्वस्मिन्स्थाप्यमानं
दर्पणेप्रतिबिंबितमित्यर्थः वक्रंस्वमुखं अयं हिमांशुः चंद्रइत्यवधार्यमत्वा तस्यसूधांशोः आदर्शदर्पणे बिंबधृतिः अथचदर्शं अमावास्यामपि
व्याप्यबिंबस्थितिः श्रुताचासौदृष्टाचश्रुतदृष्टापूर्वश्रुतदृष्टाश्रुतदृष्टपूर्वातयानभवति अश्रुतदृष्टपूर्वा कदापिनश्रुतानदृष्टेत्यर्थः इतिपञ्चाद्विचा

वक्रं विलासमणिदर्पणधार्यमाणं वामाहिमांशुरयमित्यवधार्य यस्यां ॥
आदर्शबिंबधृतिरश्रुतदृष्टपूर्वातस्येति तादृशधियं विनिवारयंति ॥ ७ ॥

रेणतादृशं धियं सूधांशुरयमिति बुद्धिं विनिवर्तयंति दूरीकुर्वेति मिथ्येति मन्यंते इत्यर्थः दर्पणेस्वमुखप्रतिबिंबं दृष्ट्वा इदं चंद्रबिंबमिति म
त्वा ततः चंद्रबिंबस्य स्थिति राकाशे दृष्ट्वा दर्पणेन श्रुतानदृष्टाच तत्राणि दर्शमपि व्याप्येनैव श्रुता दृष्टा चेति विचारेण नायं चंद्र इति निश्चिन्वतीत्य
र्थः अनेन पौरुषीणामलौकिकसौंदर्यं व्यज्यते ॥ ७ ॥

॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥

टी.स.

१

३

आलापेति यन्नगर्गसमितौ सभायां मुखध्वनिना केवलरागस्वरूपदर्शनिं आलापः तस्योच्चारणकालेन समं यथा तथा पल्लविता पल्लववती कृतावा-
दनार्थमंगुलीयुक्ता कृतेत्यर्थः उपमानवाचकपल्लवशब्देनोपमेयांगुलीग्रहणं अत्र पल्लववतीशब्दान्तत्करोतीति णिच् इष्टवद्भावात् पुंवद्भावमतु ब्र-
लुकौ या अंकवीणा उत्संगस्थवीणा आलापार्थप्रसृतमुखसंबन्धिनि सौरभ्ये सौगंध्ये विषये पतंतितच्छीलाः अमराश्च तेषां आरवैः शब्दैः संकुलस्य मि-

आलापकालसमपल्लवितांकवीणासौरभ्यपातिमधुपारवसंकुलस्य
तंत्रीस्वनस्थसमितौ तरुणीस्वनस्य जानाति यत्र चतुरोपिनतारतम्यं ८

श्रितस्य तंत्रीस्व-

नस्य तंतुवाद्यविशेषस्वनस्य तरुणीस्वनस्य च तारतम्यं न्यूनाधिकभावं चतुरोपि गानवादनकलायामत्यंतनिपुणपुरुषोपिन जानाति इतरोन जानातीति-
किमुक्तव्यमिति द्योतनार्थमपिशब्दः अथवा पूर्णरागस्वरूपवेदिना दीपकल्याणरागे गीयमाने दीपस्थाने दीपाः प्रादुर्भवन्ति वसंतरागे गीयमाने काष्ठेषु व्यपल्ल-
वाः प्रादुर्भवन्तीत्येति ह्यमाश्रित्य आलापकालसमपल्लविता संजातपल्लवाया अंकवीणा पल्लवेत्युपलक्षणपुष्पाणां तस्याः सौरभ्ये इति व्याख्येयं ॥ ८ ॥

शालीनतामिति यस्यांनगर्यामुग्धाः अप्रौढाः स्त्रियः सरवीनां समाजे प्रणयप्रकोपात् प्रेमकलहजन्यकोपात् हेतोः शालीनतां साधुतां अविगणय्य अगणयि-
त्वात्यक्तेत्यर्थः पश्चात्कृतस्य आत्मनः पराकुपुस्वावस्थानेन पृष्ठतः कृतस्य कमितुः कामुकस्य छायां प्रतिबिंबं कमितुः पृष्ठतः करणेन अग्रतो जातायां मुकु-
रायितायां मुकुर वदाचरितायां रत्नमिन्नो समीक्ष्य सम्यग्दृष्ट्वा क्षणानुत्पन्नं कामुकविरहासहिष्णुतया क्षणमात्रं जातो यः व्यर्थं मया प्रियः पश्चात्कृत इ-
ति पश्चात्तापः तं शमयंति शांतिं नयंति एतेन नगर्याः रत्नमिति वैशिष्ट्यं तेन च संपदतिशयोच्यते ९ चित्रमिति यस्यांनगर्यां चित्रं आश्चर्यं दिदर्श-

शालीनतामविगणय्य सरवी समाजे पश्चात्कृतस्य कमितुः प्रणयप्रकोपात् मुग्धाः समीक्ष्य मुकुरायित रत्नमिन्नो-
छायां क्षणानुत्पन्नं शमयंति यस्यां ॥ ९ ॥ चित्रं दिदर्शयिषुणा जनितस्य यस्यां मध्यं विनैव विधिना महिलाजनस्य ॥
अंगं नितंबजघनादि यतो यतो धस्तुंगं कुचाद्युपरि याति ततो नुकूलं ॥ १० ॥

यिषुणा लोकान् प्रतिदर्शयितुमिच्छुना विधिना ब्रह्मणामध्यं मध्यमावयवं विनैव जनितस्यात्पादितस्य यतः गच्छतः इणः शतरिरूपं महिलाजनस्य वधू-
जनस्य नितंबजघनादिकटिपश्चाद्भागपुरोभागादि अंगं अवयवः जातिमभिप्रेत्यैकवचनं अधोभूभागे यतः यस्यां दिशि याति गच्छति ततः तस्यां दि-
शि उपरि नितंबजघनादेरूर्ध्वभागे तुंगं उच्चं पृथुलमित्यर्थः कुचाद्यंगं अनुकूलं यथा तथा याति महिलाजनस्य मध्यभागमदृष्ट्वा कटे र्धोभागो र्ध्वभागो सां-
तरालौ सहैव गच्छंतौ दृष्ट्वा लोक आश्चर्यं मन्यते इति भावः अनया त्युक्त्या वधूजनमध्यभागस्य तनुत्वं प्रतिपाद्यते ॥ १० ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

पंकेरुहाणीति पंकेरुहाणिकमलानि आत्मभासास्वकांत्या अंतःनगर्यामध्यभागे स्थितिं विदधतां कुर्वतां अबलाजनानां अखिलानि आस्यानि सुरानि
जेतुं किल जेतुमिव यस्यानगर्याः परिरवां अवतीर्य परिरवोदके प्रविश्य प्राकारमिति अमितः सर्वतः परिवेष्टयंति अत्र कमलकृत प्राकारवेष्टनस्य अंत
र्गतवधूः सुरवज्रयः फलं न भवतीत्यफलस्य फलत्वेनोत्प्रेक्षणात् फलोत्प्रेक्षा लंकारः यद्यपि पर्यभिभ्यां चेति तसि लू विधाय के सूत्रे सर्वे भयार्थभ्यामेवेति
नियमात् अमित इत्यस्योभयत इत्यर्थता युक्ता तथापि अमितः शीघ्रसाकल्यसंमुखो भयतोति के इति मेदिनी कोशानुसारेण साकल्यार्थे प्रयोगः ॥ ११ ॥

पंकेरुहाणि परिरवामवतीर्य यस्यां प्राकारमिति ममितः परिवेष्टयंति अंतस्थितिं विदधतामबलाजनानामास्यानि जेतु
मखिलानि किलात्मभासा ॥ ११ ॥ गद्यं ॥ यारवलु पुरा कुरुधराधिपापराधसमेधितक्रोधेन हलधरेण निजायुधेन हठा
त्कर्षणशिक्षया तत्क्षणं समुत्क्षिप्तदक्षिणक्षितिभागात् दीयभुवनभूषणायमानां भोगावतीमात्मना विजेतुं भागीरथी
पाथः पथेनावतीर्य कृतप्रस्थानेवाद्यापि दृश्यते ॥ १ ॥ गद्यं ॥ येति याहस्तिनापुरी पुरारवलु पूर्वकाले खल्विति इति हाससूचकं कुरुणां-

धराधिपोराजादुर्योधनः तस्य दुर्भाषणरूपापराधेन समेधितः सम्यक् दृष्टिं प्राप्तः क्रोधो यस्य तेन हलधरेण बलरामेण निजायुधेन स्वीयलांगलायुधेन
कृत्वा याहठात्कर्षणरूपा शिक्षा तया तत्क्षणं अपराधक्षणे इत्यर्थः अत्यंतसंयोगे द्वितीया समुत्क्षिप्त ऊर्ध्वभागां नीतः दक्षिणः क्षितिभागः भूमिभा-
गो यस्यास्तथाभूता सतीत दीयभुवनस्य बलरामीयलोकस्य बलरामस्य शेषावतारत्वात् पाताललोकस्येत्यर्थः भूपायमाणां भूषावदाचरंती भोगावती

एतन्नास्तीनागानां राजधानीं आत्मना स्वयं विजेतुं पराजितुं अवतीर्य भागीरथीपात्रे अवतरणं कृत्वा भागीरथ्याः पाथः पथेन जलमार्गेण कृतप्रस्थाने वक्तुं
तगमनप्रारंभेव अद्यापि दृश्यते लोके रिति शेषः अन्ननगर्यां प्रस्थानकरणरूपधर्मे त्रेक्षणाद्भर्मे त्रेक्षालंकारः पुरादुर्योधनो निजकन्यास्वयंवरे बलात्क
न्याहर्तारं श्रीकृष्णपुत्रं सांबं द्रोणकर्णादिभिः षड्विः रथिभिर्जित्वा कारागृहे बंदीकृतवान् ततश्चुत्वा क्रुद्धान् यादवान् निवार्य साम्राज्यं मोचयितुं गतं बहिरु
द्यानस्थं सामवदंतं बलरामं प्रति पूजार्थमागतो दुर्योधनो दुर्भाषणानि कृत्वा गतवान् ततः क्रुद्धेन रामेण पुरीं भागीरथ्यां न्युज्जां विक्षेपुं दक्षिणभागां लोकां
लायेण विदुर्योनीया कृष्टा तदानीं शरणागत भीष्मदुर्योधनादिभिः कन्यामुपायनी कृत्य सांबमुच्यत तत्सां त्वंकृतमिति श्रीभागवतस्य कथात्रानुसंधे

॥ पद्यं ॥ उपेत्य तां पांडुरुदारविक्रमः प्रजामनः पल्लवयन् प्रशासनात् ॥ यशः
प्रकाशैर्यमुनासखा सखैर्वैर्निनाय लोकं निजनामवाच्यतां ॥ १२ ॥ ॥

या ॥ १ ॥ पद्यं ॥ उपेत्येति उदारविक्रमः महापराक्रमः पांडुः एतन्नामाराजातां उक्तरूपां हस्तनापुरीं उपेत्य प्राप्य शासनात् दुष्टनिग्रहशिष्टानुग्रहरूपात् हेतोः
प्रजानां मनः पल्लवयन् प्रफुल्लं कुर्वन् आल्हादयन् नितियावत् यमुनासख्याः भागीरथ्याः सखायः शुभ्रगुणसादृश्यात् मित्राणितैः यशसां प्रकाशैः लोकं भू
लोकं निजनाम्नः पांडु इति स्वीयनाम्नः योवाच्यः शुभ्र इत्यर्थस्तत्तां शुभ्रत्वं निनाय नयति स्म अत्र लोकं शुभ्रं चकारेत्यर्थस्य निजनामवाच्यतां निनायेति री
त्यंतरेण कथनात्पर्यायोक्तमलंकारः तदुक्तं पर्यायोक्तं तु गम्यस्य वचोभंग्यंतराश्रयमिति ॥ १२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

॥ गद्यं ॥ यमिति मनागितरत् बहु आश्चर्यं यस्यास्तथाभूताया तपश्चर्यातस्याः अलंकर्मणिः कर्मकर्तुं समर्थ इत्यर्थः कर्मणे अलमित्यर्थकालंकर्मशब्दात्-
 अषडक्षेत्पनेन स्वार्थेऽप्रत्ययः पराशरसूतो व्यासः निजजनन्याः व्यासस्य कानीनत्वात् शतनुपत्याः सत्यवत्याः निदेशो आज्ञायां वशं मनोयस्य तथा
 भूतः सनूनिखिलपृथ्वीरक्षणाय सत्यवती पुत्रस्य विचित्रवीर्यस्य पत्यां अंबालिकायां यं पांडुं संपादयामास अजीजनत् संतत्यभावे देवरात्सु लोत्पत्तिः क-
 तव्येति शास्त्राधारेण महत्तपस्वि व्यासपुत्रो यं पांडुरिति भावः ॥ २ ॥ पद्यं ॥ चित्रमिति सः स्वयं पांडुरपि अर्थान्तिरे शुभ्रोपि स्वकेन गुणेन शुभ्रतया सम-

॥ गद्यं ॥ यं पराशरसूतो निखिलावनिदेशावनाय निजजननी निदेशवशमनामना गितराश्चर्यतपश्चर्यालंकर्मणिः समा-
 नोदर्यस्य विचित्रवीर्यस्य कुटुंबिन्यामंबालिकायां संपादयामास ॥ २ ॥ पद्यं ॥ चित्रं चरित्रं जगतीतले स्य न श्लाघयामा-
 स नरेषु कोवा सयत्स्वयं पांडुरपि स्वकेन गुणेन रक्तान करोत्समस्तान् ॥ १३ ॥

स्तान् जनान् रक्तान् लेहितान् अकरोत् इतियत् तत् चित्रं आश्चर्यकारकं अस्य चरित्रं जगतीतले नरेषु कोवा पुरुषः न श्लाघयामास आपेतु
 सर्वेऽपि श्लाघयामासेत्यर्थः अत्र विरोधाभासालंकारः आभासत्वे विरोधस्य विरोधाभास इष्यते इति लक्षणात् गुणेन दयादाक्षिण्यौदार्यादिना-
 रक्तान् स्वस्मिन्ननु रक्तान् इति विरोधपरिहारः ॥ १३ ॥

॥ १५ ॥

॥ १६ ॥

॥ १७ ॥

॥ १८ ॥

अंतरिति धात्राब्रह्मणा अंतर्भवत् कृष्णामृगस्य अजिनं वधः चर्मचतद्रूपः अंकः कलंकः येषु तैः अजिनं वधचर्मणोरिति रत्नकोशः सुतरां निर्मलैः अ
मुष्यराज्ञः षोडशदानानां तुला पुरुषरत्नधेन्यादिषोडशमहादानानां कीर्तयः खंडैः इंदुः अकारिकृतः अयं इंदुः अब्धेः सकाशात् अजनिजात इति वार्ता
मृषामिथ्या षोडशमहादानेषु कृष्णामृगाजिनदानं वर्तते तत्र अजिनशब्दस्य वधवाचकत्वेन मृगवधेन चर्मणोलाभेन च तद्दानस्य पापजन्यत्वात् पापस्य-
कृष्णत्वात् तद्दानकीर्तिरखंडस्य कृष्णामृगचर्मकारकलंकत्वेन परिणामात् इतरखंडानां शुभ्रत्वाच्च सकलं कश्चंद्रो जात इति भावः अत्र अंतर्भवत् कृष्णामृगा

अंतर्भवत् कृष्णामृगाजिनांकैः सुनिर्मलैः षोडशदानकीर्तयः खंडैरमुष्येन्दुरकारिधात्रामृषाय
मब्धेरुजनीतिवार्ता १४ जग्राह निग्राह परः परश्रियां करे करग्रेण करेणु चंक्रमः कुंतीं
शकुंतेश रथो यथारमांसमुद्रकांची च समद्रकन्यकां १५ ॥ ॥ ॥

जिनांकैरित्यनेन हेतुकथनपूर्वकं मृषापदेनाब्धिजातत्वं निद्रुत्य कीर्तिरखंडजातत्वारोपणात् हेत्वपद्रुतिरलंकारः ॥ १४ ॥ जग्राहेति परश्रियां शत्रुसं
पदां निग्राह परः निग्रहकारी करेणोः गजस्य चंक्रम इव चंक्रमो गगनं यस्य तथा भूतः सः पांडुः करग्रेण कुंतीं कुंतिदेशराजस्य पोषककन्यां वसुदेवमगिनीं पृथां
सद्रकन्यां सद्राजकन्यां माद्रीं च करे जग्राह परिणीतवानित्यर्थः कः के इव शकुंतेशः पक्षींद्रो गरुडः रथो वाहनं यस्य सः विष्णुः रमां लक्ष्मीं समुद्रः कां
चिः रचनायस्यास्तां पृथ्वीं च यथा परिणीतवान् तद्वत् अत्रानुप्रासो नाम शब्दालंकारः ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

गद्यं॥ अथेति अयानंतरं कदाचन मृगया उपलालितं वशीकृतं हृदयं मनो यस्य सोयं नरेश्वरो राजा पांडुः सिद्धगणानां गणनीयो मान्यो यो महिमा प्र
भावः सोऽस्यास्तीति तस्य हिमवतः हिमाचलस्य महतीं अटवीं तटानां वीथिकां परंपरां अवजगाहे प्रविवेश कीदृशो राजा शशीव श्वेतं तेजो यस्य तस्मिन्
निजगति कोशलेन विश्वस्मिन् प्रतिशेते अतिशयेन वर्तते तस्मिन् शीघ्रगत्या विजितः मातरिश्वा वायुर्येन तस्मिन् अश्वेकताधिरोहः तथा पार्श्वयोः धृताः

गद्यं॥ अथ कदाचन मृगयोपलालित हृदयो नरेश्वरो यमश्वेश शिश्वेत तेजसि विश्वांतिशायिनि विजित
मातरिश्वनि कृताधिरोहः पार्श्वधृत विश्वकद्रुभिरनेकवागुरोपकरणानुरोधैर्ये धैर्ये रनुद्रुतो मृदुमद्रविनयाभ्यां
यदुमद्रतनयाभ्यामनुविद्धः सिद्धगणगणनीयमहिमवतो हिमवतो वजगाहे महतीमटवीं तटवीथिकां ३

विश्वकद्रुयो मृगया कुशलाश्वानोपैस्तैः श्वा विश्वकद्रुर्मृगया कुशल इत्यमरः अनेकानि वागुरोपकरणानि मृगबंधीनि साधनानि अनुरुंधंति मृगयानुकूलत
यामृहंतियेतैः योधैः अनुद्रुतः अनुगतः तयामृदुमद्रः शुभः विनयो ययोस्ताभ्यां यदुमद्रयोः यादवमद्रराजयोः तनयाभ्यां कुंतीमाद्रीभ्यां अनुविद्धः यु
क्तः अत्रत्यसर्वगद्येषु प्रायो वृत्त्यनुप्रास छेकानुप्रासादयः शब्दालंकाराः संत्येव क्वचित् क्वचित् उत्प्रेक्षाद्यर्थालंकारा अपि वर्तन्ते ॥ ३॥ ॥२॥

चं.भा.

७

॥ गद्यं ॥ तत्रेति तत्रवनतटपरंपरासुसः पांडुः तावदिति वाक्यालंकारे क्रमेण विविधाः ये मृगाः अरण्यपशवः पशवोपि मृगा इत्यमरः तेषांचक्रस्यसु
मूहस्यवधं विधातुं कर्तुं उपचक्रमे आरे मे को दशः सः प्रशस्तावनमल्लिकाः वनसंबंधि मल्लिकाकुसुमानिवनमल्लिकामतल्लिकाः प्रशंसावचनेभ्ये
तिमतल्लिकाशब्देन समासः अतिक्षुब्धकाभिः अतिसूक्ष्माभिः वनमल्लिकामतल्लिकामिरुद्धे हितः गुंफितः धम्मिल्लः संपतफत्वाः यस्यसः तथावल

॥ गद्यं ॥ तत्रसतावदतिक्षुब्धकवनमल्लिकामतल्लिकोद्धे हितधम्मिल्लोः वलग्नदटलग्नकच्छुपुटविच्छुरितछुरिको निषं
गानुषंगमांसलिततमांसललितः परनिरासपरंशरासवरंकरे कुर्वाणो गीर्वाणगणचक्रवर्तिविक्रमः क्रमेण विविधं पृगचक्रवधं विधातु
मुपचक्रमे ॥ ४ ॥

पुटः शंबरमृगचर्ममयकटिहृदयवेषकं पडदाळ इति प्रसिद्धं तत्र विच्छुरिता अंतःस्थापिता छुरिकालघुरवद्धो येन सः तथा मांसलो मांसविशिष्टो हतौ मां
सलितौ अतिशयेन तौ मांसलिततमौ निषंगयोः तूणीरयोः अनुषंगेन संबन्धेन मांसलिततमौ यौ अंसौ स्कंधौ ताभ्यां ललितः सुंदरः तथा परेषां शत्रूणां निरासनपरंश
रासनवरंकरे कुर्वाणः धर्तृगीर्वाणगणानां चक्रवर्ती राजा इन्द्रः तत्तुल्यपराक्रमः अत्र मृगयाकर्तुः स्वभावकथनात् स्वभावोक्तिरलंकारः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥

टी.सु.

१

७

पद्यं ॥ भूभुज इति अस्य भूभुजः राज्ञः सविधे समीपे विचरंत्योः कुंती मांभ्योः नेत्रशोभां जेतुकाममिव जेतुमिच्छुरिव मृगयूथं मृगवृंदं सर्वेषां समष्ट्या ए
कीभावेन पुरतः प्रादुरास प्रादुर्बभूव यथा वृक्षाणां व्यष्ट्या ग्रहणे वृक्षाः इति बहुत्वं समष्ट्या ग्रहणे वनमित्येकत्वं भासते तथा मृगाणां समष्ट्या यूथमिति भा-
वः एवं च सर्वे मृगा एकीभूय एकमत्यं कृत्वानेत्रशोभां जयेच्छया आगताः किमिति हेतुत्वे सा ॥ १६ ॥ क्षोणीपतायिति अस्मिन् क्षोणीपतौ राज्ञि मदेन कलं आ-
विष्टं संदरं वा कृष्णसारं प्रति उद्दिश्य शरग्रहणार्थं तूणी मुखे पतिताः पाणिमखांकुराः यस्य तस्मिन् सति हरिणीकुलानि चंचलैः अक्ष्णां चलनैः दर्शनि परंपरा

भूभुजोऽस्य सविधे विचरंत्योर्भोजिमद्रतनयोर्दृशि शोभां जेतुकाममिव सर्वसमष्ट्या प्रादुरास पुरतो मृगयूथं १६ क्षोणीपतौ मदकलं प्रतिकृ-
ष्णसारं तूणी मुखे पतितपाणिमखांकुरेस्मिन् एणीकुलानि तरलैर्युमुनाजलानां वेणीमिव वलनैर्विपिने वितेनुः १७ कुरंगयूनांकुरु-
ते स्म भीतिगुरोः कुरुस्थामृतदीधितेर्नः सजातिरेषां तनुते कलंकमिती चरोषादिषुभिः सपांडुः ॥ १८ ॥ ॥ ॥

भिः यमुनाजलानां वेणीमिव प्रवाहमिव वितेनुः रचयामासुः अत्र कविसंप्रदाये दर्शनवलनानां कृष्णत्वेन तत्र यमुना प्रवाहोत्प्रेक्षणात् स्वरूपोत्प्रेक्षा लंका-
रः ॥ १७ ॥ कुरंगेति सः पांडुः एषां हरिणानां सजातिः समानजातिः हरिणः नः अस्माकं कुरुक्ष्णांकुलस्य गुरोः उत्पादकस्य अमृतदीधितेः चंद्रस्य कलंकं
तनुते कुरुते इति रोषादेव द्वेषुभिः कुरंगान् भवेत्युवानः कुरंगयुवानः विशेषणविशेष्यभावे कामचारात् कुरंगशब्दस्य विशेषणत्वं कुरंगेषु युवान इति वातेषां
भीतिं कुरुते स्म चकारेत्यर्थः अत्र कुरंगभीतिकरणं प्रति उक्तरोषस्याहेतुत्वेऽपि हेतुत्वकथनात् हेतुत्वेऽपि लंकारः ॥ १८ ॥ ॥ ॥

प्रजवमिति पतिताः शलली शलालिकाः शल्पसंज्ञक पशोः स्थूलरोमरूपशललीसंज्ञकशलाकाः श्वावित्तु शल्पस्तद्धोमिश्रशललीशललंशल-
मित्यमरः ततस्ततः तत्तत्स्थले हयंगमयते नृपायगहने दुर्गमवनेपि वराहकुलानां वर्तनीभुवां मार्गभूमीनां ग्रहणे स्वीकारविषयेपि शुनत्वं सूच-
कत्वं आचरन् नगरे खलाः पिशुनत्वमाचरन्तु अत्राचेतना अपि निर्जने वनेपि पिशुनत्वमाचरन्मित्याश्चर्यद्योतनार्थे अपिशब्दः वराहेभ्य आत्मनोर-
क्षणार्थं शल्पपशुभिः स्वशरीरमुक्ताः शरतुल्य शलली शलाकाः वराहगमनमार्गे पतिताः ताभिरनेन मार्गेण वराहा गता इति राज्ञा ज्ञातमिति भावः

प्रजवं हयंगमयते ततस्ततः पतिता नृपाय शलली शलालिकाः गहने वनेपि पिशुनत्वमाचरन्
ग्रहणे वराहकुलवर्तनीभुवां १९ वेशंतपंकविहृतेर्विनिवृत्य सद्यः प्रत्युद्यतां ध्वनिषु मत्सरि-
णां हयस्य भूदार एष वनपोत्रवताम तानीत् भूदारशब्दमसहिष्णुरिवांतमेषां २० ॥

॥१९॥ वेशंत इति भूः दाराः जायायस्य सभूपतिः एष पांडुः हयस्य ध्वनिषु मत्सरिणां अतएव वेशंतानां अल्पसरसापंकेषु विहृतेः क्रीडायाः
निवृत्य सद्यः ध्वनिश्च वणसमय एव प्रत्युद्यतां सत्पुत्रवमापततां वनपोत्रवतां वनसूकराणां भूदार इति शब्दवाचकं नाम मन्नाम एतेषु वर्तते इति
मत्सरेण असहिष्णुः सन्निव एषां सूकराणां अंतं वधं व्यतानीत् अकरोत् क्रीडो भूदार इत्यपीत्यमरः अत्र सूकरवधे असहिष्णुत्वहेतुकल्पना-
त् हेतूत्प्रेक्षा सा च वराहवाचकभूदारशब्दस्यान्यार्थकल्पनात् निरुक्त्यलंकारौ त्यापिते तितयोरंगांगिभावै न संकरः ॥ २० ॥ ॥६३॥

असौपांडुः स्वयं अन्यस्मिन्दे शेतुरंगं तूर्णप्रधाव्यशीघ्रंगमयित्वा महिषयूनां कुलं परिववार रुरोध कीदृशां लुलाययूनां अग्रेमुखपुरोभागे विषा
णे दंतौ करधूननं शृङ्गाचालनं च तेषु दुर्विधत्वं दारिद्र्यं अभाव इति यावत् न स्मात्स्यतोः सत्यापितः सत्यत्वेन प्रतिपादितः द्विरदभावविपर्ययः गज-
त्वाभावे यैस्तेषां यान् दृष्ट्वा उच्चत्वं स्थूलत्वं नीलत्वधर्मैः इमे गजा इति बुद्धिर्जाता ततो दंतशृङ्गादंदाभावदर्शनेन नेमे गजा अपितु वनमहिषा इति

तूर्णप्रधाव्यतुरंगं स्वयमन्यतो सौपांडुः कुलं परिववार लुलाययूनां अग्रे विषाणकर
धूननं दुर्विधत्वा सत्यापित द्विरदभावविपर्ययाणां २१ आकर्ण्य क्षितिपहयारवानसह्या
नामूलं कुपितधियस्तिरोविषाणं व्याधूयांति कतरुषु क्षणानि चरन्तु व्याक्रष्टुं पुनरथ तच्चिरं न शेकुः
२२

बुद्धिरुत्पन्नेति भावः अनेन वनमहिषाणां अतिस्थूलत्वं व्यज्यते २१ आकर्ण्येति महिषाश्च वैरात् असह्यान् गजाश्च शब्दान् आकर्ण्य कुपितधियो म
हिषाः विषाणं शृङ्गांतिरःतिर्यक् व्याधूय कंपयित्वा समीपदृक्षेणु क्षणात् अतिस्वरयेत्यर्थः आमूलं मूलपर्यंतं निचरन्तुः आरोपयामासुः अथानंतरं तत्
शृङ्गां तरुभ्यः आक्रष्टुं चिरं न शेकुः शक्तान बभूवुः महिषाणां बलातिरेकाद्बुद्धिमां द्यादश्च वैराच्चायं स्वभावः तत्कथनात्स्वभावोक्तिरलंकारः ॥ २२ ॥

कुरुतेति ततः स्वस्य कुलस्य कूटस्थं आदिप्रवर्तकं यत्कृतांतस्य यमस्य वाहनं महिषः तेन वासं स्थितिं कुरुत इतीवमदेन धूतं कं पितं विषाणमंड
लाग्रं येन तस्मिन् महिषो धे मंडलाग्रं करवालं निचरवानरोपयामास मृतप्राणिनो यमलोकं गच्छन्तीति पुराणादिवचनैरियमुत्प्रेक्षा यथा स्मराराजा कुल
वृद्धं मुंचतो बालान् संताड्योपदिशति वृत्थसमीपं वासं कुरुतेति तद्वत् ॥ २३ ॥ तदिति ततो महिषवधानंतरं अवनीपते राज्ञः चंद्रहासस्य रवड्गस्य प
तनं वनमध्ये अरण्यमध्ये चर्या संचारेण पोषितेषु पुष्टिनीतेषु पुंडरीकाणां व्याघ्राणां निवहेषु मीलनं मरणं च कारेति यत्तत्तच्चित्रं न यतो महाभूर

कुरुतेति ततः सदैव वासं कुलकूटस्थकृतांतवाहनेन मदधूतविषाणमंडलाग्रे महिषो धे निचरवानमंडलाग्रं ॥ २३ ॥ त
न्नचित्रमवनीपतेस्ततश्चंद्रहासपतनं चकार यत् पोषितेषु वनमध्ये चर्या पुंडरीकनिवहेषु मीलनं ॥ २४ ॥ गहनमस्त
शरारुमृगव्रजं कृतवता व्यमुनाजविवाजिना ममृगिरे हरयो मदशालिनो मनुजपेन गिरीशदरीशयाः ॥ २५ ॥ ॥

स्य रवड्गपतनेन व्याघ्रमरणं भवेदेव तर्हि किंचित्रं कविसांप्रदाये राज्ञश्चंद्रइव यो हासः तस्य पतनं उदकमध्यचर्या पोषितेषु पुंडरीकाणां सितकमला
नां निवहेषु मीलनं संकोचं चकारेति यत्तच्चित्रं हासस्य चंद्रकार्यकारित्वेनाश्रयं दृष्टमिति भावः अथवा इदमपि चित्रं नेत्यर्थः अत्रोभयार्थयोर्वर्ण्यग
तत्वात् प्रकृतेश्लेषालंकारः २४ गहनमिति गहनं वनं अस्तो हतः शरारुणां व्याघ्रवृकादिघातुकानां मृगाणां पशूनां व्रजो यस्मिन् तत्कृतवतापि जयितुरगेण
अमुना मनुजपेन राज्ञा गर्वशालिनो गिरीशस्य दरीषु गुहासु शेरते तथा भूताः हरयः सिंहाः ममृगिरे अन्विष्टाः सर्वघातुका हताः परंतु सिंहा अवशिष्टा इति मन
सिनिधाय तेषामन्वेषणं चक्रे इति भावः २५

विस्फारेति सराजाविस्फारघोषं धनुषःशब्दं श्रुत्वागुहाभ्योविनिर्गतानांरोषेणहुंकुर्वतांतरुणसिंहानांआननेषुयापंचताकेवलमासीत् तांपंचतांबोणेः
 कृत्वासकलेपिदेहेविदधेचकारपंचविस्तृतंआस्यंस्यसपंचास्यःसिंहइतिविग्रहेआस्येपंचतानामविस्तारःसकलेपिदेहेतांपंचतानामपंचत्वंमरणा-
 मित्यर्थःअत्रएकनालावलंबिफलद्वयवत्एकपंचताशब्दवाच्यार्थद्वयस्याभेदाध्यवसायमाश्रित्येयमुक्तिःपर्यायालंकारभेदविकासावगाहिनी-
 एकावयवस्थितवस्तुनासर्ववयवव्यापनात्॥२६॥ गद्यं॥ एवमिति मातरिश्वानोवायवःएवंअश्वांतयानिरंतरयांसृमययापरिश्रांतंअपरिमितैः-

विस्फारघोषमवकर्ण्यविनिर्गतानांहुंकुर्वतांतरुणकेसरिणांगुहाभ्यः याकेकलंप्रथममाननएवम
 ह्रैस्तांपंचतांसविदधेसकलेपिदेहे २६ ग ० एवमश्वांतमृगयापरिश्रांतमपरिमितस्वेदशीकरनिकरकोरकित
 फालमूलमातेनिरेतमाश्यानंतुहिनगिरिदेश्यानंदनीयमंदिमानोमानससरोरविंदमकरंदविंदुसंदोहसौरभीपार
 दृश्वानोमातरिश्वानः ५

स्वेदविंदुसमूहैः कोरकितं संजातकोरकं फालमूलं भालोर्ध्वभागो यस्य
 तं राजानं आश्यानं शीतलत्वेन गतश्रमं आते निरेचक्रुः कीदृशावायवः तुहिनगिरिभवाः श्लाघनीयमंदिमानः मानससरोवरसंबन्धरविंदानां यकरंदविं-
 दुसमूहस्य सौरभ्याः सौगंध्यस्य पारदृश्वानः पारं दृष्टवन्तः एतेन विशेषणत्रयेण क्रमेण शीतत्वमंदत्वसुगंधित्ववैशिष्ट्यमुच्यते ॥ ५ ॥ ॥ ५३ ॥

अनंतरमिति अनंतरं किंचिच्छुभापगमानंतरपरानुशात्रून् तापयति परंतपः असौ पांडुः कस्यचिच्चमूरोः मृगविशेषस्य सरणिं गमनमार्गं अनुसर-
माणः सन् दूरं अतिपपात जगाम कीदृशस्य चमूरोः समंततः शकुंतानां पक्षिणां रवैः निरंतरं भरितं दिशामंतरं यस्य तस्मात् अखिलमृगकुलानां श-
रण्यात् रक्षणं साधुनः अरण्यात् उत्प्लवमानस्य उडुयमानस्य तथा अनुप्लवनेन पश्चात्थावनेन मंदिताः मंदाः कृताः जविनश्च मूनां ऊरवो येन तस्य कीदृ-

श० अनंतरमसौ परंतपः समंततः शकुंतर वनिरंतर दिगतरादखिलमृगकुलशरण्याद्दरण्यादुत्प्लवमानस्य कस्यचिद्
नुप्लवनमंदितजविचमूरोश्चमूरोः सरणिमनुसरमाणस्तदीयतनूरुहचित्रबिंदुरूचिनिकरैरिव गगनमुत्पतद्भिः
खुरुरजोभिरनुमीयमानतुरगगतिर्दूरमतिपपात ॥ ६ ॥ गद्यं ॥ तत्र तावत् क्वचन लता गुल्मपरिसरे सनरना-
थः परिकथिततरुणिमप्रथिमकलेवरमशिथिलरतिसरवसनाथं हरिणमिधुनं नयनपथस्यातिथीचकार ७

शौराजातदीयानां च मूरुसंबंधिनां तनूरुहचित्रबिंदूनां रुचिनिकरैः कांतिसमूहैरिवेत्युत्प्रेक्षा गगनमुत्पतद्भिः खुरुरजोभिः अनुमीयमाना तुरगगतिर्यस्य-
सः ॥ ६ ॥ तत्रेति तत्र दूरदेशस्थले सनरनाथः क्वचन कुत्रचित्पवनलता गुल्मस्य परिसरे मध्यभागे हरिणमिधुनं नयनमार्गस्य अतिथीचकारददर्शित्यर्थः कीदृ-
शमृगमिधुनं परिकथितः प्रकटीकृतः तरुणिमप्रथिमातारुण्यातिशयोयेन तादृशं कलेवरं यस्य तत् अशिथिलेन निबिडेन रतिसरवेन सनाथं युक्तं ॥ ७ ॥ ॥

पद्यं॥ तिग्मेनेति नराणामधिपः तिग्मेन तीक्ष्णेन बाणेन तस्मिन्मृगयुग्मे पुमांसं जघान जातः आयुषः अंतो यस्य सोमो वातायुर्मृगः सहसा तस्मिन्नेव
क्षणे महर्षेः आकारं आललं बेदधे अत्र प्रतिचरणमक्षरद्वयावर्तनात्संभोगयमकालंकारः॥२७॥ गद्यं॥ तत इति ततो बाणघातानंतरं कृपायां मंदमनो
यस्य सः निष्कृपः स्पंदमानं गलतुरुधिरं यस्मात्तेन महता अरुषा व्रणेन संदानिता बत्थायुक्तेत्यर्थः तनुर्यस्य सः किंदमना मधेयो महर्षिः कल्परविकल्पाक

पद्यं॥ तिग्मेन बाणेन जघान तस्मिन् युग्मेन नराणामधिपः पुमांसं वातायुराकारमसौ महर्षेर्जातायुरंतः
सहसाललं बे॥२७॥ गद्यं॥ ततः कृपामंदमनाः किंदमना मधेयः संदानित तनुः स्पंदमानरुधिरेणम
हारुषा कल्परविकल्पमहारुषा तस्मिन्महीभृति संभोग संभेदकं संभोजदृशां दंभोलि मिव सहस्राक्षः शापमुदस्त्रा
क्षीत् ८ ग० तदनुतापसशापेन विरचित मनस्तापेन तेन धरणीपतिना चतुरंगं बलमिव सप्तांगं राज्यमपिव्यसृजत ९

त्मांतरविसदृशीयामहारुद्महाक्रोधः तया तस्मिन्महीभृतिराक्षिकमलनयनानां स्त्रीणां संभोगस्य संभेदकं शापं महीभृतिपर्वते सहस्राक्षः दंभोलिं
वज्रमिव उदस्त्राक्षीत् उत्ससर्ज॥ ८॥ गद्यं॥ तद्विविति तदनंतरं तापसशापेन विरचितः मनस्तापो यस्य तेन धरणीपतिना चतुरंगं हस्त्यश्वरथपदात्यव
यवं सैन्यमिव स्वाम्यमात्यसहकोशराष्ट्रदुर्गबलरूपसप्तावयवं राज्यमपिव्यसृजत त्यक्तं वैराग्यावलंबेनोभयं त्यक्त्वा वनवासं चकारेति भावः॥९॥ ॥

पद्यं ॥ सप्तांगराज्यपालनसमये घृतशर्करायुक्तमिष्टान्नादीनि भोग्यवस्तूनि यथासनूतथाधुनापि अष्टांगयोगपालनसमये मिष्टान्नादीन्याह अ
ष्टेति अष्टांगयोगान्पालयतोस्यराज्ञः मृदुकंदमूलमिति समाहारः मिष्टान्नं स्वादुन्नमासीत् वनस्य गर्भो मध्यः क्रीडासौ धोजातः दम्भोऽपि सिंहासन
त्वं जगाहे प्रापेत्यर्थः ॥ २८ ॥ गद्यं ॥ अहो इति अहो आश्चर्यं नरपतितापसयोः इदमाचरितं आचरणं समानरूपं तुल्याकारं फलं यस्य तथाविधं तदेवो

पद्यं ॥ अष्टांगयोगानवतोस्यराज्ञो मिष्टान्नमासीन्मृदुकंदमूलं गर्भो विवस्या जनिकेलि सौधो दम्भोऽपि सिंहासनतां
जगाहे २८ ग० अहो नरपतितापसयोः समानरूपफलमिदमाचरितं ॥ १० ॥ प० बाणशापप्रयोगाभ्यां बाधितौ तावुभाव
पि तपस्वितां यतः सद्यस्तादृशीमुपजग्मतुः ९ ग० क्रमादतिपतिते चावरोधवधूजनानुरोधगुणदात्रे गणरात्रे ११

पपादयति तथाहीति ॥ १० ॥ प० यतः बाणप्रयोगशापप्रयोगाभ्यां बाधितौ पीडितौ उभावपि सद्यः तत्क्षणे मृगदेहत्यागेनाष्टांगयोगधारणेन च तादृशीं तपस्वि
तां तापसतां उपजग्मतुः प्रापतुः उभावपि तापसौजाताविति भावः ॥ २९ ॥ ग० क्रमादिति दिनपक्षमासादिक्रमात् अवरोधवधूजनस्य अंतः पुरस्त्रीजन
स्य अनुरोधगुणः अनुकूलतागुणः तस्य दात्रे लघित्रे गणरात्रे अतिपतिते सति गणरात्रं निशाबद्ध इत्यमरः स्त्रीसंभोगप्रतिबंधिका सुबहुपुत्राणि पुगतास्त्वित्यर्थः

ऊहदक्षःविचारनिपुणःसःपांडुःजातुचित्कदाचित्उप द्वेरे रहसिदेवीं पट्टराज्ञीं कुंतीं उचितं यथा तथा उवाच किं करिष्यन्नुवाचेत्यपेक्षायामाह अपेति-
 अनपत्यभावं अपुत्रत्वं अपाकरिष्यन् दूरीकरिष्यन् तथा भुवनं भूलोकं न विद्यते पत्युः पालयितुः राज्ञः अपावो यस्मिन् तथा विधं करिष्यन् स्वदोषपरिहा-
 रपूर्वकं परहितं करिष्यन्निति भावः ॥ ३० ॥ परिपालयत इति तदेव वचनं सप्तभिः पद्यैराह तनूजस्य पुत्रस्य दुर्गतिः दारिद्र्यात्थेतोः महीं पालयतोऽपि मे मम परिपू-
 र्तिः पूर्णतानास्ति हि यस्मात्कारणात् प्रजया मनुष्यः पूर्णो भवतीत्यर्थका प्रजया हि मनुष्य इत्याकारिका असौ श्रुतेः वर्णपद्धतिः अक्षरपरंपरा अक्षरशैली वा प्रथ-

अपाकरिष्यन्ननपत्यभावमपत्यभावं भुवनं करिष्यन् उवाच देवी मुचितं स पांडुरुप द्वेरे जातु चिदूहदक्षः ॥ ३० ॥ परिपालयतोऽपि मे म-
 हां परिपूर्तिर्न तनूजदुर्गतेः प्रजया हि मनुष्य इत्यसौ प्रथते हि श्रुतिवर्णपद्धतिः ॥ ३१ ॥ गात्रं न केवलमशेषबुधोपलाल्यंगोत्रं च तत्र
 भवतः कुमुदेकबंधोः आपांडुवर्तत इति स्वयमेव मन्येयस्मात् प्रजां न लभसे यदुवीरकन्ये ॥ ३२ ॥

ते प्रसिद्धा वर्तते अतः अपुत्रत्वात् मयि पू-
 र्णमनुष्यत्वं नास्तीति भावः अत्र श्रुतिप्रमाणोपन्यासेना पूर्णतायाः समर्थनाच्छब्दप्रमाणालंकारोत्थापितकाव्यलिङ्गमलंकारः ॥ ३१ ॥ गात्रमिति तत्र भवतः
 पूज्यस्य कुमुदानां एकबंधोः मुख्यस्य मित्रस्य चंद्रस्य अमृतमयत्वात् अशेषैः बुधैः देवैः उपलाल्यं लोभनीयं गात्रं शरीरं केवलं एकं आपांडु आसमंतात् पांडु-
 शुभ्रं न वर्तते अपितु अशेषैः बुधैः पंडितैः उपलाल्यं गोत्रं च कुलमपि पांडुं मर्यादीकृत्य आपांडुवर्तत इत्यहं अद्य स्फुटं व्यक्तं मन्ये तर्कयापि हेयदुवीरकन्ये कुंतिय-
 स्मात्कारणात् प्रजां पुत्रसंततिं न लभसे न प्राप्नोषि मत्सकाशात्त्वयि पुत्रसंतत्यभावात् पांडुपर्यंतं सोमवंश इत्यहं तर्कयामीति भावः आपांडुशब्दार्थयोरेकवाचकत्वेनाभेदा-

ध्यवसायादयर्थश्चकार इयमुक्तिः संगीच ॥ ३२ ॥ न हीति विधिरपि श्रुतिस्मृतिविहितकर्मापि असक्तानामपुत्राणां अतीवफलं न हिनह्यते न ददातीत्यर्थः इत्यर्थस्य नापुत्रस्य लोकोस्तीति श्रुत्यासिद्धेः परलोकः स्वर्गलोकः मम जीवतः सतः यथा आहवेन यज्ञेन साध्यः तथा मीलतः प्राणत्यागं कुर्वतः सतः साध्यो न भवति मरणानंतरं अयथाभावादपुत्रत्वाच्च अथ च परलोकः जीवतः सतः यथा आहवेन युद्धेन साध्यः तथा मीलतः सतः साध्यो न भवति मरणानंतरं युद्धाभावादिति भावः आहवः समरे यज्ञे इति हेमचंद्रः ॥ ३३ ॥ अहमिति पुत्रिणां भाग्योत्कर्षमाह हे शिशो तव अभीष्टतापदे इष्टतास्थाने किमहं किं

॥ न ह्यतीव विधिरप्यसक्तानां न ह्यते फलमिति श्रुतिसिद्धेः जीवतो मम यथाऽहवसाध्यो मीलतोऽपि न तथा परलोकः ॥ ३३ ॥ अहं किमंबा किमभीष्टतापदे तवेति मातुर्धुरितातपृच्छया प्रलोभतुल्यं प्रवदंतमर्भकं मुदा हसनृजिघ्रतिमूर्ध्नि पुण्यभाक् ३४ निंद्यते पितृभिस्तैर्निरपत्यधनः पुमान् अध्वनी नैर्गतिश्चांतैरवकेशीवपादपः ३५

वा अंबा इति मातुर्धुरि अग्रभागे तातस्य पृच्छया प्रश्नेन प्रलोभतुल्यं प्रच्छल्लोभानुरूपं यथा तथा प्रवदंतमर्भकं पुण्यभाक् पुण्यवान् भाग्यवानित्यर्थः स नुष्यः मुदा हसनृसन्मूर्ध्नि जिघ्रति यद्वा अर्भकं यः मुदा हसनृमूर्ध्नि जिघ्रति स भाग्यवानिति यत्तच्छब्दाद्व्याहारेण संबंधः ३४ स्वनिंदां प्रकटीकुर्वन् सामान्येनाह ॥ निंद्यत इति इतः परं भाविश्राथीयकव्याद्यभावात् तैः संतैः पितृभिः निरपत्यधनः अपत्यरूपधनरहितः पुमान् निंद्यते कैः क इव अध्वनी नैः अतिश्चांतैः अध्वगत्या

मार्गगमनेन अध्वगेः अवकेशी वंध्यः पादपद्म ॥ ३५ ॥ स्वस्य पुत्रवत्तानर्हतामाह कदेति नरवाहनसन्निभः कुबेरतुल्यो हंकदापि कल्पवृक्षाणामिव तातशब्द
स्य अर्थमिवितुं नार्हामि योग्येन भवामि अयं भावः संपदा कुबेरतुल्यत्वात् कल्पवृक्षाणां अर्थमिवितुं याचकी भवितुं यथानार्हमिति या अनपत्यत्वात् तातश
ब्दस्य अर्थो वाच्यो तद्वान् भवितुं नार्हामीति अर्थद्वयेपि अर्थार्थिशब्दाभ्यां चिप्रत्यये रूपं तुल्यं ॥ ३६ ॥ इदानीं मुनिशापात् अपुत्रत्वशोकापनोदने मम साम-
र्थ्याभावात् त्वमेव यत्नं कुरुष्वेत्याह किमिति भोगो विषयसखानुभवं वैभवं प्रभुतायशः कीर्तिः क्षितिः पृथिवी जीवितं परमायुः इत्याद्यानि मम संति तैः

कदापि तातशब्दस्य कल्पभूमिरुहामिव नार्थमिवितुमर्हामि नरवाहनसन्निभः ३६ किं भोगो वैभवयशः
क्षितिर्जीविताद्यैरंभोरुहाक्षि नियमैरनघैस्त्वमेव शापातिरेकदवपावकशायिनो मेतापापनोदविधयेत नयं प्र
सूष ३७ ग० इत्यसंकोचतः शोचतः पत्युः प्रभुविसमग्रमंदाक्षरमणीयं मंदाक्षरमणीयं त्रितमिदं वचनं पृथापि कथयामास
१२

किं प्रयोजनं न किमपीत्यर्थः हे अंभोरुहाक्षित्वमेव अनघैः निर्दिष्टैः नियमैः व्रतोपवासदेवताश्रयनादिभिः शापातिरेकः शापतीघ्नैव दवपावकः तत्र शोते सो
तस्य मेतापापनोदविधयेतापनाशकर्मकर्तुं तनयं प्रसूष ॥ ३७ ॥ इति असंकोचेन शोचतः पत्युः अग्रभागे पृथापि कुं त्यपि समग्रमंदाक्षेण संपूर्णलिङ्गयारम
णीयं मंदानि अत्यस्वरेणोच्चारितानि अक्षराणि मणय इवरत्नानीव तैः यंत्रितं गुं फितं इदं वक्ष्यमाणं वचनं कथयामास ॥ १२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥

गद्यं॥ हेराजनूपुरारवलुममपितामुनेः दुर्वाससः उपांतस्थसमीपभागस्य परिचरणाय सेवनाय अनुशासितं पालितं शैशवराज्यं बाल्यराज्यं ययातामपि
बालामपीत्यर्थः मांनियोज्यां भृत्यामकरोत् कीदृशस्य मुनेः वरदाने पितामहेन ब्रह्मणा समस्य तयानिशांतं अस्मद्गृहं अधिवसतः गृहेति श्रुत इत्यर्थः तथात
पसाकृशांतनुलतां शरीरलतां वहतोपि दिशांततिष्ठुसमूहेषु दृशादिद्वित्यर्थः निशांते प्रातः काले रविकांतस्य भृशांतरंगाणां अत्यंतमित्राणां तत्सदृशानामित्य

॥ गद्यं ॥ राजनूपुरारवलुपिताममपितामहसमानस्य निशांतमधिवसतः कृशांतनुलतांतपसावहतोपिदि
शांततिष्ठुनिशांतरविकांतभृशांतरंगारुचांतरंगपरंपरांतरलयितुरशांतमनसो मुनेरुपांतपरिचरणायमा
मुनुशासितयोवराज्यामपिनियोज्यामकरोत् ॥ १३ ॥ पद्यं ॥ ततो निदेशान्त्समयेषु लब्धुं मयामहायल
जुषामहर्षेः आरामवल्लीरपहायतस्य ध्रुवलिमेव प्रतिहायतस्ये ॥ ३८ ॥ ॥ ॥

र्थः रुचांकांतीनांतरंगपरंपरालहरीपंक्तिंतरलयितुः चंचलां कर्तुः तथा अशांतमनो यस्य तस्य किंचिदप्यपराधमसहिष्णोरिति भावः ॥ १३ ॥ पद्यं ॥ ततो
महायलेन सेवनमाह ॥ तत इति यत्नकथ्यामया समयेषु पदार्थपिप्साकालेषु निदेशान् अन्ताः लब्धुं आरामवल्लीः अपहाय बाल्यात् क्रीडार्थं वल्लीनां जलसे
कपुष्पावचयादित्येकैत्यर्थः तस्य ऋषेः भ्रूवल्लीमेव प्रतिपाल्य भ्रूवलिचालनसंज्ञया फलपुष्पाद्यानयनादिसूचयेदिति तत्र दृष्टिं न्यस्येत्यर्थः तस्य स्थितं ३८

यथेति सेवने यो यत्नस्तस्माज्जन्मयस्य तेन निदाघतोयेन घर्भोदकेन अत्मं अंगं अंगकं यथा यथानिषिक्तं सिक्तं तथा तथा तापसांतिके ऋषिसमीपे द्वांगुदीवृ
क्षनिकटे च द्वांगुदीतापसत करित्यमरः महाविकासाममभक्तिवल्ली अवर्धत वृक्षसमीपे स्थिता काचवल्ली जलेन सिक्ता सती यथा वर्द्धते तद्वत् ॥ ३९ ॥ तप
स्विन इति तपः कृशस्य तस्य तपस्विनः मुनेः सरूपतां प्राप्नुमिव श्रयद्भिः आश्रयद्भिः मुनिमिति शेषः दयनीयानि इया विषयाणि रूपाणि आकृतयो-
येषां तैः मेमम अशेषैः अंगैः अवयवैः काश्यं आपे प्राप्तं तत्सेवनया सेवनेन ममातीव काश्यं मासीदिति भावः ॥ ४० ॥ आपादनेनेति तापसेन्द्रः समिधां अ

यथा यथा सेवनयत्नजन्मनानि दाघतोयेन निषिक्तं संस्रक्तं तथा तथा वर्द्धत तापसांतिके महाविकासाममभक्तिवल्ली ३९ तपस्वि
नस्तस्य तपः कृशस्य सरूपतां प्राप्नुमिव श्रयद्भिः दिने दिने मे दयनीय रूपैर्गैरशेषैरति काश्यं मापे ४० आपादनेन संमिधामभिषे
कवाराभ्यर्चनां सुमनसां मपि तापसेन्द्रः मय्येव शिष्यजनतां मम तां धितन्वन्ते वसंतं मपि कोपगपाचकार ४१ ॥ एकां समां
तत्र वसन् कदाचित् देकां समां पार्श्वगतां मे वेक्ष्य समाधिं दृष्ट्वा सहमौनमुद्रां समापयामास तपोधनेन्द्रः ४२ ॥ ॥ ॥

भिषेकार्थं वारां जलानां अभ्यर्चनार्थं पूजार्थं सुमनसां पुष्पाणामपि आपादनेन संपादनेन मय्येव शिष्यजनतां यां शिष्यसमूहे याममतां तां धितन्वन्कुर्वन्
सन् अन्ते वसंतं निकटे स्थितमपि शिष्यमपीति ध्वनिः कोपं अपाचकार दूरीचकार तत्याजेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ एकामिति सः तपोधनेन्द्रः तत्र नातगृहे एकां समां संव-
त्सरं वसन् कदाचित् पार्श्वगतां एकां समां वेक्ष्य समाधिं दृष्ट्वा सहमौनमुद्रां समापयामास समाधिं दृष्ट्वा सहमौनमुद्रां च विसर्जयामासेत्यर्थः समाधिं विसर्जनं ते उवाच इति
भावः ४२

गद्यं ॥ वत्सेति हेवत्सेवाले भवत्याः सेवासंप्रदायेन सेवारीत्यासंप्रतिभृशंप्रसीदामि इति व्याहृत्य उक्त्वा अनुकंपितं कृपायुक्तं चेतो यस्य समुनिः मह्यं अत्यर्थं
अभीक्षितार्थस्य इष्टार्थस्य समर्थपिनेदाने परतंत्रं परवशं अत्यर्थमित्यस्य परतंत्रमित्यनेन संबन्धः इष्टार्थस्यावश्यदातारमित्यर्थः कमपिमंत्रं उपादिक्ष
तु उपदिष्टवान् ॥१३॥ पद्यं ॥ अपीति क्रुधां क्रोधानां आवसतेः स्थितिस्थानस्य अमुष्मात् दुर्वाससः वररूपमंत्रस्य श्रेष्ठमंत्रस्य बालाभे सति गुरुत्वं
मुनौ उपदेष्टुं मयि महतः शिष्यत्वेन महत्त्वं च मत्वा अपुष्पवत्यां पुष्पं स्त्रीरजः तदभाषवत्यामपि मे दशायां बाल्यावस्थायामित्यर्थः आमोदभारः ह

॥ गद्यं ॥ वत्से भवत्सेवासंप्रदायेन संप्रतिभृशंप्रसीदामीति व्याहृत्य मुनिरनुकंपितचेता मह्यमत्यर्थं म
भीक्षितार्थसमर्थपिने परतंत्रं कमपिमंत्रमुपादिक्षत् १३ पद्यं ॥ अपि क्रुधाभावसतेरमुष्मान्मत्वा
गुरुत्वं वरमंत्रलाभे अपुष्पवत्यामपि मे दशायां मामोदभारोधिकमाविशसीत् ४३ ग० अधुना तस्य प्रभावे
न शतमरवमुरवासुनिखिलासलेखलेखवासुयेये परार्थ्यस्ते तेरहसि ध्यानमात्रसाध्यसान्निध्याः स्वस्वानुरूपगुणाविभव
नात्मभवान्मयिविकसदनुकंपाः संपादयिष्यन्ति १४

गीतिशयः अथ च कुसुमाभावदशायां अपि सुगंधातिशयः अधिकं यथा तथा आवि
रासीत् ॥४३॥ ग० अधुनेति अधुना तस्य मंत्रस्य प्रभावेन शतमरवमुरवासु इन्द्रादिषु निखिलासलेखलेखवासु देवपंक्तिषु येये परार्थ्यः श्रेष्ठाः देवाः ते तेरहसि
ध्यानमात्रेण साध्यसान्निध्यं येषां ते विकसन्ती अनुकंपा दया येषां तेषां भूताः संतः मयि स्वस्वस्यानुरूपाः गुणाः विभवः ऐश्वर्यं च येषां तान् आत्मसंभवान् और

सपुत्रानुसंपादयिष्यंतिजनयिष्यंति॥१४॥ पद्यं॥ इतीति यदुसुताकुंतीकृपया आयतं विकसितं चेतो यस्य तस्य मुनीनां नेतुः नायकस्य इति उक्तप्रका
रमनुग्रहं नृपाय अभिदधे उवाच परंतु दक्षाध्वरे वीरभद्रेण पूष्णो दंतानां पातितत्वात् न विद्यते दशनव्रणानां बुबने दंतक्षतानां पीडायस्मिन्तत् अहम्यते
सूर्यस्य रतिसंगमनं अभिदधे अयं भावः भर्तुः स्वस्मिन् व्यभिचारिणीत्वशंकया तदानीं मंत्रपरीक्षार्थं सूर्याङ्गानं कृतं तेन तत्समागमात् कर्णपुत्रो जात इति
न कथितमिति॥४४॥ इतीति इतिवचनमयीं सुधां किरंतीं वर्षतीं यदुनृपतेः तनयां कुंतीं प्रशंसमानः पौरवाणां पतिः तेषु श्रेष्ठः पांडुः प्रकृतो यो महोत्सवः

॥पद्यं॥ इति नृपाय कृपाय तचेतसो यदुसुता मुनिनेतुरनुग्रहं अदशनव्रणपीडमहम्यते रभिदधे रतिसंगमनं विना ४४
इतिवचनमयीं सुधां किरंतीं यदुनृपतेस्तनयां प्रशंसमानः पतिरनुमनुतेस्मै पौरवाणां प्रकृतमहोत्सवपारदर्शनाय ४५
धर्मात्प्रापयुधिष्ठिरं पवनतो भीमं च भीमं द्विषां जिष्णोर्जिष्णुमतीव धृष्णुमनघाकुंतीमुनेर्विद्यया अन्यासापिते येवत
अनकुलरूपास्पदं गीष्यते स सच्छात्रं सहदेवमप्यजनयन्नासत्ययोरंतिकात् ४६ पुत्रोत्पादनोत्सवः तस्य पारदर्शनाय अनुमनु

तेस्म अनुमोदितवान्॥४५॥ धर्म इति कुंतीमुनेर्विद्यया देवाङ्गानं मंत्रेण धर्मात्कटिलंबितवत्कल इत्यादिवक्ष्यमाणस्वरूपात् धर्मसंज्ञकदेवविशेषात्
युधिष्ठिरं प्राप पवनतः वायोः सकाशात् द्विषां भीमं मयोत्पादकं भीमं प्राप जिष्णोः इंद्रात् अतीव धृष्णं प्रगल्भं जिष्णुं अर्जुनं प्राप अन्यासामाद्यपिते येव
विद्यया तत्र स्थले नासत्ययोः अश्विनीकुमारयोः अंतिकात् लावण्यास्पदं नकुलं गीष्यते बृहस्पतेः सच्छात्रं सच्छिष्यं सहदेवमपि अजनयत्॥४६॥

तदिति तदनुत्तज्जन्मानंतरं समनसः पुष्पाणि देवाश्च यथोचितं आत्मनो यथा योग्यं भुवि जन्म भूमौ निपतनं अंतरिक्षात्पतनं दिवि अंतरिक्षे नृत्यविधिं
 आचरन् अकुर्वन् कथं भूताः समनसः वासवस्य नंदनात् वनात् संभूताः संपादिताः अथ च वासव नंदनेन जयंते न संभूताः युक्ताः तथा पटुगीतिरवैः सुंदर
 गीतिशब्दैः सहिताः प्रमदाः प्रकृष्टमदाः अलयो भ्रमराः यासुताः अथ च सपटुगीतिरवाः प्रमदालयः स्त्रीपंक्तयोः पुते देवैः पुष्पवृष्टिः कृता अंतरिक्षे दे
 वा सहिता देवाश्च न नृतुरिति भावः ॥ ४७ ॥ जन्मेति एषां पुत्राणां महान् जन्मोत्सवः अतिस्वच्छं जलं आवहन् कुर्वन् कुंभभुवः अगस्त्यस्य अन्ये सामान्या

तदनु वासव नंदन संभूताः सपटुगीतिरव प्रमदालयः समनसस्तयथोचितमाचरन् निपतनं भुवि नृत्यविधिं दिवि ४७
 जन्मोत्सवो महानेषां जलमत्यच्छमावहन् विद्यामनन्यसामान्यां ग्रीडां कुंभभुवो नयत् ४८ स्वस्य चक्रगतिं सरयुः
 स्वयमप्याश्रिता इव जवात्प्रदक्षिणज्वाला जज्वलु र्यज्वपावकाः ॥ ४९ ॥

समानभवतीत्यनन्यसामान्यातां अव्यभि

चारिणीं विद्यां जलानां स्वच्छीकरणशक्तिं ग्रीडां लज्जां अनयत् प्रापयामास नयति द्विकर्मा श्रावणे मासि अगस्त्योदये सति जलानि स्वच्छानि भवन्तीति पुरा
 णादावुक्तत्वात् तच्छुक्ते जलानां स्वच्छता कर्तृत्वं तेषां जन्मोत्सवे शुभसूचकत्वात् जलानि स्वच्छानि जातानि तानि दृष्ट्वा मत्तो न्य एतज्जन्मोत्सवोऽपि मत्कार्य
 कारयिते इति मत्वा सा विद्या लज्जते स्मेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सेति यज्वनां अग्निहोत्रिणां पावकाः स्वस्य सरयुः मित्रस्य वात्सरूपपायोः चक्रगतिं चक्राकार
 क्रमणं स्वयमप्याश्रिता इवेत्युत्प्रेक्षा जवात्प्रदक्षिणाः ज्वालाः येषां तथा भूताः संतः जज्वलुः तत्समये ग्नयः प्रदक्षिणां विष आसन्निति भावः ॥ ४९ ॥ ॥

सामोदइति सामोदः सहर्षः सस्रगंधश्चसमीरः वायुः भीमस्य स्वपुत्रस्य संभूत्या जन्मना संभूता जाताया अशौचवत्ता जनना शौचवत्ता तथा क्रव्यादीनां संस्पर्शसंकुचनिवमनसि संकोचं कुर्वन्निवमंदं शनैः स्वल्पं च यथा तथा ववौ तदानीं मंदस्रगंधिवायव आसन् इति भावः ॥ ५० ॥ कन्यकेति अहस्करः सूर्यः एषा कुंती कन्यकात्वेपि मयिका मुकीरत्यर्थमिच्छावती आसीत् इति स्मरन्निवकुंत्याः प्रसूतिदिवसं प्रादिद्युतत् अतिप्रकाशितवान् तदानीं सूर्योपि स्वच्छप्रकाशायु

सामोदो भीमसंभूति संभूता शौचवत्तया संकुचनिवसंस्पर्शसमीरो मंदमाववौ ५० कन्यकात्वेपि मय्येषा कामुकीति स्मरन्निव प्रसूतिदिवसं कुंत्याः प्रादिद्युतदहस्करः ५१ पुष्पात्प्रागेव स्रष्टुवे पुत्रमेषेति वीरुधः फले ग्रहय एवासन् मसूनात्प्राक्पृथावने ५२ गद्यां ॥ तदनुगुणगणैरभंगुरशुभं युताविकासमये समये ॥ १५ ॥

कोमवदिति भावः ॥ ५१ पुष्पादिति पृथायाः वने निवासारण्ये वीरुधः लताः एषा कुंती पुष्पात् स्त्रीरजसः कुसमाच्चेति ध्वनिः प्रागेव पुत्रं स्रष्टुवे इति हेतोरिवेति लुप्तोत्प्रेक्षा प्रसूनात् पुष्पात् प्रागेव फले ग्रहयः अचंध्याः सफला एवासन् स्यादचंध्यः फले ग्रहिरित्यमरः इवादिकपदाभावे गूढोत्प्रेक्षां प्रचक्षते इति वीरुध इत्युपलक्षणं तेन तदा द्रुमलताः सफला आसन्निति भावः ५२ ग० तदिति तदनु तदनंतरं गुणगणैः शुभनिश्चिचारनक्षत्रादिभिः अभंगुरा अनश्वराया शुभं युता शुभान्विता शुभं युस्तु शुभान्विता इत्यमरः तस्याः विकास

मयेष्टिमाचुर्यविशिष्टे समये ॥ १५ ॥ प० प्रजेति असौ प्रजाधिपो राजा तेजस्विषु तेषु पंचसमध्ये यतश्च निर्धारणमित्यनेन निर्धारणेषु सप्तम्योर्विधाना
नात्सप्तमी उन्नते श्रेष्ठे युधिष्ठिरे प्रथमं चक्षुद्वयं प्रपातयामास न्यस्तवान् कः कस्मिन्निव पंचाग्निसाध्यं तपो यस्य स पंचतपामुनिः उन्नते उच्चैः प्रभाकरे सूर्ये इव
समुनिर्यथा च त्वारोग्नयः पंचमः सूर्यः तेषु मध्ये सप्तमी पस्थानग्रीनृत्यत्कातितेजस्वित्वात् दूरस्थे सूर्ये दृष्टिन्यस्यति तद्वादिति भावः ५३ तपस्विनीति ऋषिपत्नी
नां स्तनदुग्धपायिनः तेव स्रग्धेन्द्रपुत्राः दरं ईषत् कृणद्धो वायुना शब्दायमानेभ्यः कीचकैभ्यो वेणुविशेषेभ्यो दत्ताः तच्छब्दश्च वणार्थमर्पिताः कर्णयैस्तथा

प्रजाधिपो सौ प्रथमं युधिष्ठिरे स्रग्धे तेषु तेजस्विषु तेषु पंचसः प्रभाकरे पंचतपा इवोन्नते प्रपातयामास विलोचनद्वयं ५३ तपस्विनीनां स्तनपायिन
स्ते दरकृणत्कीचकदत्तकर्णाः दिने वनांते वस्रग्धेन्द्रपुत्रा वल्केषु निद्रासुरवमन्वभूवन् ५४ क्षुत्पीडया स्तनरसे कलहं शिशूनां कुंती तदा रामयितुं
कुचकुंभयुग्मे एकं युधिष्ठिरधनं जययोश्च भागमेकं समीरणसूतस्य च संविभेजे ५५ निशाचरैः समं बाल्येनियोद्धुमिव कौतुकी उत्तानशयने मु
ष्टिमुदग्रां मारुतिर्दधौ ५६

भूताः संतः दिनांते सायंकाले वल्केषु वल्केषु निद्रासुरवं अन्वभूवन् अनुभूतवन्तः सार्वभौमराजपुत्राणामिन्द्रादिभ्यो जातानामपि
यमवस्थेति भावः ॥ ५४ ॥ कदादिति कुंती तदा पुत्राणां बाल्यावस्थां समपेशिशूनां क्षुत्पीडया स्तनरसे कलहं शमयितुं युधिष्ठिरधनं जययोः कुचकुंभयोर्युग्मे युग्म
मध्ये एकं स्तनं भागं समीरणसूतस्य च एकं स्तनं भागं संविभेजे एतादृशं विभागं कृतवती अत्र स्तनयोः कुंभोपमानत्वेन तेषां क्षुच्छामसूचकत्वं सूच्यते ५५ निशे
ति मारुतिः भीमः उत्तानं शयनं यस्मिन् तस्मिन् वयसि निशाचरैः समं नियोद्धुं बाहुयुधं कर्तुं कौतुकी वरुदग्रां उच्चां मुष्टिं दधौ बालस्वभावान्मुष्टिबंध इयमुत्प्रेक्षा ५६

॥ गद्यं ॥ तत इत्यादिस्पष्टं ॥ प० पदिति बालाः एते युधिष्ठिरादयः पांडोः महीपतित्वात् आत्मनः पितुः योषिति भार्यायां भूमे पद्भिः चरणैः स्पर्शनं परिहरंतः
वर्जयंत इव कर कमल युतैः जानुभिः चक्रमंगमनं च मदकुर्वत संदरं यथा तथा अकुर्वत यद्वा चमत् संदरं गमनमकुर्वतेति संबंधः ॥ ५७ ॥ आदायेति आश्रमसमीपे
जानुभ्यां कृतः चक्रमंगमनं येन तं अतिशयेन मांसलं पुष्टं भीमं आदाय उत्तमांगे मस्तकेऽपि आघ्राय तापसीनां ऋषिपत्नीनां बाहालैव बाहुलैव वहनाद्भूतोः

॥ गद्यं ॥ ततः क्रमेण गतेषु कतिपयेषु वासरेषु ॥ पद्यं ॥ पद्मिरात्मपितृ योषिति भूमे स्पर्शनं परिहरंत इवैते जानुभिः
करसरोजसहोयैश्चक्रमं च मदकुर्वत बालाः ५७ आदाय भीममतिमांसलमुत्तमांगे व्याघ्राय जानुकृतचक्रममाश्रमांते
बाहालैव वहनाद्विरराम शश्वत्कौतूहलं न तु कदाचन तापसीनां ५८ दृष्ट्यतापसपुरः प्रसारितं चेणुदंडमवलंब्य शैशवे आ
वयन्निवगदापरिग्रहं भाविनं पवनभूश्चचारसः ५९ मुनिस्तैरविशेषजुषोवने मुहुरमीनवशैशवकेलिषु मलिनतामनयंत कलेव
रं मदकलाः कलभा इव धूलिभिः ६०

शश्वत्विरराम कौतूहलं वहनोत्कंठा तु कदाचन विरराम हस्ताः श्रान्ताः वहनोत्कंठा तु कदापि न विरतेति भावः मुजा
बाहावबाहौ स्यादिति त्रिकांडशेषः ५८ दृष्ट्वा इति सपवनभूः भीमः शैशवे दृष्ट्यतापसेनपुरः अग्रभागे प्रसारितं चेणुदंडं अवलंब्य गृहीत्वा भाविनं गदायाः परिग्र
हं स्वीकारं भावयन्निवमानयन्निवसूचयन्निवेति वाचचार इतस्ततो जगाम ५९ वने मुनिस्तैः समानवर्तिनः अमी कुमारः न वा स नूतनास्तु शैशवकेलि

षु पद्मानवशेषावसंबंधिकेलिषु मदेन कलाः सुंदराः कलभाः करिशावका इव धूलिभिः अंगमलिनतां अनयंत ॥ ६० ॥ तत्रेति आश्रमभूमिः मृदुपांसुषु
तत्र तत्र स्थलेषु पांडोः पुत्रपादतलानां विन्यसनेन हेतुना स्फुटाः आकारसूचकाः रेखायेषां तैः छत्रध्वजकुलिशैः कृत्वा चित्रवती अभवत् अनेन बालानां
साम्राज्यलक्षणं सूच्यते ॥ ६१ ॥ लीलेति ते बालाः सृक्किणोः ओष्ठप्रांतयोर्गुणात् गलद्भिः कांतिरूपेण पतद्भिः प्रांतावोष्ठस्य सृक्किणीत्यमरः लीलास्मि
तैर्ललितैः लालाजलानां पृषद्भिः बिंदुभिश्च कृत्वा हृदि उरस्थले धृतानि गतानि उल्लेखनरंध्रसूत्राणि याभ्यस्ताः शाणो ल्लेखनरंध्रसूत्ररहिता इत्यर्थः मो

तत्र तत्र मृदुपांसुषु पांडोः पुत्रपादतलविन्यसनेन छत्रकेतुकुलिशैः स्फुटरेखैश्चित्रवत्यभवदाश्रयभूमिः ६१ लीलास्मि
तैः सृक्किणुगाङ्गलद्भिर्लालाजलानां ललितैः पृषद्भिः बालादधुस्ते हृदि मोक्तिकानां मालाधुतो ल्लेखनरंध्रसूत्राः ६२ अत्यं
तबाल्यादमृतायिताभिरन्योन्यमर्थोक्तिभिराङ्कयत्स स भीमसेनो जनिपांडुसूनुष्वर्थोक्तिनामापि च पूर्णनामा ६३

क्तिकानां मालाः दधुः रंध्रसूत्रादिकारणाभावेऽपि मोक्तिकमालारूपकार्यकथनाद्विभावनालंकारः विभावनाविनापि स्यात्कारणं कार्यजन्मचेदितिलक्ष
णात् ६२ अत्यंतेति पांडुसूनुषु अत्यंत बाल्यात् अमृतायमानाभिः कर्णयोः अमृतवदाचरंतीभिः नाम्नां अर्थोक्तिभिः अन्योन्यं आङ्कयत्स आङ्कनं कुर्वत्सु
सत्सु स भीमसेनो अर्थोक्तिनामापि भीम इत्युक्तेऽपीत्यर्थः पूर्णनामा अभवत् उत्तरपदलोपेन भीम इत्यस्यापि पूर्णत्वात् ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥

॥ गद्यं ॥ तदिति तदानीमयमंबालिकासूनुः पांडुः अविलंबितं द्रुतं संक्रंदन इव इंद्र इव तया पंचानानंदनानां पुत्राणां आगमेन प्रास्याया संपत्तया अन्यत्र
पंचानानंदनायमानानंदनवनसंबंधिकल्पवृक्षाणां संपदा संपत्त्या अमितं पंचांबहुलां मुदंबभारदधे अमितं पंचाशब्दो योगेनापरिमितधान्यपचनक
र्यास्थाल्यां वर्तते तस्य स्थूलत्वगुणयोगादन्नप्रयोगः ॥ १७ ॥ पद्यं ॥ पुत्र इति क्रमेण पोषितेषु विहरत्कृतेषु पुत्रेषु मध्येमाद्रीसूतौ यमत्वं अंतकत्वं प्राप्यापि वि

॥ गद्यं ॥ तदानीमयमंबालिकासूनुरविलंबितं संक्रंदन इव पंचनंदनागमसंपदा तयामितं पंचांबभार ॥ १७ ॥ प० पुत्रेषु
तेषु क्रमपोषितेषु विलोकयंत्या विहरत्सकुंत्याः आप्याययामासतुरंतरंगं प्राप्यापि माद्रीतनयो यमत्वं ॥ ६४ ॥ तैरादराद्धन
लतासुदृढीकृतासुदोलाविधेः परिचितस्य महर्षिपुत्रैः पर्यायलब्धमसकृत्पवमानसूनोरा रोहणं द्रुतमभूदवसानभूमिः ६५

लोकयंत्याः कुंत्याः अंतरंगं आप्यायया-
मारतुः तुष्टिं पुष्टिं वानिन्यतुरिति विरोधाभासः यमत्वं यमलत्वं प्राप्येति विरोधपरिहारः ॥ ६४ ॥ तैरिति ऋषिपुत्रैः सह तैः पुष्टिष्ठिरादिभिः परिचितस्य अ-
भ्यस्तस्थदोलाविधेः दोलाकर्मणः वनलतासुबहूनां रज्जुकरणेन दृढीकृतासुसतीषु पर्यायेण लब्धं पवमानसूनोः श्रीमस्यारोहणं असकृत्वारंवारं च अव-
सानभूमिः समाप्तिस्थानं अभूत् श्रीमस्यातिमांसलत्वेन बहुभारत्वान् आरोहणे लतानां त्रोटनात् शीघ्रदोलाकर्म समाप्तिरभूदिति भावः ॥ ६५ ॥ १७ ॥

भीमेन दंतयुगुले विधृतं अद्रितुल्यं यं वन्ये भ्रमं वनगजं आरुरुहुः मानी शौर्याभिमानवन् विजयः अर्जुनः
तं गजं स्वयमेव शुडां प्रगृह्य धृत्वा लीलया रदपथेन दंतमार्गेण समारुरोह अर्जुनस्य रदपथेनारोहणस्योक्तत्वात् अन्यबंधूनां पश्चान् मार्गेणारोहणं ज्ञायते
अयं बाललीले कदेश उक्तः ॥ ६६ ॥ गद्यं ॥ तदिति तदनुविधिवत् यथाशास्त्रं उपनीतानां कृतोपनयनानां क्रमेण मधुरेण मनोहरेण वयसा तारुण्येन-

भीमेन दंतयुगुले विधृतं यमन्ये वन्ये भ्रमं आरुरुहुरद्रिनिभं सगर्भ्याः शुडां प्रगृह्य विजयः स्वयमेव मानी तं लीलया
रदपथेन समारुरोह ॥ ६६ ॥ गद्यं ॥ तदनुविधिवदुपनीतानां क्रमेण मधुरेण शिरसा वयसा च विधृतवपुषां विनयगो
रवपुषां सकलासकौशलमुन्मीलयतां तेषां यशां सिबलभेदनमदावलस्य धाम्नोऽर्युगलमपियुगपदुल्लंघयामासुः ॥ १७ ॥

विधृतं स्वीकृतं वपुर्येषां शिरसानमनादौ शिरोनमनेन विनयस्य नम्रतायाः गौरवं आधिक्यं पुष्पांति तेषां सकलासु
कलासु गीत्यादिषु कौशलं उन्मीलयतां प्रकटयतां तेषां कुमाराणां यशां सिबलभेदनमदावलस्य इंद्रगजस्य ऐरावतस्य धाम्नोः स्वर्गस्थानशुभ्रतेज
सौर्यगमं युगलमपियुगपदुल्लंघयामासुः परमशुभ्रानियशां सिस्वर्गादप्युपरिगतानीति भावः ॥ १७ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥

नवतरुणिम्नः नूतनतारुण्यस्थलक्ष्म्याशोभयानन्दनीयं दर्शनीयं श्लाघनीयं वाकुरुदृषभस्य कुरुश्रेष्ठस्य सक्तानां शरीरं नेत्रपात्रं नेत्रविषयं कुर्वती मुनि
ततिः कर्त्रीसिः कामोपि स्वविशिरव इव स्वबाण इव पञ्चधा अभूत्किं इति वाक्यात्मकं कर्म मेने मनुते स्म यथा कामबाणः अरविं दाशोकादि रूपेण पञ्चस्वरू

पद्यं ॥ नवतरुणिमलक्ष्मीनन्दनीयं शरीरं कुरुदृषभसक्तानां कुर्वती नेत्रपात्रं मुनिततिरिति मेने मोहनाय त्रिलोक्याः स्ववि
शिरव इव कामः सोपि किं पञ्चधा भूत् ॥ ६७ ॥ ग० अथ कदाचित्दखिलहरिदन्तरनिरन्तरवलयमानमलयपवमानकंपितचंप
कसंपादितसौरभसंपदनुकंपितनिखिलनिलिंपपथाः केसरकुसुमकेसरशिरवरभास्करधूलिधूसरदिशो मनसि जविज
यसहकारचतुरसहकारपद्मवतल्लजपरिचर्वणगर्वायमाणकलकंठयुवकंठोक्तपथिकजनसंदोहजीवितसंदेहाः वनदेव
तावदनतिलकायमानतिलकावलीकलिकापलितं भावुकनभोविभागामदनहुतभुगंगारसदृशकमलभृंगारमधुरस
संगारचितमदभृंगारवविभवतुंगा अरहितमिथुनशृंगाररसाः समुन्मिषद्वासंतिका मिषेण सीमंतिनीरतेरुदंतदुरंतं
मनसि विचिंत्य रहसि वसंतं नृपंतमिव हसंतो वसंतो दयवासरा मंदमंदमरण्यांगणधरण्यां कमपि विकासमापादयामासुः १८

पोजातः तथा कामोपि पञ्चस्वरूपो भूत्किमिति मेने इत्यर्थः तारुण्ययोगात्स्वरूपेण मदनतुल्या अभूवन्निति भावः ॥ ६७ ॥ ग० अथ शापवशात्पांडोः देहा
वसानं कथयिष्यन् नूतनदेहेतुत्वेन वसंतं तु वैभवमाह अथेत्यादि गद्यपद्यैः अथ कदाचित् वसंतो दयवासराः वसंता विभवि दिवसाः मंदात् मंदं अतिमंदं अ

रण्यांगणसंबंधिधरण्यांकमपिवाचामगोचरं अतिसुंदरमितियावत् विकासं वैभववृद्धिं आपादयामासुः संपादितवन्तः कथंभूताः वासराः -
 अखिलेषु सर्वेषु हरिदंतरेषु दिशां मध्यभागेषु निरंतरं चलमानेन गंगामलयपवमानेन मलयाचलादागतेन पवमानेन दाक्षिणात्यवायुनेत्यर्थः कं
 पितायेचंपकास्तेभ्यः संपादितया सौरभसंपदा अनुकंपितः युक्त इत्यर्थः निखिलः निलिंपपथः देवमार्गः आकाशो येषु ते तथा केसरकुसुमानां ब
 कुलपुष्पाणां केसरशिरवरेषु किंजल्काग्रभागेषु भासुराकांतिमतीयाधूलिः परागः तेन धूसराः ईषत्यां डवो दिशो येषु ते तथामनसिजविजयस्य सहका
 रे साहाय्यकरणे चतुराणां कुशलानां सहकाराणां आश्रयस्थानां ये पल्लवतल्लजाः प्रशस्तपल्लवाः तेषां परिचर्चणेन भस्मणेन गर्वायमाणैः गर्वकुर्व
 द्विः कलकंठयुवभिः कोकिलयुवभिः कंठोक्तः स्पष्टमुक्त इत्यर्थः पथिकजनानां संदोहस्य समूहस्य जीवितसंदेहः प्राणधारणसंशयो येषु ते ए
 तद्विषयेषु विरहिणामध्वगानां प्राणधारणं भवतिवानवेति कोकिलाः कथयंतिकिमितिभावः तथावनदेवतावदनेषु तिलकायमानाभिः तिल
 कवदाचरंतीभिः तिलकावलिकलिकाभिः तत्कांतिभिः पलितं भावुकाः शुभ्रीभवन्तः नमो विभागाः येषु ते पलितं भावुकेत्यत्र कर्तरि भुव इत्य
 नेन रवुकप्रत्ययः तथामदनहुतभुजः मदनाग्नेः अगारैः सदृशा ये कमलान्येव भृंगाराः द्विसुरवपात्राणितत्संबंधिमधुरसेमकरंदरूपे मधुर
 पे इति ध्वनिः संगेन आरचितः कृतः मदीयेषां तेषां भृंगाणां आरवविभवेन शब्दैश्चर्येण तुंगाः महांतः तथा अरहितः विद्यमानः मिथुनानां स्त्रीपुं
 सानां भृंगाररसो येषु ते तथा सीमंतिनीरतेः उदंतं वृत्तांतं दुरंतं दुष्टः अंतः परिणामो यस्य तथा भूतं मनसि विचिंत्य रहसि एकांते प्रियया सहवसं
 तं तं नृपं समुन्निषंतीनां विकसत्कुसुमानां वासंतिकानां मल्लिकालतानां मिषेण हसंत इवेत्युत्प्रेक्षा कैतवापद्भुतिगर्भा ॥ १८ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥

॥पद्यं॥ किमिति किंशुकस्यपलाशवृक्षस्यकुसुमेषुनदंतीशब्दंकुर्वतीमधुपानांभ्रमराणांमद्यपानामिति ध्वनिः आलिःपंक्तिःकर्त्रीएतत्पुनःशु
कस्यकीरस्यवदनेरुचिरत्वंकिंनकिमपीत्यर्थःतथाशुकस्यमुनेःहृदयेमनसिवशित्वंस्वाधीनत्वंकिं एतद्दर्शनेनतन्मनोपिभिरंकुशंभवेदितिभा
वः इतिशंसतिस्मेवकथयामासकिं ॥ ६८ ॥ कुरवइति पवनेनईरिनाःकंपिताःपादपाःयस्मिन्तस्मिन्नृपस्यवनेकुरवकेवृक्षेरवकेलिंशब्द

किंशुकस्यवदनेरुचिरत्वंकिंशुकस्यहृदयेपिवशित्वं किंशुकस्यकुसुमेषुनदंतीशंसति
स्ममधुपालिरितीव ॥ ६८ ॥ कुरवकेरवकेलिभृतःस्रधासमधुरमधुरमधुषट्पदाः पपु
रवापुरवार्यमपिस्मयंनृपवनेपवनेरितपादपे ॥ ६९ ॥

क्रीडांविभ्रतितथाभूताःषट्पदाःभ्रमराःस्रधयासमाधूःभारोयस्मिन्तन्माधुर्येणमनःप्रीतिकरत्वेस्रधामधुनोःसाम्यात्स्रधयासमधुरत्वंअतएवमधु
रमधुमकरंदमद्यमितिध्वनिःपपुःअवार्यस्मयंमदकार्यगर्वमपिअवापुःअत्रयमकालंकारेरवकेरवके इत्यत्रववयोरभेदस्वीकाराद्यमकत्वं ॥ ६९ ॥

॥ गद्यं ॥ अथेति अथवा संत्यां माधवीलतायां इति अर्थान्तरमपि उक्तवाक्यस्यार्थद्वयमपीत्यर्थः अलिगिराश्चमरशब्देन बोधयंत्यां सत्यामिव अयं हि
तिपतिः क्षणादेव दृक्स्थान्वनः मदनस्य लक्ष्यतां शरव्यतां अथ रुक्षतु आरोहणं कृतवानुमदनवशो जात इति भावः इतीति किं अस्मिन् कुटीरस्य प
र्णशालायाः परिसरे आसमंताद्भागे अमुना पटीरगिरिबंधुना मलयाचलसंबन्धिना गंधवहस्यस्तनंधयेन लघुबालेन मंदवायुनेत्यर्थः सन्निधिनी

॥ गद्यं ॥ अथास्मिन्मुना तपोवनकुटीरपरिसरे पटीरगिरिबंधुना गंधवहस्तनंधयेन सन्निधिनीयमानो म
द्रजः परिग्रहस्तपस्यंतमपि मनस्यंतः कं परितापसंपदानि लिंपेदित्यर्थान्तरमप्यलिगिरा बोधयंत्यामिव वा संत्या
मयं क्षणादेव क्षितिपतिरिदं स्थानं लक्ष्यतामभ्यरुक्षतु १९ प० परिहृत्य तनुंचित्ते बाणं कामो मुमोच यत् अंतरे वातिर
क्तो भूदव्रणस्तद्वहिर्नृपः ७०

यमानो मद्रजः परिग्रहः सत्परागरूपपरिजनः अथ च मद्रात् मद्रा जात जातः परिग्रहः पत्नीमाद्रीत्यर्थः पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रह इत्यम
रः तपस्यंतमपि कं पुरुषं अंतः मनसि तापसंपदानि लिंपेत् अपितु सर्वमपि मनसि तापसंपदानि लिंपेदिति १९ परिहृत्येति यत् यस्मात् कामः तनुं परिहृत्य वर्जयि-
त्वा चित्ते बाणं मुमोच तत्तस्मान्नृपः अंतरे वचित्ते एव अतिशयितं रक्तं यस्य सः अतिरक्तो भूत् बहिर्भागे अव्रणो भूत् अतिरक्तः माद्र्यापत्यंतमनुरक्तो भूदित्यर्थान्तरं ७०

कमिति असौ नृपः तावत् आदौ अधुना कंकेलिदेशं क्रीडास्थलं उपयामि गच्छामि इति विचार्य माध्यासाकंकुरवकद्वलतानां निकुंजं तदा छादितस्थानं
गूढं यथा तथा ययौ कीदृशं निकुंजं कंकेलिवृक्षाणां संवलनेन वेषनेन कल्पिता चित्रा अद्भुता शोभायस्यतं कः क इव करेण वा हस्तिन्यासाकंकरेणुः हस्ती
व अनयोपमया मद्दशत्त्यादि वैशिष्ट्यं द्योत्यते ॥ ७१ ॥ शापमिति अग्रजातेः ब्राम्हणस्य मृत्युप्रदं शापं पत्युः स्मरजं मदनजनिततापं दुःखं च निरी
क्ष्य विचार्य दूरेतरस्मिन् अतिप्रत्यासन्ने सुरते सत्यपि हृदयं मनः दोलायमानं दोलवत् आसीत् यथा दोलावारं वारं पूर्वपश्चिमदिग्भागे गच्छति त-

कंकेलिदेशमुपयाम्यधुनेति तावत् कंकेलिसंवलनकल्पितचित्रशोभं माध्याकरेणुरिव साकमसौ करेण वा गूढं ययौ कुर
वकद्वलतानिकुंजं ७१ शापचमृत्युप्रदमग्रजाते स्तापंच पत्युः स्मरजं निरीक्ष्य दूरेतरस्मिन् सुरतेपि देव्या दोलायमानं हृदयं
तदासीत् ७२ चादुप्रयोगे चतुरः सपांडुः प्रसूनतल्पे प्रविवे शितायाः क्षौमं विभेदस्मरराजधान्या क्षौमं करं भोजदलेन तस्याः ७३

यामाद्रामनोपि ब्राम्हणशापं पतितापंचा गच्छदिति भावः ७२ चादुरिति चादुप्रयोगे प्रियभाषणे चतुरः सः पांडुः प्रसूनतल्पे पुष्पशय्यायां प्रविवे शितायाः शिता
याः माध्याः क्षौमं दुकूलं करं भोजदलेन करकमलपत्रेण विभेदविस्त्रंसयामासेत्यर्थः कीदृशं क्षौमं स्मरस्वरराजधान्याः वरांगस्य क्षौमं अद्भुतपर्ययं उच्चमाकारोपरि
तनस्थानं स्याददृष्टः क्षौममस्त्रियमित्यमरः कठिनपदार्थभेदेनेतीदृशशस्त्रस्य हेतुत्वं अत्र कमलपत्रेण क्षौमभेदकथनेन हेतूनामसमग्रत्वेपि कार्योत्पत्तिकथनौ द्वौ भावौ

नालंकार भेदः ॥७३॥ ग० तत्रेति तत्रतौ जायाचपतिश्च दंपती राज्ञी च राजा च राजानौ च तौ दंपती चेति कर्मधारयः मुनिशापबलस्य परिचिचीषणपरि
चेतुमिच्छयेव अतिचिरं मुषितं शापमया द्रुहितं असमशरसमरं मदनयुद्धं उन्मीलयामासतुः प्रवर्तयामासतुः कथं भूतं समरं मुहुः अभंगुराणि दृढानि
आलिंगनान्येव मंगलतरंगाः ते संजाताः ययोस्तौ मंगलतरंगितौ यौ कुचकुंभौ ताभ्यां संभृतेन संपादितेन धर्मजलेन निर्मितः मदनस्य यौवराज्याभिषेको य
स्मिन्तं तथा अधरितः मधुररसस्य क्षौद्ररसस्य मधुरिमा माधुर्येन तस्या धरिबिंबस्य चुंबनाडंबरेण चुंबनव्यापारेण विह्वलितं उपहसितं अंबरचरकुटुंबि

ग० तत्रतौ राजदंपती मुनिशापबलपरिचिचीषयेव मुहुरभंगुरालिंगनमंगलतरंगितकुचकुंभसंभृतधर्मजलनिर्मितम
दनयौवराज्याभिषेकमधरितमधुरसमधुरिमा धरिबिंबचुंबनाडंबरविह्वलितांबरचरकुटुंबि जीवनमतिजवपंपुल्यमानध
म्मिल्लुविगलदविरलबकुलमुकुलपुनरुक्तपुष्पतल्पमविगणितवीणागुणकणितभाणितमसृणितमतिचिरमुषितमसम
शरसमरमुन्मीलयामासतुः २०

नां देवानां जीवनं अमृतं यस्मिन्तं तथा अतिजवेन पंपुल्यमानात् भृशं विरुंसतः धम्मिल्लात् बल्यकेशात्-
विगलद्विः अविरलबकुलमुकुलैः पुनरुक्तपुष्पमित्यर्थः पुष्पतल्पं यस्मिन्तं तथा अवगणितं धिक्कृतं वीणागुणानां कणितं शब्दो येन तेन भाणितेन रति
कूजितेन मसृणितं स्निग्धपदार्थभरितं व्याप्तमित्यर्थः पंपुल्यमानेति त्रिफलाविशरणे इत्यस्य पडंतस्य रूपं ॥ २० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

॥पद्यं॥ आयुरिति कौरवः पांडुः आयुषः दीर्घा संततिं परंपरां आवहन्नपि आयुषः संततेः अंतं अवसानं आरुरोहजगामेति विरोधाभासः आयुः एतस्य
वर्जायुर्नामकस्य संततिं वंशं वहन् आयुषो जीवितकालस्य संततेः परंपरां आरुरोहेति विरोधपरिहारः कस्या इव रतेरिव यथारतेरंतं आरुरोहत
येत्यर्थः ॥ ७४ ॥ नृप इति दूरीकृतः पाशसंगमः संसारपाशसंगो येन तं एकं यमं अहिंसादिरूपं विहाय त्यक्त्वा भोगार्थं पुष्पपल्लवाद्यवचयेन हिंसासंभ

॥पद्यं॥ आयुषः संततिं दीर्घां आवहन्नपि कौरवः आयुषः संततेरंतं आरुरोहरतेरिव ॥ ७४ ॥ नृपस्य
दूरीकृतपाशसंगमं यमं विहायैकमुपेयुषो वधूं अजस्रमूरीकृतपाशसंगमोऽप्यमोपरः सन्निदधेलतागृहे ॥ ७५ ॥

वादिना तत्त्यागः अथवा यमं साहचर्यं हस्तचर्यादिनियमं विहाय वधूं उपेयुषः संगच्छमानस्य लतागृहे अजस्रं ऊरीकृतः स्वीकृतः पाशहस्तत्वात् पाशसं
गमो येन सः अपरो यमः कृतांतः सन्निदधे समीपस्थो बभूव यथा कस्यचिदशस्त्रं पुरुषं दृष्ट्वा पलायमानस्य पुरुषस्य पुरस्तादपरः सशस्त्रः पुरुषो भवति तद्वज्जातमि
ति भावः ७५

आलिंगनमिति सर्व एव कुरवः कुरवकृक्षः भुवि हरिणेषु षणानां आलिंगनेन आमोदस्य सौगंध्यस्य गौरवेण आधिक्येन मृतः पूर्णः आसीत् तदुक्तं पादा-
हतः प्रमदया विकसत्य शोकः शोकजहाति बहुलो मुखसीधुसिक्तः आलिंगितः कुरवकः कुरुते विकासमालोकितस्तिलकउत्कलिको विभातीति अथ
च सर्वे एव कुरवः बचयोरभेदात् कुरुवंशोत्पन्नाः प्रियालिंगनेन आमोदस्य हर्षस्य गौरवं विभ्रतितेतया भूता आसन् तन्मध्यभागपि श्लेषेण कुरवश-

आलिंगनेन कुरवो हरिणेषु षणानां आमोदगौरवमृतो भुवि सर्व एव तन्मध्यभागपि तदा सकथं नुपांडुरालिं-
ग्यमद्रतनयामवधिं प्रपेदे ॥ ७६ ॥ निद्रया किल निर्मालितं मृतेर्मुद्रया निजमुदीक्ष्य बलुभं उद्रवाकरमुदस्य विद्वलमिद्रा-
जतनयारुरोदसा ॥ ७७ ॥

ब्रुवाच्य वृक्षमध्यगतोपि सः पांडुः तदा मद्रतनयां माद्रीं आलिंग्य अवधिं आपुषः समासिकथं नुप्रपेदे मापनुवितर्के सर्वकुरवशब्दवाच्यानां प्रमदालिंग-
नेनामोदमात्कं तत्रैकस्यैव तदालिंगनेन कथं नुनाश इति प्रश्नोवा ॥ ७६ ॥ निद्रेति मृतेर्मुद्रयामरणविद्वविशिष्टयानिद्रयामालितं किल सत्यं नि-
श्वेषं निजं बलुभं उदीक्ष्य उच्चैः खोयस्याः सा उद्रवा विद्वलमिद्रा नासा माद्री करं उदस्य उल्लिख्य रुरोद ॥ ७७ ॥

तदिति ततूरोदनाक्रंदनं निशम्य शुक्लाकुमारेः युधिष्ठिरादिभिः समवेत्यतादृशं मृतिमुद्रया युतं पतिं अवेक्ष्य रुदंत्याः भोजपुंगवभुवः पादवविशेष
भोजश्रेष्ठकन्यकायाः कुंत्याः अश्रुविपातैः भूरपि स्वयं बाष्पं अश्रुर्ज्वाणं च अमुंचत कुंतोरोदनेन चेतना भूरपि बाष्पं मुपोच किंपुनः सचेतनावक्तव्या

तन्निशम्य समवेत्य कुमारेस्तादृशं पतिमवेक्ष्य रुदंत्याः भोजपुंगवभुजोऽश्रुविपातैर्भूरपि
स्वयममुंचत बाष्पं ॥ ७८ ॥ माद्र्याततोऽनुमृतया सह तस्य राज्ञो निर्वर्तिता सक्तनयेर्निखि
लक्रियासु भूयोपितौ समनसां पुरतः प्रकाशं जायापतीतुं सरतोऽसवमन्वभूतां ॥ ७९ ॥

इति द्योतयितुमपिशब्दः ॥ ७८ ॥ माद्र्येति ततः तन-
यैः अनुमृतया सह गमनविधिना पश्चात्पृतया माद्र्या सह तस्य राज्ञः सकलासौर्ध्वदिहिक्रियासु निर्वर्तिता सक्तनयैः पुतौ जायापती रूपमनसां देवा
नां पुरतः अग्रे पुरतः पुरे अमरावत्यां सरतोऽसवं भूयोपि प्रकाशं प्रकटयथा तया अत्नभूतां अनुभूतवती सुराणां देवानां भावः सुरता तत्संबन्धि उत्सवं तत्रत्यमुपभो

४ मा.
२२

टी. स्त.
९

गंचक्रतुः उभौ स्वर्गलोकं गताविति भावः ॥ ७९ ॥ गद्यं ॥ तदिति तदनुननव्यवैधव्येन बहुविधाः बहुप्रकाराः व्यथायस्याः तस्याः पृथायाः पुरतः निर्म
यदिनपितृशोकेन विदार्यमाणधैर्यं येषां तैः सोदर्यजनेः बंधुभिः परिवार्यमाणाय हृदि चित्ते विदितं धर्मजातं धर्मसमूहो येन तस्मै धर्मजाताय धर्मपु
त्राय महत्यामपि विपन्यां वैयात्येन धार्ष्ट्येन भवितव्यं भाव्यं इति राजनयस्य राजनीतेः नियमरूपमंकुशं नियमनकर्तारमंकुशं चाप्रकाशय प्रकटयुक्ता

गद्यं ॥ तदनुननव्यवैधव्यबहुविधव्यथायाः पृथायाः पुरतो निर्मयदिपितृशोकविदार्यमाणधैर्यसोदर्यजनपरिवार्यमाणाय हृदि
विदितमिखिलधर्मजाताय धर्मजाताय महत्यामपि विपन्यां वैयात्येन भवितव्यमिति राजनियममंकुशं प्रकाशय काशय पादयो
दयोपेताः शतशृंगमुनिपुंगवास्तंगमणि सौधशृंगसंकुलंकुलक्रमागतंकुरुनगरमेतानवतारयामासुः ॥ २९ ॥

दयोपेताः काश्यपादयः शतशृंगपर्वतसंबन्धिमुनिपुंगवाः एतान्मृयासहितकुमारान् कुरुनगरंहस्तिनापुरं अवतारयामासुः प्रवेशयामासुः कीदृशं नग
रंतुंगैः उन्नतैः मणिमयसौधशिरवरैः संकुलं व्याप्तं तथा कुलक्रमेणागतं पूर्वजानां पुत्रपौत्रप्रपौत्रादिक्रमेण प्राप्तं ॥ २९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥

२३

प० मंदमिति सदयः आंध्यात् प्रेम्णा पुरः प्रसारितो करौ येन सः कोरवः धृतराष्ट्रः यत्र धर्मादयः स्थितास्तत्र मंदं मंदं उपेत्य मम पांडोः पुत्ररूपाः अंकुराः कं सं
 तोल्युक्ता दृढालिङ्गनं कुर्वन् सन् निजां कं स्वसमीपमागंगमितान् प्रापितान् इमान् धर्मादीन् स्पर्शस्पर्शस्पृष्टाभ्यां तुः स्मरन् भ्रातरं स्मरन्नित्यर्थः चोत
 द्विः गलद्विः नयनांबुभिः लोकं तं देशमित्यर्थः नदीमातृकं वृष्टिं विना उदकसमृत्तं विदधे चकार यथारोदनाश्रुभिः सदेशोजलमयोजातस्तावद्भातृदुःखेन
 रुसेदेति भावः ॥ ८० ॥ पांडवेष्विति दशा अंधः धृतराष्ट्रः पांडवेषु दृढतापरिणाहयोः प्रायः ग्राह्यं रूपबलयोः संपच्चतयोः इयत्ता एतावत्त्वं तत्र परिणा

पद्यं ॥ मंदं मंदमुपेत्य तत्र सदयो मत्पांडुपुत्रांकुराः केति प्रेमपुरः प्रसारितकरः कुर्वन् दृढालिङ्गनं स्पर्शस्पर्शमिमान् निजांकगमितान् भ्रा
 तुः स्मरन् कोरवश्चोत द्विर्नयनांबुभिः सविदधे लोकं नदीमातृकं ॥ ८० ॥ पांडवेषु दृढतापरिणाहप्रायरूपबलसंपदियत्ता स्पर्शनं विद
 धतेव दृशांधः पाणिना परिममौ धृतराष्ट्रः ॥ ८१ ॥ दत्वा तत्तत्प्रत्यहं यद्यदिष्टं यावत्स्वेषामात्मजानां शतेपि पांडोः पुत्रेष्वंबि-
 कासूनुरेतेष्वेकैकस्मिन् प्रेमतावद्बन्ध ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥

हो विशालतारूपं सौंदर्यं प्रायो भूस्त्यंतगमनेत्यमरः स्पर्शनं विदधता कुर्वता पाणिना हस्तेनेव परिममौ परिमितविषयां चक्रे प्रज्ञाचक्षुः स्वात् हस्तस्य
 शनैव ज्ञातवानिति भावः ॥ ८१ ॥ दत्वेति अंबिकासूनुः धृतराष्ट्रः प्रत्यहं दिने दिने यत् यत् वस्तु इष्टं तत् दत्वा स्वेषां स्वकीयानां आत्मजानां शतेपि सर्वे
 परीत्यर्थः यावत्प्रेमास्ति तावत्प्रेम एतेषु युधिष्ठिरादिषु मध्ये एकैकस्मिन् कुमारि बन्ध दधारेत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥

ग० एवमिति एवं वत्सभावेऽपि बाल्येऽपि भक्तिमत्कृतेषु पांडवेषु निजपितुः वत्सलतां प्रेम असकृत् वारं वारं समीक्ष्य मत्सरेण परोत्कर्षा सहिष्णुतया दुर्मनायमानः दुर्म-
नाभवत्सयोधनः हृदयस्थे आलवाले वृक्षमूलाय जलाधारे विरोधरूपां विषवीरुधं विषवह्नीं एधयांचक्रे वर्धयामास कीदृशीं वीरुधं राधेयप्रधानाः कर्णमुख्याः
ये दुर्बोधाः दुर्बोधस्य कर्तारः तेषां मेधोत्सेधः बुध्योन्नत्यंतदेवसविधधरणीरुहः समीपवृक्षः तं अधिरूढां कर्णादिदुर्बुध्याभ्रयेण वृत्तिंगतामित्यर्थः तथानविद्यते
कुतोऽपि रोधः प्रतिबंधो यस्यास्तां पांडवेषु मत्सरेणा विरोधंचक्रे इति भावः २२ प० तीव्रो देति भीमः दुर्योधनादीनां असहृदां शत्रूणां फालभागे ललाटावयवपट्टाभिषे

ग० एवं वत्सभावेऽपि भक्तिमत्कृतेषु निजपितृवत्सलतामसकृत् समीक्ष्य मत्सरेण दुर्मनायमानो हृदयालवाले सयोधनो राधेयप्रधानदुर्बोधमेधोत्से-
धसविधधरणीरुहमधिरूढामकुतोरोधां विरोधविषवीरुधमेधांचक्रे २२ प० तीव्रो दयानविनयान् दधतां क्रमेण दुर्योधनाद्यसहृदां दुरहंकृती-
नां पट्टाभिषेकमभिलष्यति फालभागे कुट्टाकभावकुतुकंकुरुते स्म भीमः ८३ पंचधा प्रवहंतीनां पवनात्मज एव सः कौरवक्रोधसिं-
धूनां क्रमात्संगमभूरभूत् ॥ ८४ ॥

कं अभिलष्यति इच्छति सति तत्र कुट्टाकभावः ताडनकर्तृभावः ताडनमित्यर्थः तद्रूपं कुतुकं कौतुकं कुरुते स्म ताड-
नरूपमांगलिकस्त्रगादिबंधनंचकारेति भावः कीदृशां असहृदां तीव्रउदयो येषां तान् अभिनयान् अन्यापान् दधतां कुर्वतां तया दुष्टा अहंकृतिः अभिमानो येषां
तेषां ८३ पंचधा पंचप्रकारैः पंचस्वरूपैः प्रवहंतीनां कौरवक्रोधसिंधूनां दुर्योधनादिक्रोधनदीनां क्रमात्संगमः पवनात्मजः भीम एव संगमभूः अभूत् कौरवक्रोधः पूर्वपांड-
वोपरि पृथक्पृथक् स्वल्प आसीत् ततः सः ताडनकर्तृभीमे एव एकमहारूपेणावर्ततेति भावः ८४ ॥ इत्यनंतमदृक् तवंपूभारतटी प्रथमस्तवकः समाप्तः ॥ ८५ ॥
क्षेत्रापूर्तादिभूतेषु यः पूर्वख्यातिमन्वगात् लघीयै जातिजो नास्माकरंसीधार्मिकः परः तत्तनूजो हंसराजो विद्वत्समतिरित्ययं तस्मै प्रीत्योपदात्वेन दत्तो ह्यं कनकारिणा ॥ ॥ ॥

॥ अथचंपुभारतसटीकद्वितीयस्तवकःप्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः ॥ अथ चंपूभारतसटीकद्वितीयस्तवकप्रारंभः ॥ ॥ पूर्वस्तवकांते दुर्योधनादीनां विशेषेण द्वेषपात्रं भीमो बभूवेत्युक्तम् तद्विशदयि
तुं कुमाराणां भागीरथीजलतटगतक्रीडामाह एकदेत्यादिगद्यपद्यैः एकदातुस्तपर्वसरितः देवनद्याः भागीरथ्याः सलिलेषु विहृत्य क्रीडित्वासमु
त्तीर्णाः जलाद्बहिर्निर्गताः अनीचीभिः महतीभिः धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्येतेरेवेति नियमान् नीचपर्यायन्यक्शब्दादुगितश्चेति डीप् न्यङ् नीचख
र्वहस्वास्युरित्यपरः वीचीभिः लहरीभिः उत्कूलितेषु ऊर्ध्वकूलं प्रापितेषु फेनानां कूटेषु राशिष्विवेत्युत्प्रेक्षा पटगृहवाटीषु पटे मंडपसमूहेषु परिगृ

॥ गद्यम् ॥ एकदातुते सर्वेपिस्तपर्वसरितः सलिलेषु चिरं विहृत्य समुत्तीर्णा वीचीभि रनीचीभिरुत्कूलितफेनकूटेषु
वपटगृहवाटीषु परिगृहीतमनोहरांबरपटीरहाराभ्यवहाराः कुमाराः कुशलकुशीलवबालककुलशीलितविचित्र
वादित्रकलशोरवविवशीकृतमनसः सुरवमासामासुः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

हीताः स्वीकृताः मनोहराः अंबरादयोयैः अंबराणिवस्त्राणि पटीरश्चंदनः हाराः मुक्ता रत्नानां हाराः अभ्यवहारो भोजनं च ते सर्वे कुमाराः युधि
धिष्ठिरदुर्योधनादयः कुशलाः ये कुशीलवानां चारणानां बालकास्तेषां कुलेन समुदायेन शीलिताः वादिताः विचित्रवादित्राणि मृदंगवेणुतूर्यादीनि
कलशपोषटाश्च तेषां रवैः विवशीकृतं स्वायत्तीकृतं मनोयेषां तथाभूताः संतः सुरवं यथा तथा आसामासुर्निषेदुः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

पद्यं ॥ दिनविरति समीरैः सायंकाल संबंधिवायुभिः सेव्यमानः सः भीमः तटभुवि भागीरथीतीरभूमौ रहसि एकांते रत्नपर्यंक सदृशेन ललिततले कमल
शय्यायां अधिकंगाटं यथा तथा निदद्रौ निद्रांचकार कीदृश्यां तटभुविकुसुमानां तादृशैः अनुपमैः गंधपूरैः सुगंधसमूहैः अलसतायाः निद्राविषये
आलस्यस्य हानिदाः नाशकराः द्रवोद्रुमाः यस्यांतस्यां अथवा आलस्यस्य हानिदाः हानिनाशकाः द्रुमाः यस्यां दो अवरवंडने देवादिकः आलस्येन नि
द्रा आयातीति तत्करादित्यर्थः १ ॥ गद्यं ॥ अथ स्वापानंतरं निशीथे मध्यरात्रे तथा भूतस्य गाढनिद्रायुतस्य तस्य भीमस्य जिघांसया हंतुमिच्छया कुरुनरैः

॥ पद्यम् ॥ रहसिनलिनतले रत्नपर्यंककले दिनविरतिसमीरैः सेव्यमानः स भीमः तटभुविकुसुमानां तादृशैर्गंधपूरैः
रधिकमलसताया हानिदद्रौ निदद्रौ १ ॥ गद्यम् ॥ अथ निशीथे तथा भूतस्य तस्य जिघांसया कुरुनरैर्द्रवदनेन चोदितैर्न
रैर्द्रुपेत्य युगपदेव झटिति निभृतं समुद्धाटितेषु नियंत्रणपेटकेषु २ पं० सुते पितृस्वादिमसंप्रायशुश्रुत्सयेव श्वसनाशने
द्राः समीरसूनुं समुपेत्य जिह्वाबहिः प्रसारान् बहुशो वितेनुः २

द्रस्य धृतराष्ट्रस्य नंदनेन दुर्योधनेन चोदितैः प्रेरितैः नरैर्द्रैः विषवैद्यैः नरैर्द्रोवा
र्तिके रात्रि विषवैद्येपि कथ्यते इति त्रिकांडशेषः उपेत्य समीपंगत्वा युगपदेव झटिति शीघ्रं निभृतं गुप्तं यथा तथा नियंत्रणपेटकेषु सर्पकारागृहभूतपेटकेषु
समुद्धाटितेषु सत्सु २ पं० श्वसनाशने द्राः नागश्रेष्ठाः समीरसूनुं भीमं समुपेत्य सते पुत्रे भीमे पितुः वायोः स्वादिमास्वादुत्वं तस्य संप्रदायः शीतिः तस्याः शुश्रुत्सये
वशोधनेच्छयेवेत्यु त्पेक्षा बहुशः जिह्वानां बहिः प्रसारान् वितेनुः चक्रुः भीमं प्रति प्रथमं चंचलजिह्वाभिः पस्पृशरिति भावः अत्र वायुमक्षकलाभिप्रायकत्वश्च

सनाशनसमीर सुनुमितिचविशेष्यस्य साभिप्रायत्वात्परिकरांकुरः तदुक्तं साभिप्राये विशेष्येतु भवेत्परिकरांकुर इति २ सुयोधनस्य भृत्यैर्मुक्ताः ये
 दातु बहिर्निष्कासिताः वाताशनाः नागाः वनदेवताश्च सुप्तस्य तस्य भीमस्य वपुषि देहे आयुषि च आशिषोः द्वयं प्रतेनुः प्रयुयुजुः तत्र पूर्वा आशीः
 अहिदंष्ट्रा वीर्यसायर्थ्यं नपुपोष चरमेव आशीः देवतानामाशीः सैव वीर्यं पुपोष स भीमः नागकृतदंष्ट्रादंशेन नमृतः अपितु वनदेवताप्रयुक्ताशीर्वा

सुप्तस्य तस्य तु सुयोधनभृत्यमुक्तावाताशनाश्च सकला वनदेवताश्च आशीर्द्वयं वपुषि चायुषि च प्रतेनुः पूर्वानि तत्र
 चरमेव पुपोष वीर्यं ३ मर्मदत्तरशनाभुजंगमामारुतेर्वपुषि सुप्तभूरुहः मुष्टिमेयतनवो विरेजिरे मूलिका इव बहिर्विनिर्गताः ४

देनतस्यायुर्द्विर्जातेति भावः आशीर्हिताशंसाहि दंष्ट्रयोरित्यमरः आ
 शीस्तालुगता जिह्वा यया स्पृष्टो न जीवतीत्यभिधानं च ३ मारुतेः भीमस्य वपुषि मर्मसु मर्मस्थानेषु दत्ताः रसनाः जिह्वाः येषु मुकुटीभूताः मूलिकाः
 अल्पमूलानीवेत्युत्प्रेक्षा मुष्ट्यां मेषाः परिमातुं योग्याः तनवो येषां ते भुजंगमाः सुप्तिरेव निद्रैव भूरुदृक्षः तस्य बहिर्विनिर्गताः वटादिदृक्षाणामिव
 बहिः प्रकटीभूताः मूलिकाः अल्पमूलानीवेत्युत्प्रेक्षा विरेजिरे शुशुभिरे ॥ ४ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ गद्यं ॥ अपरे द्युरपि तदुत्तरदिनेपि मुग्धधीः मूढधीः सः दुर्योधनः स्निग्ध इव मित्रमित्र पुनः आजीवंतं पूर्ववत्सजीवंनिद्रया अरुणे लोहिते नयनकमले
यस्य तंजग्धि केलिकायां सहभोजनक्रियायां आरालिकानां बलवानां करैर्दापितेषु कवलेषु मोदका दिय्रासेषु निचोलितं आच्छन्नं करालं तीक्ष्णं गर
लं तेन विवृलं व्याकुलं अतएव प्रवृलं बि अधोलं बि शिरो यस्य असुहृदां शत्रूणां हृदि मवांसं शूलं शूलमिव दुःखप्रदं तं भीमं परिणाहिनीभिः दी
र्घाभिः रज्जुभिः परिणाह्यैः वैकैः बंधयित्वा शूलकीलिते निर्जररुचरे तो मागीरथ्याः अंतर्जले जलमध्ये विसर्जयामास तत्त्याज ३ ॥ पद्यं ॥ तदानीं-

॥ गद्यं ॥ अपरे द्युरपि पुनराजीवंतं निद्रारुणनयः आजीवंतं समुग्धधीः स्निग्ध इव जग्धि केलिकायां मारालिकक
रदापित कवल निचोलित कराल गरल विवृलं प्रवृलं विशिर संरज्जुभिः परिणाह्य परिणाहिनीभिरसुहृदां हृदि
शूलं शूलकीलिते निर्जर सारि दंतर्जले विसर्जयामास ॥ पद्यं ॥ तेषां तदानीं धृतराष्ट्रजानां तीरे च तीरे दिवि
पत्तटिन्याः मरुत्कृतं मारयितुं प्रवीरं सारा गुणाः साधनतामवापुः ५ ॥

धृतराष्ट्रजानां तेषां दुर्योधनादीनां प्रवीरं महावीरं मरुत्कृतं भीमं मारयितुं हंतुं दिविषदां देवानां तटिन्याः मागीरथ्याः तीरे तीरे च क्रमेण साराः अ
रेण विषेण सहिताः गुणाः सूदाः साराः दटाः गुणाः रज्जवश्च साधनतां सहायतां अवापुः सूदा औदानिका गुणा इत्यर्थः यद्वा मरुत्सुतं मारयितुं पा
ताललोकस्थामृतपानेन मारं मदन तुल्यं कर्तुं सारा गुणाः सहायतामवापुः ५ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥

॥ गद्य ॥ ततः गंगामले भीमविसर्जनावतरं पाताललोके भागीरथ्यंतर्गतमार्गेण तस्य भीमस्यागमनेन यत्कौतुकं आश्चर्यं तद्विशिष्टेन वासु-
किना नागराजेन प्राशनार्थमृतदानादिना संमानितः भृतिमाप् धैर्यवान् सर्पसभायां प्रविष्टो व्यभीत इति भावः प्रभंजनभूः भीमः ततस्ततः तस्मिं तस्मिं
नृस्थले अष्टासु दिशासु तस्याः अष्टसंख्यायाः अनुगुणं अनुरूपं परिगणनं यस्य तस्य दिनगणस्य दिना एकस्य अत्ययेन अतिक्रमेण शं-
कितैः तन्मरणादिशंकायुतैः इतरेः अपत्यैः युधिष्ठिरादिभिश्चतुर्भिः पुत्रैः सह विचित्र्य भीमान्वेषणं कृत्वा हेवत्स हेरिपुमर्त्सनशत्रुपराजयकारिन् हे

गद्यं ॥ पातालमुचितदागमनकौतुकिना वासुकिना संमानितः स धृतिमानितस्ततोऽष्टासु दिशासु तदनुगुणपरिगण-
नदिनगणाल्ययशंकितैरितरैरपत्यैः सह विचित्र्य वत्सरिपुमर्त्सनभीमकवानिषीदसीति निषीदंत्याः कुंत्याः नवमम-
पिवासरमनवममेव संजनयन् प्रभंजनभूरमृतांजनैरिव दृशोरंजयामास ४ आगतस्य तस्य मदावलायुतबलावहानां
पृदाकुपरिषदुपदापितदशकलशपीयूषाणां पानादिशोषपरिपोषगात्रं सवित्रीभुजांतरद्वयकौरवहृदयेपिमोदविषादसं-
पदोनममनुः ५ भीमकवानिषीदसि निषण्णो सिद्ध्या क्रोशेन विषीदंत्याः खेदं कुर्वंत्याः कुंत्याः दृशौ अमृतांजनैरिवेत्युत्प्रेक्षा रंजयामास स्व

स्मिन् अनुरक्तीचकार यथा कश्चिद्विस्मिन्मृतांजनैः दृशोरंजयित्वा सखयतितद्वत् किं कुर्वन् अनवममपिवासरं दिनं नवमं न भवति इत्यनवममेवं संज-
नयन् कुर्वन्निति विरोधः न अवमं अनवमं अनिन्द्यमित्यर्थे न तत्परिहारः ४ पातालादुपरि आगतस्य तस्य भीमस्य गात्रं शरीरं सवित्र्या मातुः कुंत्याः

भुजयोः अंतरे मध्यभागे इव सोदराणां युधिष्ठिरादीनां कोरवाणां दुर्योधनादीनां च हृदयेऽपि क्रमेण मोदविषादानां हर्षरेवेदानां संपदौ नमस्तुः यथा आ
लिंगनसमये मातुर्भुजांतरे नमो मदावलानां गजानां पीयूषाणां अयुतस्य दशसहस्रस्य बलावहानां बलसमर्पकाणां पृदाकुपरिषदासर्पसमया उप
दापितानां दशकलशपरिमितानां पीयूषाणां पानात् प्राशनतः विशेषितः पूर्वस्मादतिशयितः परिपोषः पुष्टिर्यस्य तत् इदं भुजयोर्मध्ये अमानस्य हृदये
हर्षविषादयोरमानस्य च हेतुगर्भविशेषणं ५ गद्यं ॥ तदनंतरं ॥ प्रज्ञादृक् ज्ञानचक्षुः धृतराष्ट्रः तानपि पांडवानपि कार्मुककौशलस्य धनुषि पटुत्वस्य प

प० तदनंतरं ॥ काष्ठापरां कार्मुककौशलस्य काष्ठाः परास्तानपि तद्यशोपि प्रज्ञादृगारोपयितुं प्रवृत्तो व्यज्ञापयद्विष्णुपदीतनू
जं ६ ॥ ग० सोपि कृत्यविदामग्रणीरपरेणेव शरजन्मना रूपेण बहुरूपेण निरवद्यवीरयशो निषद्यां चापविद्यामापाद्यापितां पुनरुक्त
यितुं दिशिदिशि जैत्रगुणं पोत्रगणं महता धननिवहेन सह विविधधनुरागमप्राणस्य द्रोणस्य चरणयोरुपहारी चकार ॥ ६ ॥

रां काष्ठां अवधिं आरोपयितुं नेतुं तेषां पांडवानां यशोपि पराः काष्ठाः दिशः आरोपयितुं नेतुं प्रवृत्तः सन् विष्णुपद्याः भागीरथ्याः तनूजं पुत्रं भीष्मं व्यज्ञापयन्
विज्ञापितवान् ६ गद्यं ॥ कृत्यविदां कार्यविदां अग्रणीः श्रेष्ठः सः भीष्मोऽपि अपरेण शरजन्मनेव स्कंदेनेव बहुरूपेण रूपेण रुपाचार्येण निरवद्यानां निर्दोषाणां
वीरयशसां निषद्यां आपणरूपां चापविद्यां आपाद्य संपाद्यापितां चापविद्यां पुनरुक्तयितुं अधिकां कर्तुं दिशिदिशि जैत्राः जयनशीलाः गुणाः यस्य तं पौ
त्राणां धर्मादीनां दुर्योधनादीनां गणं समूहं महता धननिवहेन सह विविधधनानां प्रकारो यो धनुरागमः धनुर्वेदः तस्य प्राणस्य द्रोणस्य द्रोणाचार्यस्य चरणयो

रूपहारीचकार चापविद्यापूर्णतार्थ्यपौत्रान् द्रोणाचार्यनिकटे स्थापितवानिति भावः ५ तयोः प्रस्तुतयोः सिंधुजातो नदीपुत्रो भीष्मः कलशीभूः द्रोणज-
न्मा द्रोणः तयोः अस्मिन् ग्रंथे द्रोणकलशयोः पात्रसामान्यात् द्रोणे घटकलशकुंभशब्दप्रयोगः तादृशं लोकविलक्षणं स्नेहभारं स्नेहातिशयं अवलो-
क्य पौराणां निकरः समूहः तत्र तस्मिन् चित्रपूरजठरे आश्चर्यपूरमध्ये निमज्जनं समाचरत् अकरोत् इति प्रस्तुतार्थः सिंधूनां समुद्राणां जातं समूहः कल-
शीभूः घटजन्मा अगस्त्यः तयोः परस्परशात्रवयोः स्नेहभारं अवलोक्य जनः आश्चर्यपूरे निमज्जनं चकारेति अप्रस्तुतार्थस्यापि स्फुरणान् पौरनिक-
र इति कर्तृपदे श्लेषाभावाच्च समासोक्तिरलंकारः तदुक्तं समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेः प्रस्तुतस्य चेदिति ७ गुणिनः गुणविशिष्टास्ते कुमारः कुं-

पद्यं ॥ सिंधुजातकलशीभुवोस्तयोः स्नेहभारमवलोक्य तादृशं तत्र पौरनिकरः समाचरच्चित्रपूरजठरे निमज्ज-
नं ७ कुमारस्तूर्णमारुक्षन् कुंभयोनेऽनुग्रहात् कोटिं कोदंडसारस्य गुणिनस्ते गुणा इव ८ ॥

भः द्रोणः योनिः उत्पत्तिस्थानं यस्य तस्य द्रोणाचार्यस्य अनुग्रहात् तूर्णं शीघ्रं गुणा इव कोदंडसारस्य कोटिं आरुक्षन् आरोहणं कृतवन्तः
अत्र गुणगुणिनोः सामानाधिकरण्यं एककोदंडसारकोटौ जातमित्यर्थोक्तिः संभवस्तु गुणाः शौर्यनम्रतादयः तद्विशिष्टाः कुमारः कोदंडसार-
स्य चापविद्यासारांशस्य कोटिं उत्कर्षं आरुक्षन् वे. इव गुणा इव यथा गुणाः सौर्व्याः कोदंडश्रेष्ठस्य कोटिं चापाग्रभागं आरोहन्ति तद्वत् को-
टिः स्त्रीधनुषोऽग्रे श्रौंसंख्याभेदप्रकर्षयोरिति मेदिनी ८ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

अथविप्राक्रोशानंतरंमधुरंसंदरंस्मितंईषत्सास्यंपस्पसःविजयःअर्जुनःआसनादुत्थितिउत्थानंकृत्वाअंघ्रौनत्वाहेब्रम्हन्इहस्थलेमांभृत्यंदासंसमवेक्ष्यम
पिदासभावंमत्वेत्यर्थःक्षणंसहस्वअपुनातेगावःस्वयंआब्रजेयुःआगमिष्यंतीत्यर्थःइतिवचनेनआश्वास्यपुरःआदौदस्यून्प्रतिमनसाप्राविक्षत्प्रवेशंकृत
वान् ततो नंतरं शस्त्रायशस्त्रमानेतुं नृपतेः धर्मराजस्यगेहंप्राविक्षत् १८ तत्र गृहेतरस्विनावेगवता अनेन गंतव्यस्थलविचारश्चून्यताद्योत्यते तेन अर्जुनेन चक्षुषा
करणेन अंगनायाः सरवासहृत्द्रोपदीसहित इत्यर्थः जगृहे गृहीतः दृष्ट इत्यर्थः चेत्यपरं पाणिना सशरं शरासनंधनुः जगृहे उभयत्र हेतुमाह पूर्वय इति सपदि

दृष्ट्वा तं मधुरस्मितोयविजयः कृत्वा सनादुत्थिति नत्वांघ्रौ समवेक्ष्य भृत्यमिह मां ब्रह्मन्सहस्वक्षणं गावस्ते स्वयमाब्रजेयुरधुनेत्या
श्वास्यदस्यून्पुरःप्राविक्षन्मनसा ततस्तनृपतेः शस्त्रायगेहंस्वयं १८ तत्र तेन जगृहेतरस्विना चक्षुषानृपतिरंगनासरवः पाणि
नाचसशरं शरासनं पूर्तये सपदि विप्रवासयोः १९ विनिर्गतोसौ विशिखानिवस्वकान् विमुक्तजीवान्विरचय्य तत्करान् नितांतवेगामि
चगोपरंपरां निवर्तयामास शुचं द्विजन्मनः २०

एकसमयावच्छेदेन विप्रवासयोः विप्रवासस्य प्रतिज्ञात तीर्थयात्रार्थं देशान्तरप्रवास
स्य पूर्तये पूर्त्यर्थं गोभिः विप्रवासास्य विप्रगृहस्य पूर्त्यर्थं च १९ तद्गृहात् विनिर्गतः असौ अर्जुनः स्वकान् स्वकीयान् विशिखान् बाणानिवतस्करान् विमु-
क्ता जीवांश्चैवैस्तान् अथ च गतपाणान् विरचय्य कृत्वा नितांतः वेगोयस्याः तां द्विजन्मनः विप्रस्य गोपरंपरां गोसमूहमिव नितांतवेगां शुचं शोकं
निवर्तयामास क्रमेण अपनीतवान् अपहतवांश्चेत्यर्थः २०

॥

॥

॥

॥

तदनु तदनंतरं वियोगभीरोः वियोगो योगाभावस्तत्र भीरुर्मयशीलः तस्य नरेन्द्रस्य नराणां इंद्रः मनुष्येषु तस्य धर्मराजस्य पवित्रैः पुत्रैः बाणैः नेत्रोदकैः पार्थ
स्य पृथाया अयं पार्थः अर्जुनः तस्येदमित्यण् तीर्थोपगमात् तीर्थेषु उपगमः तस्मात् गंगादिषु उपगमात् प्रागेव पूर्वमेव प्रयाणनम् प्रयाणायनम् तस्मिन् स्वर्गो
लौ स्वस्वमौलिः तस्मिन् स्वकीयमूर्धनि नियमाभिषेकः नित्यनियमायस्नानं भस्मे २१ गद्यं ॥ धीरधीः सार्जुनः अत्युद्धितेन महता रुद्धेण शस्त्रैः गृहीता अस्य
नुज्ञा आज्ञायेन तथाभूतः स नूकल्कस्थ एकांते द्रौपद्या सहस्रीन धर्मराजदर्शनजन्यपापस्य लंघनाय दूरीकरणाय घनं निविडं वल्कलं वृक्षत्वचं परिधाय

प्रयाणनमेतदनु स्वमौलौ पार्थस्य जज्ञे नियमाभिषेकः प्रागेव तीर्थोपगमात् पवित्रैर्बाणैर्नरेन्द्रस्य वियोगभीरोः २१ गद्यं ॥

स धीरधीरत्युद्धितेन रुद्धेण शस्त्रैः गृहीता अस्य नुज्ञा वल्कलं घनं वल्कलं घनाय परिधाय मलयानिलद्वयमनुष्यधर्मणाराज
न्वतीं काष्ठां प्रतिष्ठमानस्तपः प्रसादितस्य भगवतो भवानी वल्लभस्य साक्षात्कृपा मिव भगीरथरथानुसारिणीं तरंगिणीमुपगम्य
तत्र पवित्रासूचीविषुसायंतननियमाय ऋचो घमर्षणीर्जपन्मज्जनमकार्षीत् ५

मलयानिलद्वयदाक्षिणात्यवायुरिव मनुष्यधर्मणा कुबेरेण-
राजन्वतीं सुराजपरिपालितां काष्ठां दिशं उत्तरदिशमिष्यर्थः प्रतिष्ठमानः प्रस्थानं कुर्वन् तपसा प्रसादितस्य भगवतो भवानी वल्लभस्य शिवस्य साक्षात् प्रत्य
क्षं मूर्तिमतीं कृपा मिव भगीरथस्य राज्ञः रथानुसारिणीं रथमनुलक्ष्य गमनकर्त्री तरंगिणीं नदीं भागीरथीमित्यर्थः उपगम्य तत्र तच्छूले पवित्रासूत्राणी
रथ्याः वीचिषुसायंतननियमाय सायंकालीननियमं कर्तुं अघमर्षणीः ऋचः जपन्मज्जनं निमज्जनं अकार्षीत् ५ ॥ ॥ ॥

पद्ये॥ तत्र प्राणीरथ्यां काचित् भुजगसुता उलूपीनाम्नीनागकन्या तं अर्जुनं दृष्ट्वा संतुष्टा अतएव मिथः एकांते रिरंसुः रंतुमिच्छुः सती हृदयमिव मन इव गेहं आनयत् आ-
नीतवती यथा दौ मनस्यानीतवती तथा गृहे व्यानयदित्यर्थः भुजगसुता मुत्येक्षते सायंकाले नालीकात् कुमलात् सकाशात् कुवलये चंद्रविकासिकमले यः संक्रमः
उड्डाय गमनं तस्मिन् कर्मणि स्वलित्वा अधः पयसि मग्नानि मग्नारमेव लक्ष्मीरिव एतेन तस्याः लोकविलक्षणं सौंदर्यं द्योत्यते २२ तत्र स्वगृहे एषा भुजगसुता हृ-
दि मनसि प्रहृष्य महानंदं प्राप्य मदनसदृशं मनुष्ये अर्जुनं फणिनां रेतैः मदनोत्सवैः संतर्पयितुं संतुष्टं कर्तुं उत्सेहे उत्कंठिता बभूव २३ तस्याः भुजगेन्द्रपुत्र्याः स्वभा-

नालीकात् कुवलयसंक्रमेण लित्वा मगनाधः पयसि रमेव तत्र काचित् तं दृष्ट्वा भुजगसुता मिथोरिरंसुः संतुष्टा हृदयमिवानयत् स्वगेहं
२२ प्रहृष्य हृदि तत्रैवामनुष्यं फणिनां रेतैः संतर्पयितुं मुत्सेहे कंदर्पसममर्जुनं २३ भोगाय तस्या भुजगेन्द्रपुत्र्याः फूत्कार एव स्फुर-
सी क्रियासीत् ॥ कस्तूरिकां कोजनि कंठकांतिः फणामणिः पल्लवशेखरो भूत् २४ पाण्यो ज्यामर्शिकाठिण्यंतस्य तत्कुचं
मर्दने तस्याश्च तन्मुखवास्वादे फलाया भूद्विजिह्वता २५ वसिष्ठफूत्कार एव भोगाय अर्जुनस्य सुखं दातुं स्फुरासीत् क्रियासीत् कारः आसीत् तथा

कंठसंबधिवृष्णाकांतिः कस्तूरिकांकः कस्तूरीलेपः अजनिजातः फणासंबधिशोणमणिः पल्लवशेखरः पल्लवावतंराः अभूत् तस्याः शरीरे सतः सिद्धवस्तु वृंद-
मस्य स्वरवाय जातमिति भावः २४ तस्य अर्जुनस्य हस्तयोः ज्यामर्शेन बाणप्रक्षेपसमये मौर्वीस्पर्शेन यत्काठिण्यंत तस्याः कुचयोः मर्दनकर्मणि फलाय उ-
पयोगाय अभूत् तथा तस्याः नागकन्यायाः द्विजिह्वता तस्य मुखवास्वादे तद्ब्रह्मण कर्मणि फलाय अभूत् २५ ॥ ॥ ॥ ॥

चक्षुःश्रवस्तन्व्याः नागकन्यायाः सरते सरवान् हेतोः दृशोः नेत्रयोः मीलनं कृतं तत् तस्य अर्जुनमणिवैदग्धीरतिकूजितचातुर्यकाननकोमुदीं अरण्यसंबंधि
चंद्रज्योत्स्नांचक्रेतस्याश्चक्षुःश्रवस्तात् नेत्रमीलने मणितश्रवणप्रतिबंधात् अरण्यचंद्रिकेव निष्कलाजातेत्यर्थः अत्र चक्षुःश्रवस्तन्व्या इति सा मिप्रायविशे
ष्यसत्वात् परिकरांकुरालंकारः २६ तयानागकन्याया इरावान् एतन्नामकः पुत्रः स्रष्टुवे प्रसूतः तमुत्प्रेक्षते प्रियस्य अर्जुनस्य रतेः श्लाघया कं पायस्य तस्मा
त् शिरसः सकाशात् अंतःपथात् शरीरांतर्वर्तिमार्गात् अधःच्युतः अष्टमणिरिव फणारलमिव २७ सः अर्जुनः तत्र नागकन्यागृहे इति उक्तवृत्तांतेन ए कि

सुरवाश्चक्षुःश्रवस्तन्व्याः सरते मीलनं दृशोः चक्रे मणितवैदग्धीतस्य काननकोमुदीं २६ श्लाघाकं पायस्य रतेः शिरसोऽंतःपथादधः च्युतो
मणिरिव रावान् स्रष्टुवे तनयस्तथा २७ इत्येकिकां सरजनीमपनीय तत्र श्वासैः समं स्वकुलसंभवपृष्ठमित्रैः मुक्तस्तया तदगतो नुचरान्दि
जातीनंतर्वतोऽद्भुतरसैरतनोत्स्वदृष्ट्या २८ उत्पृष्टिकाया रतिदंशनैस्तैरुन्मस्तकं मोहमिवापनेतुं उदग्रवीर्यौषधिजन्मभूमिमुमागुरुं शैलमयं

प्रपेदे २९

कां एकां रजनीं अपनीय यापयित्वा तया स्वकुले संभवः उत्पत्तिर्येषां तेषां नागानां पृष्ठस्य पृष्ठभागस्य मित्रैः तलादृशोः दीर्घैरित्यर्थः दर्विकिरोदी
र्षपृष्ठ इत्यमरः श्वासैः विरहदुःखजन्य दीर्घश्वासैः समं मुक्तः ततः तदगतः स नृस्वदृष्ट्या एकरात्रोदकवासरूपस्वचरित्रेण ये अद्भुतरसाः तैः अनुचरान्दिजातीन
ब्राह्मणान् अंतर्वतः सगर्भान् अतनोत्चकार अद्भुतरसा विशिष्टान् चकारेत्यर्थः २८ अयं अर्जुनः उत्पृष्टिकायाः एतन्नामकनागकन्यायाः तैः प्रसिद्धैरस्यां दंशनैः
दंतक्षतैः उन्मस्तकं उदयप्राप्तं मोहं मूर्च्छामपनेतुमिवेति फलोत्प्रेक्षा उदग्रं महद्दीर्घं सामर्थ्यं यासुतासां औषधीनां जन्मभूमिं उत्पत्तिस्थानं उमायागुरुं पितरं हिमवंतं

शैलं प्रपेदे २९

॥ पद्यं ॥ तातोऽपि धृत राष्ट्रोपितपोभिः लब्धं च क्षरिवेत्युत्प्रेक्षा अमुं धर्मतनयं धर्मराजं तपनीयपीठं सुवर्णसिंहासनं आरोप्य आवर्जितैः भागीरथ्यादि-
भ्यः संपादितैः कलशवारिभिः अभ्यर्षिचत् पौराः पुरः संबंधिजनाश्च आनंदबाष्पसलिलैः अवनिं भूमिं अभ्यर्षिचन् तस्य यौवराज्याभिषेकेण सर्वे
षामानंदो जात इति भावः १४ अंगदेन केयूरेण निर्विशेषं तुल्यं यथा तथा धरणिं आविष्मत्तः धारयतः समुज्ज्वलेन भूमिं पालयतः वासवसन्निभस्य पराक्रमे

॥ पद्यं ॥ तातोऽपि धर्मतनयं तपनीयपीठमारोप्य च क्षरिवलब्धममुं तपोभिः आवर्जितैः कलशवारिभिरभ्यर्षिच
दानंदबाष्पसलिलैरुवनिचपौराः १४ आविष्मत्तो धरणिमंगदनिर्विशेषं नानाधनायतिभिरस्य नयोदिता-
भिः पस्त्यं समस्तमपि वासवनंदनस्य कोशीबभ्रूवकुतुकेः सह कौरवाणाम् ॥ १५ ॥ ॥ ॥

इंद्रतुल्यस्य धर्मराजस्य येन नीत्या उदिताभिः उत्पन्नाभिः नानाधनानां आयतिभिः धनाद्यागमैः समस्तमपि पस्त्यं गृहं कौरवाणां कुतुकेः आल्हा
दैः सह कोशीबभ्रूव तत्र गृहं कोशीबभ्रूव द्वयेः परिपूर्णबभ्रूव कोतुकंतु कोशीबभ्रूव कुड्मलीबभ्रूव संकोचं प्रापेत्यर्थः कुतुकेः सह कोशीबभ्रूवेति-
जनरंजनसाहित्योक्तेः सहोक्तिरलंकारः तदुक्तं सहोक्तिः सह भावश्चेद्वा स ते जनरंजन इति ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अथधर्माभिषेकानंतरं पारे सिंधुसमुद्रपरतीरे प्रथितं प्रसिद्धं प्रत्यहं वर्धमानं तं पार्थानां अभ्युदयं कीर्तिधनागमादिरूपं सोढुमपटोः असमर्थस्य
स्वात्मजस्य स्वपुत्रस्य दुर्योधनस्य अनुरोधात् मनोरथानुरूपव्यापारात् प्रीतो राजा धृतराष्ट्रोऽपि अनुजस्य कनिष्ठबंधोः पांडोः तनयानां प्रेममार्गे प्रया-
तुं गंतुं मातुः अंबिकायाः दोषात् पुत्रार्थं देवरं व्यासं प्रतिगमनसमये स्वनेत्रबंधनापराधात् बहिरिव बहिरिन्द्रियं चक्षुषीव अंतरपि अंतःकरणेऽपि अं-

पारे सिंधुप्रथितमथ तं प्रत्यहं वर्धमानं सोढुं पार्थाभ्युदयमपटोः स्वात्मजस्यानुरोधात् प्रीतो राजा व्यनुजतनयप्रे-
ममार्गे प्रयातुं मातुर्दोषादिव बहिरगादंतरव्यं धभावः १६ ॥ गद्यं ॥ तदनुसौबलीजानिरसौबलीयसामर्षेण ध-
र्षितः सहजविनयं धर्मतनयमाहूय कृतावहिथ्यो गिरमि त्स्मृत्वापयामास ॥ ११ ॥ ॥ ॥

धभावं अंधत्वं अगात् प्राप्तवान् यथा बहिश्चाक्षुषज्ञानाभाववान् तथा अंतःकरणेऽपि विचारशून्यो जात इति भावः १६ ॥ गद्यं ॥ तदनुबलीयसा
अतिबलवता अमर्षेण क्रोधेन धर्षितः पराभूतः सौबलीगांधारीजायायस्य सोसौ धृतराष्ट्रः सहजः स्वतः सिद्धः विनयो यस्मिन् तं धर्मतनयं धर्मरा-
जं आहूय कृतावहिथ्या आकारगोपनं येन तथाभूतः सन् इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण गिरं उत्थापयामास उवाचेत्यर्थः ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

हेवत्स संप्रतिवारणावतनामकं पुरंउपेत्यगत्वा विपदांवारणाय नाशाय वारणाननस्यगजाननस्यगुरोःपितुःशिवस्यउत्सवंनिषेव्य अनुभूय तत्रवार-
णावतेवास्तव्यःचसन् वसेस्तव्यत्कर्तरीतिकर्तरितव्यप्रत्ययःपौरजनेभ्यःभवातेउत्पद्यतेतयागिरावाण्या स्तव्यःस्तुत्यःत्वंवसुधांनिरवधिस्रखंअप
रिपितस्रखंयथातथाअनुशाधिपालयइति १२॥पद्यं॥तस्यधृतराष्ट्रस्याशयंकेनचिन्निमित्तेन पांडवाःग्रामांतरेस्थाप्यादृत्यभिप्रायं हृदिस्वमनसि
विदन्मपिजानन्मपिधर्मसूनुःतातस्यवाचंअविलंब्यविलंबमच्युत्वातथेतितथास्त्वित्युक्त्वाअगृण्हात्सीचकार तादृशेषुगुरुशासनानां गुर्वाज्ञानां-

॥गद्यं॥वत्ससंप्रतिवारणावतंपुरमुपेत्यवारणाननगुरोरुत्सवंवारणायविपदांनिषेव्यसहानुजैस्तत्रवास्तव्योनिरवधिसुरवम
नुशाधिवस्रधामिति १२प०तस्याशयंहृदिविदन्मपिधर्मसूनुस्तातस्यवाचमविलंब्यतथेत्यगृण्हात् तत्तादृशेषुगुरुशासनपाल
नेषुकूलंकषंगुणागणेनकुलंहिपूरोः१७धर्मभूरनुजैःसाकंतद्विरातत्पुरंययौ कर्मचोदनयाजीवंःकायमन्यमिवेद्विद्यैः॥१८

पालनेषु तत्प्रसिद्धं पुरोः कुलं गुणानां गणेन समूहेन कूलंकषं परिपूर्णं अत्र पूर्वार्धोक्तविशेषस्योत्तरार्धोक्तसामान्येन समर्पणादर्थान्तरन्यासो लंकारः तदु-
क्तं उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात्सामान्यविशेषयोरिति १७ धर्मभूः धर्मराजः अनुजैः बंधुभिः साकंतस्य धृतराष्ट्रस्य गिरा तत्पुरं वारणावतनगरं ययौ जगाम कः-
कैः सहकमिव जीवः लिंगदेहविशिष्टः इंद्रियैः सह कर्मणः पुण्यपापरूपस्य चोदनया प्रेरणया अन्यं कायं देहमिव १८॥ ॥६३॥ ॥६३॥

अथपार्थाः तत्रवारणावते शत्रोः दुर्योधनस्य सचिववरेण अमात्यश्रेष्ठेन पुरोचनेन सविनयं यथातथा दर्शितंमहीयः अतिविशालं विशेषवस्तु
भिः पदार्थैः पूर्णं जतुगृहं लाक्षाभिर्मितं गृहं नूलं नूतनं जगदिव अभजंत १९ तत्रतस्मिन् जतुधाम्नि लाक्षागृहे तेषां डवाः सुबलायाः देवमातुः अपत्यं पुमान्
सौबलेयः सचासौ शतमन्युः क्रोधः हेतुर्यस्य तेन धनं जयस्य अर्जुनस्य प्रापणेन प्राप्या स्वेषां एका पंचतापंचत्वं संख्या अस्ति अथविदुरभृत्यभाषितैः विदु
रप्रेषितभृत्यभाषणैः सौबलेयानां गांधारेयाणां दुर्योधनादीनां शतमन्युः इंद्रः हेतुः कारणं यस्य तेन धनं जयस्य अग्नेः प्रापणेन अन्यामपि पंचतां मरणं मे निरे

सविनयमथ दर्शितंमहीयः सचिववरेण पुरोचनेन शत्रोः जतुगृहमभजंत तत्र पार्थाजिगदिव नूलमशेषवस्तु पूर्णं १९ तत्रते
विदुरभृत्यभाषितैः सौबलेयशतमन्युहेतुना पंचतामपि पराधनं जयप्रापणेन जतुधाम्नि मे निरे २० शिशमयिषुरपि
द्विषांसमंघ्रीनिभृतशरारुरिमान्निगूढभावान् अवसरमनलावृते निकेते प्रतिदिनमेधयितुं प्रतीक्षते स्म २१

मानितवंतः धनं जयप्रा
प्या एका पंचतास्ति तथैवान्यापि स्यादिति निश्चितवंत इति भावः २० निभृतः गुप्तः शरारुः घातुकः द्विषांश्चूणां मंघ्रीसः पुरोचनः निगूढः गुप्तः भावः स्व
वधकरणरूपो भिप्रायो येषां तान् इमान् पांडवान् शिशमयिषुः शमयितुमिच्छुरपि अनलावृते अनलोद्दीपकलाक्षादिवस्त्वावृते निकेते गृहे एधयितुं
वर्धयितुं प्रतिदिनं अवसरं प्रतीक्षते स्म प्रतीक्षां चक्रे इति विरोधः शिशमयिषुः मारयितुमिच्छुः अनलावृते अनलज्याप्ते गृहे एधयितुं एधान् काष्ठा-
नि कर्तुं दग्धुं अवसरं तेषां असावधानता युक्तसमयं प्रतीक्षते स्मेति विरोधपरिहारः २१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

गद्यं ॥ जातुचित् कदाचित् अपत्यैः पंचभिः पुत्रैः सह भृत्यभावमिषात् सेवकत्वकपटात् हेतोः अमीषां पाण्डवानां आमिषफलेषु भक्ष्यफलेषु भक्ष्यमांस
फलेषु वाविषं निनीषं त्याः गुप्तं स्थापयितुमिच्छंत्याः निषादयोषित इव तस्य पुरोचनस्य निद्रायामपि द्राधिमाणं दीर्घत्वमरणमित्यर्थः दातुं कामः इच्छ
यस्य तेन जननी सोदरजनानां नीचेतरत् बहुलं यत् संवेशस्वरं निद्रास्वरं तदर्थं मणिमचायमाना रत्नमयमंचकवदाचरंती भुजशिरवरयोः स्कं
धयोः सीमायस्य तेन भीमेन तत्र तस्मिन् सद्यनिक्षणदायां रात्र्यां आशुशुक्षणिं अग्निं क्षणानि क्षिप्य विदुरकिंकरेण कृतं लिंगं गुप्ताकारो यस्याः

॥ गद्यं ॥ जातुचिदपत्यैः सह भृत्यभावमिषादमीषामामिषफलेषु विषं निनीषं त्या निषादयोषित इव तस्य पुरोचनस्य नि
द्रायामपि द्राधिमाणं दातुं कामेन तत्र सद्यनिक्षणदायामाशुशुक्षणिं क्षणानि क्षिप्य जननी सोदरजननीचेतरसुरवसंवे
शमणिमंचायमाना भुजशिरवरसीमेन भीमेन विदुरकिंकरकृतलिंगया सुरंगया निर्जग्मे १३ प० पार्थद्विषां विग्रहमेकमेकं वि
भज्य सप्तापिशिरवाः रुशानोः स्वीकृत्य तृप्ताः स्वशिरः प्रकंपैः संश्लाधिरेतत्र समीरसूनुं २२ तया सुरंगया विवरेण निर्जग्मे बहिर्निर्गतं जनुगृ
हाग्निना सपुत्रनिषादी पुरोचनोदग्धुं तत्राग्निं प्रक्षिप्य गुप्तमार्गेण जननीबंधुभिः सह भीमोजगामेति भावः १३ प० रुशानोः अग्नेः सप्तापिशिरवाः भिच्छाकू
पाः ज्वालाः पार्थद्विषां निषादी तत्पुत्र पुरोचनानां सप्तानां एकं एकं विग्रहं शरीरं विभज्य स्वीकृत्य च तृप्ताः सत्यः स्वशिरः प्रकंपैः स्वाग्रचालनैः समीरसूनुं
स्वमित्रपुत्रं भीमं संश्लाधिरे श्लाघितवत्य इवेति इवादिकपदाभावात् गूढोत्प्रेक्षा लंकारः ॥ २३ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥

प्रभातेज्वलद्गृहं प्रपश्यतां अतएव सांक्रामिकं संसर्गजन्यं रक्ज्वरं प्रभृतिरोगमिव अभितापं आविष्मतां धारयतां अग्नेस्तापो दाहेन लाक्षागृहे वर्तते
तद्गृहदर्शनं संसर्गेण प्रपश्यतां तापो जात इत्यर्थः पौरजनाभितापो दुःखजन्यः पौरनृणामश्रुभिः रोदनजन्येनोदकैरेव तत्र गृहे अग्नेः हठाल्कि-
याया बलात्कारेण दाहक्रियायाः शान्तिः आपादिसंपादिता पौरजनैः स्वापयैरग्निशान्तेरभावाद्बुद्धितमिति भावः २३ अथ स्रयोधनाद्याः सभायां
निजचाराणां स्वकीयदूतानां वाचा तत्र तस्मिन् आलये जतु गृहे एतान् पार्थान् दग्धतनून् निश्चित्य दुःखापदेशेन दुःखमिषेण संमोद बाष्पं आनं

प्रपश्यतां पौरनृणां प्रभाते सांक्रामिकं रोगमिवाभितापं आविष्मतामश्रुभिरेव शान्तिरापादितत्राग्निहठाल्क्रियायाः

२३ तत्र आलये दग्धतनून् यैतानि निश्चित्य पार्थान् निजचारवाचा दुःखापदेशेन स्रयोधनाद्याः संमोद बाष्पं संसृजुः सभायां

२४ गच्छं ॥ तावत्सोपि गंधवहसूनुं रंधतमसधुरंधरं सक्थिजवसमुत्थितमरुदुत्पाटिततरुविटपविघट्टनसमुद्भूतशकुं

तकुलबद्धनिध्वानमध्वानं विलंघ्य कस्यचित्काननकासारतीरतरोरधिपरिसरमेतानवतार्यत दीयपरिरक्षणविचक्षण

जागरः क्षणमवतस्थे १४

दजन्येनैत्रजलं संसृजुः तत्पुत्रः मनस्यानंदो जातो बहिर्दुःखाभिनयः कृत इति भावः २४ गच्छं ॥ यावद्गृहदाहादिच-
लितं तावत् सः गंधवहसूनुः श्रीमोपि अंधतमसानां गाढतमसां धुरंधरं भारवाहकं तद्ध्याप्तमित्यर्थः अध्वानं मार्गं विलंघ्य कस्यचित्काननकासारस्यवन-
संबंधितहागस्यतीरतरोः अधिपरिसरं समीपभागे एतान् जननीसहितबंधून् अवतार्यत दीयपरिरक्षणे विचक्षणः कुशलः जागरो यस्य तथा भूतः सन्

क्षणं अवतस्थे तस्थौ कीदृशं अध्वानं सक्थोः ऊर्वोः जवात्वेगात् समुत्थितेन मरुता उत्पादितानां तरूणां विटपविघट्टनेन स्वस्थिति शारवाभ्रंशे
न समुद्रांतैः उत्कटभ्रमवद्भिः शकुंतकुलैः पक्षिसमूहैः बद्धः आरब्धः निध्वानः शब्दो यस्मिन् तं १४ प० तत्र तटाकवृक्षसमीपे तडितः प्रभेव प्र
भा अंगकांतिर्यस्याः सा कापितरुणी तं भीमं ययौ तामुत्पक्षते वनमार्गे तमसां चूषणाय पानाय नाशयेत्यर्थः जतुगृहे स्फुरितेन गृहभक्षणात्तृप्तेन हु
तवहेन चोदिताप्रेषितास्वकीया शिरवेव २५ अस्याः सुदृशः सुलोचनायाः उत्तरोष्ठात् सकाशात् अधरोष्ठविभागः तस्य रेखिकारेखारूपं चिह्नं अ-
स्तिवानास्ति इति तस्य भीमस्य हृदिसंशयं परिमार्ष्टुं दूरीकर्तुमिव सारस्त्रीमौनं अत्यजत् भाषणसमये ओष्ठविभागे जातः एवं च संवृतमुरवत्वं सुल

तत्र कापितरुणी तडिताभा तं ययौ जतुगृहे स्फुरितेन चूषणाय तमसां वनमार्गे चोदिता हुतवहेन शिरवेव २५ अधरोष्ठवि
भागे रेखिकासदृशो स्यादने स्तिवानवा इति सा हृदितस्य संशयं परिमार्ष्टुं किलमौनमत्यजत् २६ एतां प्रशास्तिभुजया वन
राज्यसीमामेकः स्वयं नरभुजामृषभो हिडिंबः अर्धांशभागजनवधे सममंतकेन तुल्याभिधानपदया स्वसृमान्मयायः २७ ॥

क्षणं मुरवं भीमं प्रत्यवोचदिति भावः एको वा वाक्यालंकारे २६ नरभुजां राक्षसानां मध्ये ऋषभः श्रेष्ठः एकः हिडिंबः स्वयं भुजया बाहुबलेनेत्यर्थः एतां वन
राज्यस्य सीमां प्रशास्तिरक्षति यः जनानां वधे मरणे अंतकेन यमेन समं अर्धांशं भजति स्वीकरोति तथा भूतः तुल्यं अभिधानपदं वाचकशब्दो यस्यास्त
यामया स्वसृमान् भगिनी युक्तश्च वर्तते यः प्राणिवधे यमात् दायाद इवा र्धांशं ग्राही हिडिंबानाम्यामया भगिन्या युतश्च वर्तते इति भावः २७ ॥ ॥ ५२ ॥

इह वने अद्य वीतशंकं निःशंकं तिष्ठतः ते कीदृशंककुदं प्राधान्यं धैर्यमित्यर्थः वर्तते इत्ययं चित्रलासकः आश्चर्यनटः मम चित्तमेव रंग
भूः सभाभूमिः तस्यां नृत्तकौशलीं नृत्यकौशलं उत्तरंगयति प्रकटयति अस्मिन् भयंकरारण्ये रात्रौ निर्भयं स्तिष्ठति तेन मे मनसि आश्च
र्यं जायते इति भावः २८ रुधिरं पातुकामेन तेन हिडिंबेन वः पुष्पान् हंतुं ईरिता प्रेरिता अहं ते तवरूपसंपदासौंदर्यातिशयेन अधरं पातुका

वीतशंकमिह तेद्यतिष्ठतः कीदृशंककुदमित्ययं मम चित्तरंगभूविनृत्तकौशलीमुत्तरंगयति चित्रलासकः २८
रुधिरं पातुकामेन तेन वो हंतुमीरिता अधरं पातुका माहमस्मितरूपसंपदा २९ अद्य ते सविधमापते दसो ह
द्यमेतदुचितं वचः शृणु मारणं रिपुषु तन्वता मुना मारणं कुरु महान्बलेन सः ॥ ३० ॥ ॥ ॥

मास्मि त्वत्सौंदर्यमोहिता त्वयि कामुक्क्यस्मीत्यर्थः २९ मम वचनानुसारेण वर्तसे चेत्तर्हि ते जीवनं भवेत् नान्यथेत्याह द्वाभ्यां अद्येति अ-
सौ हिडिंबः अद्य ते सविधं समीपं आपतेत् जवेनागच्छेत् अतः मे हृद्यं प्रियं उचितं हितं वचः शृणु तदेवाह रिपुषु मारणं तन्वता शत्रून् निघ्नते
त्यर्थः अमुना राक्षसेन रणं युद्धं मा कुरु यतः सः राक्षसः बलेन महान् सर्वापेक्षया अधिको वर्तते ॥ ३० ॥ ॥ ॥

त्वं रूपयामे उपयामविधौ विवाहकर्मणि त्वरस्वत्वरं कुरु त्वराया हेतुमाह मारेति मारशराः मदनबाणाः शरारवः घातुकाः मम प्राणहरा वर्तन्ते इति भा-
 वः मत्स्वीकारेण ते सरवं भविष्यतीत्याह दिवीति दिवि अंतरिक्षे भुवि पृथिव्यां वा दिक्षु दूरदेशे वारंहसा वेगेन उपनीयरमये वर्तमानसामीप्ये ल-
 द् विवाहोत्तरं सद्य एव रमयिष्ये इत्यर्थः ३१ रजनीचरपतिः हिडिंबः इति भाषमाणो एनां हिडिंबां क्रोधलिंगैः अनयातेषां मारणे किमिति विलंबः
 कृत इति तदुपरि क्रोधस्तदनुमापकैः अक्षुणोः स्फुलिंगैः क्रोधाग्निकणैः दग्धैव इहवने त्वं मृत्युवन्त्रे अर्धजग्धः अर्धभक्षितः कोवससि हेतुर्बुद्धेति

उपयामविधौ त्वरस्वमे रूपयामारशराः शरारवः दिवि वा भुवि वा यदि क्ष्वारमये त्वामुपनीयरंहसा ३१ इत्येनां भाषमा-
 णां रजनिचरपतिः क्रोधलिंगैः स्फुलिंगैर्दग्धैर्वाक्षुणो रभीक्ष्णं स्फुटघटितभुजास्फोटवाचाटिताशः बिभ्राणो बभ्रुकेश्यं
 त्वमिह वससि को मृत्युवन्त्रे अर्धजग्धो दुर्बुद्धेति ष्टयासिक्कपुनरिति गिरामेदुरः प्रादुरासीत् ३२ तस्मिन् रक्षसि नेदिष्ठे तादृक्ष
 परुषाक्षरे अपमृत्युरिवोदस्थादनिलस्यात्मसंभवः ३३ पुनः पुनः कयासि गच्छसीति गिरामेदुरः युक्तः सन् प्रादुरासीत् कथं भूतः

अभीक्ष्णं निरंतरं स्फुटं घटिताः कृताः ये भुजास्फोटाः भुजोपरि हस्तताडनानितैः वाचाटिताः वाचालाः कृताः आशाः दिशो येन सः तथा बभ्रुपिंगलं
 केश्यं केशसमूहं बिभ्राणः ३२ अनिलस्य आत्मसंभवः भीमः तादृक्षाणि तादृशानि उक्तप्रकाराणि परुषाणि रौद्राणि अक्षराणि यस्य तस्मिन् अर्थ-
 गतं पारुष्यं तद्वाचकपदाक्षरेष्वारोप्येयमुक्तिः तस्मिन् रक्षसि नेदिष्ठे अतिसमीपस्थे सति मूर्तिमान् अपमृत्युरिव उदस्थात् उदतिष्ठत् ३३ ॥ ॥

एतौभीमराक्षसौ चोरं समीकं युद्धं समं यथा तथा आदधाते चक्राते किं कृत्वा परस्परेण अन्योन्येन वृक्षेण वृक्षं गिरिणा गिरिं द्रं हस्तेन हस्तं वचसा
वचश्च प्रतिरुध्य निवार्य स्ववृक्षेण राक्षसवृक्षं निरुध्य राक्षसोऽपि स्ववृक्षेण भीमवृक्षं निरुध्य एवं गिरिणा गिरिं द्रमित्यादावपि ज्ञेयं ३४ भी
मः स्वयमेव स्वसुः राक्षसभगिन्याः हिडिंबायाः समक्षं वज्रसंख्याकज्जनुत्ययामुष्ट्या बिडौजाः दंद्रः वज्रेण बलास्तरमिव एनं हिडिंबं यमराजधा
न्यां यमनगर्या ये कुटुंबिनः कुटुंबवत्सलाः तेषु मुख्यं कुरुते स्म चकार हिडिंबं जघानेति भावः ३५ गद्यं ॥ तदनु हिडिंबवधानंतरं अहर्मुखा-

वृक्षेण वृक्षं गिरिणा गिरिं द्रं हस्तेन हस्तं वचसा वचश्च परस्परेण प्रतिरुध्य चोरं समीकं मेतौ सममादधाते ३४ स्वसुः स
मक्षं स्वयमेव मुष्ट्या बलं बिडौजा इव वज्रसंख्या हिडिंबमेनं यमराजधानी कुटुंबि मुख्यं कुरुते स्म भीमः ३५ गद्यं ॥ तदनु
तिमिरकंदं बेनेव हिडिंबेन निर्मुक्तात्तस्मादहर्मुखादिवचनात्संध्ययेव सरागया तया कमलपालिकया सह तपनभानव इवरा
जसूनवस्ते निष्क्रम्य शालिहोत्रमुनेः सदसि वीतिहोत्रभासं व्यासं भगवंतमासेव्यतत्र तन्निदेशादहानिकानि चिदतिवाहयांचक्रुः १५

तु उषः कालादिव सरागया प्रीतिमत्यारक्तिस्मा युक्तया च तया कमलपालिकया तत्तडागस्थ कमलरक्षित्र्या हिडिंबया सह ते राजसूनवः पांडवाः
वीतिहोत्रस्य वन्देः भाइवभाः कांतिर्यस्य तं व्यासं आसेव्य वंदनादिना तत्सेवां कृत्वा तदाज्ञया अतिवाहयांचक्रुर्यापयामासुः अत्रोपमानोपमे
यवाक्यावयवेषु पृथगिव शब्दप्रक्षेपात् मालोपमालंकारः ॥ १५ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६३ ॥

पद्यं ॥ तत्र सरस्तीरे अनंगा तुरा मदनपीडिता सा नक्तंचरी राक्षसी हिडिंबा पवनभुवः भीमस्य संगतौ घटोत्कचनामानं पुत्रं प्रासूत कीदृशं पुत्रं स
 र्वगुणैर्मनोजवसतां पितृसाम्यं प्राप्तं मनोजवसः पितृसंनिभ इत्यमरः स घटोत्कचः पितृन् भीमादीन् इत्युक्त्वा तयामात्रायुक्तः स नृपयाभिलषितं य
 थेच्छं निर्ययौ इति किं कर्मसु दुष्कर व्यापारेषु स्मृत एव अहं हरेरपि इन्द्रस्यापि शक्तेः सामर्थ्यस्य आयुधविशेषस्य च संसनां व्ययं कुर्या ३६ गद्यं ॥
 ततःवन्यानां वनसंबन्धिफलादीनां अशनैः भक्षणेः धन्याः स्वस्तिमंतः तेषां डवाः धारिता वसुधा स्रुधाशनानां भूदेवानां ब्राम्हणानां आरुतिर्यैस्ते त

॥ पद्यं ॥ पुत्रं तत्र घटोत्कचं पवनभू संगतं नंगा तुरा प्राप्तं सर्वगुणैर्मनोजवसतां प्रासूत नक्तंचरी कुर्या विः स्मृत एव कर्मसु हरेः
 शक्तेरपि संसनामित्युक्त्वा स पितृन्यथाभिलषितं युक्तस्तयानिर्ययौ ३६ गद्यं ॥ ततस्ते वन्याशनैर्धन्याधारित वसुधा स्रु
 धाशनाकृतयः प्रावृषमिव बकबलाक्रांतां पातालनगरीमिव प्रत्यहं वर्धमान बलिशो कामंगराज्यसीमामिव सूर्यतनयानु
 कूलप्रतिष्ठां रविरथाक्षधुरमिवैकचक्रांपुरीं क्रमादाक्रम्य कस्यचित् गृहमेधि नो गृहमेत्यसुरवमध्यवात्सुकः ॥ १६ ॥

कचक्रांपुरीं आ क्रम्य कस्यचिद्गृहस्थाश्रमिणो गृहमध्यमेत्यप्राप्य सुरवं यथा तथा अध्यवात्सुकः वसंति स्म कीदृशं पुरीं प्रावृषमिव बकबलेन बकराक्षसबले
 न बकपक्षिसमूहेन च आक्रांतां पातालजगतीमिव पाताललोकमिव वर्धमानः वृद्धिं गतः शोको देयभागशोको यस्यां वर्धमानः क्षीणतां गतः बलिशोको बलि
 हैत्यशोको यस्यां तां अंगराज्यसीमामिव सूर्यतनयायाः यमुनायाः अनुकूलं तीरानुरोधेन प्रतिष्ठास्थिति र्यस्याः अन्यत्र सूर्यतनयस्य कर्णस्य अनुकूला प्रतिष्ठापस्याः
 तारविरथाक्षस्य धुरमिवैकचक्रां तन्नाम्नी अन्यत्र एकचक्रं यस्याः तां ॥ १६ ॥

॥पद्यं॥ अथतत्र एकचक्रायां भिक्षामटद्विः गच्छद्विः पृथाकुमारैः अन्नराशेः पृथक् अर्धं विभज्य अपितमन्नं आकंठं अभ्यवहरन् भ
क्षयन् मरुतः पुत्रः निखिलैः प्रतीकैः अवयवैः पुनरुक्तः द्विगुणितः पोषः पुष्टिर्यस्य तथाभूतो बभूव २७ तत्रतत्र तस्मिंस्तस्मिन् स्थले हि
जैः पृथाभुवां पार्थानां नाशं मरणं पृष्टाः एते पांडवाः वयं अत्रैव अस्यां नगर्यामेव तेषां पांडवानां संस्थितिं मरणं सम्यक् स्थितिं च विद्मः

॥पद्यं॥ भिक्षामटद्विरथतत्र पृथाकुमारैरर्धं विभज्य पृथगपितमन्नराशेः आकंठमभ्यवहरन् निखि
लैः प्रतीकैः पुत्रो बभूव मरुतः पुनरुक्तपोषः २७ तत्रतत्र द्विजैरेते पृष्टानां पृथाभुवां इत्युच्यते वयमत्रैव
विद्मस्तेषां तु संस्थितिम् ॥ २८ ॥ यक्षेण केनापि हतो हि डिंब इति ब्रुवाणेषु मिथो द्विजेषु आकू
तगर्भं हसितं सगर्भ्याश्चक्रुर्मुखं वीक्ष्य समीरसूनोः ॥ २९ ॥

जानीमः इति ऊचुः सत्यस्य हानिर्माभूदिति विद्वत्तया श्लिष्टमुत्तरं दत्तवन्त इति भावः २८ द्विजेषु केनापि यक्षेण हि डिंबो हतः इति मिथो ब्रुव
त्ससत्सगर्भ्याः युधिष्ठिरादयो भ्रातरः समीरसूनोः मुखं वीक्ष्य आकूतं एतदस्य कर्म न जानंतीत्यभिप्रायः गर्भे यस्य तत् हसितं हास्यं चक्रुः २९ ॥

॥ गद्यं ॥ एकदा सायं सायंकाले अंतर्गृहे निरवग्रहं निष्प्रतिबंधं निष्प्रतद्विर्बाधैः नेत्रोदकैः तरंगितं संजाततरंगं उत्तमांगं शिरोयस्य तत् अपत्यं पुत्रं प
त्युः उत्संगभुवि समीपभूम्यां पुरोधाय अग्रे निधाय यातुधानात् बकराक्षसात् बहु दिवसेरे कोमनुष्यो देयः तद्विषयेपि एषा रोदिति क्रुद्धो भवेदि
ति यद्भयं तदनुरोधेन मंदितं मंदं कृतं क्रंदितं रुदितशब्दं उत्सृजंतीं प्रकटयंतीं विप्रस्य आयताक्षीं विपुलनेत्रां पत्नीं प्रतिकुंती समुपसृत्य समी
पंगत्वा विषादनिदानं दुःखकारणं अप्राप्तीन् पप्रच्छ सापि विप्रपत्यपि रुपालुतया हृदि अंतःकरणे लुगद्गदां जायमान दुःखांतां कुंतीं गद्गदाक्षरं

॥ गद्यं ॥ एकदा सायं अंतर्गृहे निरवग्रहं निष्प्रतद्विर्बाधैः स्तरंगितोत्तमांगमुत्संगभुवि पत्युरपत्यं पुरोधाय यातुधानापरा
धमयानुरोधेन मंदितं क्रंदितं मुत्सृजंतीं कुंती समुपसृत्य विषादनिदानं विप्रायताक्षीमप्राप्तीन् सापितां रुपालुतया हृदि लु
गद्गदां गद्गदाक्षरमाचचक्षे १७ प० साधयेयमिति धर्मसंग्रहं संदधाति मिथुनं परस्परं आधये परमनेकजन्मनो रावयोर
जनिपापसंग्रहः ४० अयिकिं ब्रवीमि परिपाकमंहसामिति भीषणो बक इति क्षपाचरः स्वसुरादरात् स्वयमुपागतो यमो यमुना
वनांतमवलंब्य वर्तते ४१

दुःखं जन्य बाष्पेण कंठरोधात् अव्यक्ताक्षरं आचचक्षे कथयामास दुःखकारणं कर्मार्थं संबध्यते १७ प० धर्मसंग्रहं सा
धयेयं कुर्यादिति हेतुना मिथुनं स्त्रीपुंसं परस्परं स्त्रीपुंसा पुमान् स्त्रियाच संदधाति जायापतित्वेन मिलति परंतु अनेकजन्मनोः बहुजन्मनोः आवयोः दंपत्योः
पापसंग्रहः आधये विवाहप्रभृति मनोव्यथार्थं अजनिजातः ४० अयीतिको मलामंत्रणे व्ययं अयिकुंति अंहसां पापानां परिपाकं परिणामं किं ब्रवीमि अ

तिशयेन भीषणः भयंकरः बक इति वक्ता माक्षपाचरः राक्षसः स्वसः भगिन्याः यमुनायाः आदरात् स्वयं आगतः साक्षात् यम इव यमुनावनांतं यमुना
तीरगतवनमध्ये अवलंब्य अधिष्ठाय वर्तते ४१ इह नगर्यां जातु कदाचित् भीरुभिः भयशीलैः पूर्वैः पूर्वजैः पुरवासिभिः नः अस्माकं सर्वेषां युगपत्
एकसमये नाशः माभूत् माभवतु इति हेतोः असकृत् पुनः पुनः प्रार्थनाभिः अवसरं राक्षसानुमोदनावकाशं लब्ध्वा प्रकृप्तं प्रतिदिनं इयत्तया देय
त्वेन निश्चितं तुंगं उच्चं अन्नस्य राशिं कृत्वा एकैकस्मिन्नहनि एकं एकं पुमांसं पुरुषं बलिं जनः पौरलोकः तस्मै राक्षसाय वितरति ददाति जनः प्रतिदि

माभून्नाशो युगपदि तिनो भीरुभिर्जातु पौरैः पूर्वैर्लब्ध्वा वसरमसकृत् प्रार्थनाभिः प्रकृप्तं एकैकस्मिन्नहनि वित
रत्येकमेकं पुमांसं कृत्वा तस्मै बलिमिह जनस्तुंगमन्नस्य राशिं ४२ तादृशः प्रलयकालकठोरो वासरः स तु ममा
लयभूमेः द्वारितिष्ठति वकात्परितुष्टात्पारितोषिकमिवाद्यजिघृक्षुः ४३ ॥ ॥ ॥

न एकं देयं पुरुषं प्रतिगृहं क्रमेण पर्यायेण ददातीत्यर्थः ४२ तादृशः चक्रुर्मविषयः क्रमप्राप्तः प्रलयकालवत्कठोरः रौद्रः सः वासरस्तमम आलयभूमेः
गृहस्थलस्य द्वारितिष्ठति यस्मिन्नस्मत्पुरुषो देयः सः वासरः क्रमेण करभागादानार्थं राजपुरुष इव मम गृहं प्राप्तः द्वारितिष्ठतीत्यनेन विलंबं न सह
ते इति भावः तं वासरं उत्प्रेक्षते अद्य समीचीन बलिदानेन परितुष्टात् वकराक्षसात् पारितोषिकं संतोषेण देयं धनादि जिघृक्षुरिव गृहीतुमिच्छुरिव वर्तते ४३

अयं नराशनः राक्षसः बालानिव प्रवयसोऽपि वृद्धानपि चेत् भुंजीत भक्षयेत् तर्हि स एव वृद्धभोजनमेव विधेयाभिप्रायेण पुल्लिंगता मम पुण्य
स्य पाकः फलोदयः परंतु तन्नास्तीत्याह बालेनेति बालेन भाव्यमिति तस्य राक्षसस्य बलिषु व्यवस्था पुनः मम कंठे क्रकचस्य करपत्रस्य धाटीं
शैलीं कलयतिकरोति इयं व्यवस्था क्रकचेन कंठ छेदव्यथां करोतीति भावः ४४ त्यजेदेकं कुलस्यार्थे इति न्यायेन एकमपत्यं देयमिति चेद

बालानिव प्रवयसोऽपि नराशनोऽयं भुंजीत चेन्मम स एव हि पुण्यपाकः बालेन भाव्यमिति तद्बलिषु व्यव
स्था कंठे पुनः कलयतिक्रकचस्य धाटीं ४४ संतानमूलमिदमेकमपत्यमास्ते संवर्तकालसहजश्च सराक्ष
सेन्द्रः संभूयते च समयः क्षपया महत्या संतीर्यतां कथमियं सखि मे विपत्तिः ॥ ४५ ॥ ॥ ॥

त आह संतानेति संतानस्य वंशस्य मूलं बीजं एकमपत्यमास्ते रूपया बालं न भक्षयेदिति चेदत आह संवर्तेति सः प्रलयकालसहोदरः निष्क
पदस्यार्थः पुत्रदाने विलंबश्च नास्तीत्याह समयः दानकालः दुःखेन महत्या वस्तुतः अत्यया क्षपया संभूयते संनिधो भवति हे सखि इयं उक्त
पा अतिमहती मे विपत्तिः कथं संतीर्यतां निराक्रियतां केनापि प्रकारेण निराकर्तुं मशक्येति भावः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

॥ गद्यं ॥ इति उदीर्य उक्त्वा सरभसं सवेगं यथा तथा अवगाहनं शोकसरसि प्रवेशः तेन हृदयात् समुत्कूलितं ऊर्ध्वगतं शोकसरसः पूरमिव न
यनसलिलं विशृङ्खलं अप्रतिबंधं खेलयंत्ये तस्ये विप्रपत्न्ये हे सखि तनयेषु द्वितीयः समरेषु अद्वितीयः निरुपमः स्तुतः ते तुभ्यं दीयते स ए
व तस्य राक्षसस्य प्रीणन प्राणशनयोः तृप्ति प्राणहरणयोः बलीभविष्यति देयपुरुषबलिः बलवांश्च भविष्यति मा भैषीः भयत्यागं कुरु इति सानर

॥ गद्यं ॥ इत्युदीर्य सरभसावगाहन हृदयसमुत्कूलितं शोकसरः पूरमिव नयनसलिलं विशृङ्खलं खेलयंत्ये तस्ये त
नयेषु द्वितीयः समरेषु अद्वितीयः स्तुतः सखि ते दीयते स एव तस्य प्रीणन प्राणशनयोर्बलीभविष्यति मा भैषीरिति सानरदे
वमहिषीप्रत्यश्रौषीत् १८ ॥ प० अनयोरथ दंपत्योरश्रुहेतोः शुचः पदे आनंदस्यातिरेको भूदादेश इव तत्क्षणं ४६

देवस्य पांडोः महिषीपट्टराशी कुंतीप्रत्यश्रौषीत् प्रतिज्ञातवती १८ ॥ पद्यं ॥ अथ तत्क्षणं अनयोः दंपत्योः अश्रुणः हेतोः कारणस्य शुचः पदे
स्थाने स्तुतं पदे च आनंदस्य अतिरेकः अतिशयः आदेश इव अभूत् त्वां युवां इत्यादीनां पदानां त्वावा मित्याद्यादेशैर्यथा रूपांतरं भवति तद्व
त् शोकस्थाने आनंदो जातः शोकाश्रूण्येवानंदाश्रूणि जातानीति भावः ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

प्रसूवासात्रा कुल्या तं इमं उदंतं वृत्तांतं रहसि एकांते गदितः उक्तः वायुसूतः भीमः बलस्यावलेपात् गर्वात् रात्र्यां मनसा बकराक्षसं नलिलेह आ
स्वादं न जगृहे मनसि नानातवानित्यर्थः अपितु अनसा शकटेन धारितमन्नराशिमेवलिलेह श्वोदध्योदनादि बहुमिलिष्यतीति वारं वारं म
नसा चिंतितवानित्यर्थः यद्यपि प्रसूवे त्यत्र तृतीयैकवचने ओः सुपीति यणादेशेन प्रस्वेति भाव्यं तथापि सूते सौसूः प्रकृष्टासूः प्रसूरिति वि
ग्रहे यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञा इत्युक्तत्वात् प्रशब्दस्य षूत्रः क्रियायोगाभावेन तन्निरूपितगतिसंज्ञाभावात् गतिकार

तमिमं प्रसूवारहस्युदंतं गदितो वायुसूतो बलावलेपात् मनसान बकं लिलेह रात्र्यां मनसा धारितमन्नराशिमेव ४७
॥ गद्यं ॥ अपरेद्युः अपरस्मिन्नहनि अखिलजनानां आनंदकरे दिनकरे मंदेहकुलं मवस्कंदितुमुदयगिरिशिरवरमधिरूढे १९५० सशकटम
धिरूढ्यभीमसेनोदधिकलशीकुलशीफरान्नराशिं बकभवनवनं विवेश शारवानगरमिवांतकवीरराजधान्याः ॥ ४८

केतर पूर्वपदस्य यणनेष्यते इति यणोभावः ४७ गद्यं ॥ अपरेद्युः अपरस्मिन्नहनि अखिलजनानां आनंदकरे दिनकरे मंदेहकुलं सूर्यरथप्रतिरोधका
नां एतन्नामकराक्षसानां कुलं अवस्कंदितुं पराजेतुं उदयगिरिशिरवरं अधिरूढे प्राप्ते इत्यर्थः शत्रुकुलपराजयाय दुर्गाग्रमारूढे इति भावः १९५० सभी
मसेनः दधिकलशीनां दधिघटानां कुलेन शीफरः मिश्रितः अन्नराशिर्यस्मिन् तं शकटं अधिरूढ्य बकस्य भवनं यस्मिन् तद्वनं यद्वा बकभवनयुतं व
नं विवेश वनमुत्प्रेक्षते अंतकवीरस्य राजधान्याः संयमिन्याः शारवानगरमिव महानगरावयवलघुग्राममिव वाडी इति महाराष्ट्रभाषायां ॥ ४८ ॥

तत्र वने सप्तीमः शकटस्थ एव भुञ्जानः दधिमिश्रितान्नराशिं भक्षयन् सन् तदा महत् क्ष्वेडितं सिंहनादं चक्रे कीदृशे वने कंकालोच्चयेन म-
नुष्यशरीरास्थिसंघेन कल्पितः कृतः अंतकचम्बाः यमसेनायाः शार्दीकुटीविभ्रमः पटमंडपभ्रांतिर्यस्मिन् क्रुद्धो यः तस्य यमस्य औपवाह्यः म-
हिषः तस्य श्वास इव उग्रः चक्रानिलः वात्यानिलो यस्मिन् गृध्राः ध्वांक्षाः काकाश्च सृगालाः गोमा यवश्च तेषां घोषेण शब्देन विकसन् प्रकटीभवन्
रक्षसः अपदानेन वृत्तवीरकर्मणास्तवो यस्मिन् एते गृध्राद्यास्तदुच्छिष्टमांसोपजीवनाः अतएव यस्माद्येषामुपजीविका तस्य वर्णनं तेषां

कंकालोच्चयकल्पितां तृकचमूशादीकुटीविभ्रमेतत्र क्रुद्धतदौपवाह्यमहिषश्वासोयचक्रानिले गृध्रध्वांक्षसृगाल
घोषविकसद्रक्षोपदानस्तवे भुञ्जानः शकटस्थ एव स तदा चक्रमहत्क्ष्वेडितं ४९ गद्यं ॥ सोपितदिदं निशम्य बलिपुरुषवि
शेषभारमंदितशकटागमेन प्रथममेव कृतोन्मेषं रोषं द्विगुणयन् गिरिकंदरमंदिरमुरवात्सरभसं विनिर्गत्य ॥ २० ॥

मुचितं एतेन विशेषणत्रयेण वनस्यातिभयंकरत्वं प्रतिपाद्यते ॥ ४९ ॥ गद्यं ॥ सोपि राक्षसोपि तदिदं क्ष्वेडितं निशम्य श्रुत्वा बलिरूपो यो पु-
रुषविशेषः तस्य भारेण मंदितं मंदं कृतं यत् शकटागमनं तेन प्रथममेव आदावेव कृतोन्मेषं कृतोदयं रोषं द्विगुणयन् सन् गिरेः कंदरस्य गुहा-
याः मुरवात् द्वारात् सरभसं सवेगं विनिर्गत्य ॥ २० ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

पातुधानः राक्षसः अत्रवने अमुं बाहुं अविगणयन् निरस्कुर्वन् कोवापुरुषः एवं अनयाशीत्या अपराधोति ममापराधं करोति इति घुष्यन् आ
क्रोशन् सन् पवमानभुवं भीमं अभिप्राद्वत् सन्पुखमापतत् कीदृशोपातुधानः व्यक्ताभिः प्रकटाभिः उरसि रक्तेरेखाभिः शुष्कमध्य प्राणि
रुधिररेखाभिः कृतविरुदं सर्वलोकज्ञानजनकं चिह्नं यस्यास्तथाभूता जगतः पातुकत्वस्य प्रशस्तिः कीर्तिर्यस्य सः यद्वा व्यक्ता उरो रक्तेरेखा
कृतविरुदा जगद्वातुकत्वप्रशस्तिर्यस्येति विग्रहः क्रोशतां आक्रोशतां मर्त्यानां मनुष्याणां अंगानि अवयवाः तेषां खादे भक्षणे विषये त्वर

॥ पद्यं ॥ एवं कोवापराधोत्यमुमविगणयन् बाहुमन्नेति घुष्यन् व्यक्तो रोरक्तेरेखा कृतविरुदजगद्वातुकत्वप्रशक्तिः ॥

क्रोशन्मत्यंगिरवादत्वरणपरिचलत्सृक्किलगनास्थिदंडस्थूलेदंष्ट्रेदधानः पवनभुवमभिप्राद्वत्पातुधानः ॥ ५० ॥ निज
भुजयुगलीनियंत्रणाभिर्नियमितयत्नपरस्पराबुभौतौ निगडितनयनं नि लिंपपंक्तेर्निरवहतां निपुणं नियुद्ध
शिल्पं ॥ ५१ ॥

णेन त्वरया परिचलतोः सृक्किणोः ओष्ठप्रान्तयोः लग्नैः शंकुवदासक्तैः अस्थिदंडैः स्थूले विशाले दधानः
आभ्यां विशेषणाभ्यां बीभत्सरसपोषः ॥ ५० ॥ निजभुजयोर्युगल्यायुगेन यंत्रणाभिः बंधनैर्नियमितः निरुद्धः यत्नो याभ्यां तौ च तौ परस्परोच
तौ उभौ भीमराक्षसौ नि लिंपपंक्तेः देवसमुदायस्य निगडितानि बद्धानि नयनानि यस्मिन्तत् निपुणं संपूर्णमित्यर्थः नियुद्धशिल्पं बाहुयु-
द्धकोशलं निरवहतां अकुरुतामित्यर्थः ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥

चं.भा.
१६

वायोः पुत्रस्य भुजयोः दाललित्यं दुश्चेष्टितत् तत्र तस्मिन् वनचिरं संचरंतं बकं राक्षसं पक्षिणं च राक्षस्त्रीणां नेत्रांबुषु विषये वर्षतोर्वि
लासस्य योग्यां कामपि दशा अवस्थानिन्ये मरणदशानित्यदित्यर्थः अत्र बकं जघानेति वक्तव्ये तस्य भगवन्तरेण कथनात् पर्यायोक्तमलंकारः
५२ मारुतसूनुः निशीथे तं राक्षसं पुरसीनि नगरसमीपदेशे विकृष्य तत्क्षणात् कुणपमर्शनदोषं शवस्पर्शदोषं मार्ष्टुकाम इव परिहर्तुकाम इव
मातुः कुल्याः अग्रिं उपसेवितुं आगात् आगच्छत् निशीथे राक्षसं शवं आलोक्य पुरसमीपे निक्षिप्य मातुः समीपगतवानित्यर्थः ॥ ५३ ॥ अ

पुत्रस्य वाया भुजदोर्ललित्यं च कवनतत्र चिरंचरंतं निन्येदृशां कामपि राक्षसस्त्रीनेत्रांबुषु वर्षर्तुविलास
याग्यां ५२ तं विकृष्य पुरसांस्ति निशीथे तत्क्षणात् कुणपमर्शनदोषं मार्ष्टुकाम इव मारुतसूनुर्मातुरं ग्रिपु
पसेवितुमागात् ५२ आलोक्य यातुशवमेतदशेषपौरैरहो मुखे परवशीक्रियते स्म चेत् आश्चर्यं पूर
परिमेलनफेनिलाभिरानंदसागरतरंगपरंपराभिः ५४ ॥ ॥ ॥ ॥

हः पुरे प्रातः काले अशेषैः पौरैः एतत् यातुनः राक्षसस्य शवमालोक्य चेत् आश्चर्याणां पूरस्य महोद्यस्य परिमेलनेन अंतः प्रवेशेन फेनिला-
भिः फेनविशिष्टाभिः आनंदसागरस्य तरंगपरंपराभिः कृत्वा परवशीक्रियते स्म पुराधीनचक्रे अयंच बलवान् केन हतः एतादृशो महान्
आकृष्यात्र केनानीत इत्याश्चर्यं युक्ततत्थन न जन्यानंदसमुद्रे पौरजनचेतो ममज्जेति भावः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥

दी.सं.
३

१६

तत्र तस्यां पुरितदा प्रमुदितः महाजनः श्रेष्ठजनगृहमेधिनः गृहस्थाश्रमिणो विप्रस्य भवनं गृहं एत्य प्रवणीकृतो नञ्जीकृतो मूर्ध्यायेन तस्मिन् पवनजे भीमे
अक्षतैः समं आशिषं आशीर्वादिं प्रयुयुजे आशीर्वादेन सहाक्षतारोपणं कृतवानित्यर्थः ५५ जातुकदाचित् अपररात्रे निशीथोत्तररात्रिभागे जागरू-
कः पथिकः कश्चन पांथिको ब्राह्मणः निशि निकेतस्य गृहस्य वेदिकायाः परिष्कृतभूमेः निकटे समीपे अंगणे स्रुतिसुरवं निद्रासुरं निषेव्य अनुभूय प्रसं-
गात् तत्रत्य तत्रत्य वृत्तकथनप्रसंगात् पार्थान् ईदृशं वक्ष्यमाणप्रकारं बभाषे ५६ अद्य नृपाः राजानः हृदि मनसि पंचालानां राजा पांचालः द्रुपदः तस्यापसं

भवनेत्यतदा गृहमेधिनः पवनजे प्रवणीकृतमूर्धनि प्रयुयुजे सममाशिषमक्षतैः प्रमुदितः पुरितत्र महाजनः ५५ निशि जातु
निकेतवेदिकायानिकटे स्रुतिसुरवं निषेव्य पार्थान् पथिको पररात्र जागरूकः प्रवभाषे गिरमीदृशीं प्रसंगात् ५६ पांचालिकां यु-
वमनोरथरत्नसौधपांचालिकां हृदि ममेति ममेति कृत्वा अद्य स्वयं वरमहायनृपाः प्रयांति दूतैः समं द्रुपदभूपतिराजधानीं ५७ भोक्तु-
मन्नमपि सूपसमग्रं दोग्धुमप्यभिनवप्रसवागाः लभ्यते द्विजगणोपि च तस्माद् बत्सला दुहितुरुत्सवकाले ५८ स्त्रीपांचाली सैव पांचालि-

कातां मम मम इति कृत्वा स्वयं वरोत्सवाय द्रुपदनगरीं आह्वानार्थं आगतद्रुपदराजदूतैः समंगच्छन्ति कीदृशीं पांचालिकां यूनः मनोरथ एवरत्नसौधः तस्य पां-
चालिकां पुत्तलिकां अनेन विशेषणेन तस्याः सौंदर्यवैशिष्ट्यं द्योत्यते ५७ तत्र ब्राह्मणानां गमने कोलाहल इत्यपेक्षायामाह भोक्तुमिति द्विजगणोपि दुहितुः क-
न्यायाः विवाहे उत्सवकाले बत्सलात् कन्या स्नेहयुक्तात् तस्मात् द्रुपदराजात् भोक्तुं सूपसमग्रं सूपाल्पमन्नमपि दोग्धुं नूतनप्रसवाः गा अपि माप्स्यति ॥ ५८ ॥ ॥

तत्र अपार्यता निष्फलता पार्यरहितता च न भवेत् विजयः जयः अर्जुनश्च सिद्धिं स्फुटं उपेक्ष्यति वः युष्माकं युगपत् महत्सुखमस्तु तत्तस्मात् हेमहौज
सः शीघ्रं आगच्छत ५९ ते पार्थाः स्रग्धया निर्मितामिव उपश्रुतिरूपां द्विजातेः इति तां पूर्वोक्तां वाचं मनसि कृत्वा पथि ब्राम्हणसमुदायमध्ये गताः संतः पां
चालपुरं प्रति प्रतस्थिरे नक्तं निर्गत्य यत्किंचित् शुभाशुभकरं वचः श्रूयते तद्विदुर्धारा देवप्रश्नमुपश्रुतिमिति हारावली ६० गद्यं ॥ ते पार्थाः पुनः अनेक
दिनेः नीताः लंघिताः जनपदवनानां पथि मार्गे कृता विर्भावेन पराशरस्य दायदेन पुत्रेण व्यासेन वः युष्माकं जतुगृहात् सुखनिर्गमनेन पार्षतस्य द्रुपद

न हितत्र भवेद् पार्यता विजयः सिद्धिमुपेक्ष्यति स्फुटं युगपत्सुखमस्तु वो महत् द्रुतमागच्छत तन्महौजसः ५९ इति वा
चमुपश्रुतिं द्विजातेर्हृदि कृत्वा स्रग्धयेव निर्मितां तां पथि भूसुरयूथमध्यभाजः प्रति पांचालपुरं प्रतस्थिरे ते ६० ग० ते पुनरने
कदिनं नीतजनपदवनसीमानः पथि कृतोदयेन भगवता पराशरदायादेन जतुसदनपरिच्यवने नवो नवो हर्षः पार्षतस्य समु
मिषतीति गिरानुगृहीताः साक्षात्परोहताभुजप्रतापानलेनैव फाल्गुनकरवलिनेन महतालाततेजसा नितान्तसीमंति तसंतमसया

पदव्यात्रिविष्टपतरिणीं प्राविक्षन् २१

स्य नवो हर्षः समुमिषति आविर्भाविव्यति वर्तमानसामीप्ये भविष्यतिलट् इति गिरा अनुगृहीताः कृता
नुगृहाः संतः पदव्यामार्गेण भागीरथीं प्राविक्षन् प्राविशन् कीदृश्यापदव्या साक्षात्परोहता आविर्भावताभुजप्रतापाग्निनेव फाल्गुनकरे अर्जुनहस्ते वलि
तेन चंचलेन अलाततेजसा ज्वलत्काष्ठे तेजसानितान्तं असंतं सीमंति तं उभयभागयोः अपसारितं संतमसं संमंताद्वर्तमानं तमोयस्यास्तया ॥ २१ ॥ ॥

॥पद्यं॥ तत्रभागीरथीं इंदीवरात् सकाशात् प्रतितरंगं प्रविष्टैः लक्ष्म्याः बिंबैरिव तरुणा समूहैः सहगंगोदके क्रीडन् चित्ररथनामा गंधर्वः पार्थान् वि-
लोक्य कदम्बे अस्मद्रहसि रात्रावागता इति मनस्यानीय कुपितः युद्धं चिकीर्षुः सन् रुरोध ६१ तत्र तस्मिन् युद्धे धनं जयः अर्जुनः आत्मना समं धनं जय इति ना-
मयस्य तादृशं देवतं यत्पतन् अस्त्रं अग्न्यस्त्रमित्यर्थः संप्रयुज्य अग्रभागे स्थितं तस्य गंधर्वस्य रथं जतुनः विकारः जातुषः सचासौ आलयः गृहंतस्य स

इंदीवरात् प्रतितरंगमनु प्रविष्टैर्बिंबैरिवाब्धिदुहितुस्तरुणीकदंबैः क्रीडन् समं पयसि चित्ररथो विलोक्य
पार्थान् रुरोध कुपितः प्रधनं चिकीर्षुः ६१ अस्त्रमात्मसमनाम देवतं संप्रयुज्य समरे धनं जयः तत्र तस्य रथम-
ग्रवर्तिनं जातुषालयसहायमातनोत् ६२ गंधर्वाणां पत्युर्गर्वजुषः सौरसेधवे तस्मिन् पथसि भंगः शिशिरो रो-
धसि भंगस्तत्तापहेतुरभूत् ६३ सरव्यस्य लाभात् सपदि प्रहृष्यन् कुशीलवेन्द्रः कुरुनंदनानां प्रादर्शयत्त्वां
प्रथमं विनीतिं पश्चादमीषां पदवीचरम्यां ६४ ॥ ॥ ॥

हायं मित्रं अकरोत् अग्न्यस्त्रं प्रयुज्य तस्य रथं ददाहेत्यर्थः ६२ गर्वयुक्तस्य गंधर्वपतेः सौरसेधवे सरनदी संबंधिनि तस्मिन् पयसि भंगः तरंगः शिशि-
रः शीतलः अभूत् रोधसि तीरे भंगः पराजयस्तु उष्णः मनः संतापकारणं चाभूत् ६३ कुशीलवेन्द्रः गंधर्वः पांडवानां सरव्यस्य लाभात् सपदि प्रहृष्यन् स-
न् प्रथमं स्वां विनीतिं विनयं प्रादर्शयत् पश्चादमीषां पांडवानां रम्यं मार्गं प्रादर्शयत् ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥

अथधर्मसूनुः अध्वनिप्रसिद्धं धौम्यऋषिं समीक्ष्य अयं धर्मसूनुः प्राणिनां अहिंसकोपि अपीडकोपि सन् सहोदरैः समं अमुष्य पादपीडनं क्लृप्तवान्-
करोतीति विरोधः पादपीडनं पादवन्दनमिति परिहारः विरोधाभासोलंकारः ६५ आतिथ्यकरणे प्रीतः सः धौम्यः तान् पार्थान् यथा पुरस्कुरुते स्म सन्मानं च
क्रे तथा स्नेहाधीनास्ते पार्थाः अपि अध्वगमने तं धौम्यं पुरस्कुरुते स्म अग्रतश्चक्रिरे अत्र शब्दछलेन परस्परौपकारात् अन्योन्यमलंकारः अन्योन्यं

धर्मभूरथ सहोदरैः समं धौम्यमध्वनिसमीक्ष्य विश्रुतं प्राणिनामयमहिंसकोपि सन् पादपीडनममुष्य क्लृप्त-
वान् ६५ यथातिथ्यविधौ प्रीतः स पुरस्कुरुते स्म तान् तथा अध्वगमने ते पितं प्रश्रयवशंवदाः ६६ धौम्यस्य सुधामधु-
रिमधौरेयीभिः स्वयंवरकथाभिः द्रुपदपुरसरणिरेषां द्वित्राण्यभवत्पदानीव ६७ भूदेवेष्टतिनिबिडेषु म-
ध्यभाजां पंचानामपि युगपत्पृथास्तानां पुस्फोरद्रुपदपुरं पुरः प्रदेशे वक्राञ्जे सरभसमक्षिदक्षिणं च ६८

नामयत्रस्यादुपकारः परस्परमितिलक्षणात् ६५ संधायाः मधुरिमा माधुर्यं तस्य धौरेयीभिः धूर्वहाभिः अमृततुल्याभिरित्यर्थः धौम्यस्य द्रोप-
दी स्वयंवरकथाभिः द्रुपदपुरमार्गः एषां पार्थानां देवात्रीणि वा द्वित्राणि पदानीव अभवत् कथानुसंधानेन गमनानुसंधानाभावात् मार्गोत्पन्न इव जा-
त इति भावः ६७ अतिनिबिडब्राम्हणमध्यस्थानां पंचानामपि पांडवानां पुरोभागे द्रुपदपुरं पुस्फोर चाक्षपज्ञानविषयं बभूव मुखकमले दक्षिणा-
क्षि सरभसं सवेगं पुस्फोर स्फुरति स्म अत्र प्रकृतयोरेव द्रुपदपुराक्षणेः स्फुरणक्रियान्वयात् तुल्ययोगितालंकारः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥

तत्रपुरेकुरुद्वहाः पांडवाः कुतूहलात् दुपदराजकुमारिकायाः कुचसदृशद्रव्यमभिवीक्षितुमिवप्रथमप्रवेशक्षणेकुम्भकारगृहप्रविशिशः ६३
अथसंसेन्याः शतशः भूपाः राजानः अद्भुतं अलौकिकं स्मारस्मरसंबन्धिनं युगोदययुगकाष्ठप्राप्तिं आवहंत इव प्रांसं युगं वहंत इवेत्यर्थः यद्वा
युगकाष्ठं अवसरंत इव स्मरपदतंत्राः संत इति भावः तां पुरीं अगमन् कीदृशो भूपाः अग्रभागे निबद्धं विरुदशत्रुजयसत्यात्रदानाद्यद्भुतकर्म
तत्तन्वन्यनामादियस्मिन् तत्पद्यं भुजं उद्यम्य ऊर्ध्वं कृत्वा पठद्भिः बंदिसमूहेः स्तुताः ७० यादवसैन्यसंबन्धिरुजसा ये णिभिः समूहेः द्यौश्च भूमिश्च

कुमारिकायाद्रुपदस्य भूपते कुचोपमाद्रव्यमिवाभिवीक्षितुं कुरुद्वहास्तत्रपुरे कुतूहलात्कुलालगेहं प्रथमं समावि
शन् ६९ तामागमन्तथ पुरीं शतशः संसेन्याः स्मारं युगोदयमिवाद्भुतमवहतः भूपास्तताभुजमुदस्य पठद्भिः प्रेपद्यं निबद्धं वि
रुदं पटुबंदिवृन्दैः ७० द्यावाभूमीनिरुधन्यदुबलरजसां श्रेणिभिः सीरपाणिर्वेगादागात्सवीरः स्वविनयगुरुणा शौरिणान्वीयमा
नः आहारश्चायुधंच द्विषदवमतयेयेन संसेव्यमाने ते हे हालाहलत्वं रणभुवि वहतो नामतः कृत्यतश्च ७१ द्यावाभूमी आकाशपृथिव्यौ

तेनिरुधयन् आच्छादयन् वीरैः प्रद्युम्नादिभिः सहितः सः प्रसिद्धः वीरो वा स्वस्मिन् यो विनयो न म्रता तेन गुरुणा पूज्येन शौरिणा श्रीकृष्णेन अन्वीयमा
नः अनुगम्यमानः सीरपाणिः बलभद्रः वेगात् आगात् कीदृशः सीरपाणिः येन शत्रुजयापसंसेव्यमाने सीक्रियमाणे आहारः मक्ष्यं आयुधमस्त्रंच आ
स्तां ते हे आहारायुधे रणभुवि नामतः हालाहलत्वं मधलांगलत्वं हतः धारयतः कृत्यतः परनाशकर्मणा च हालाहलत्वं विषत्वं वहतः ॥ ७१ ॥ ॥

मणिभिः दीप्राणां देदीप्यमाना नां कुंडलानां धरंधर्तु अखिलेषु अंगेषु अवयवेषु अंगदेशेषु च अतिमनोज्ञरूपं अतिसौंदर्यविशिष्टं यत्कर्णत्रयं श्रोत्रे राधेयं च पार्श्वभागयोः अग्रे भागे च बिभ्राणः दधानः दुर्योधनः आसीदत् आजगाम कीदृशो दुर्योधनः सेनानां दुंदुभीनां च नानादेन तुंदिलं नभो यस्य सः यथा कस्यचिदुदरं बहुभक्ष्यभक्षणेन तुंदिलं भवति तद्वद्वह्नुशब्देर्जातमित्यर्थः तथा स्वस्य प्रतिबिंबवदाचरितैः न च

बिभ्राणो मणिदीपकुंडलधरं कर्णत्रयं पार्श्वयोरग्रे च अतिमनोज्ञरूपमखिलेषु अंगेषु दुर्योधनः सेनादुंदुभिना दत्तुंदिलं नभाः स्वस्यानुबिंबायितैरासीदत्सनवाधिकैः परिवृतप्रांतो नवत्यानुजैः ७२ तदनुपारितः कीर्णैः पुष्पैस्तैरंगितसौरभं मणिमयमहामंचारूढावनींद्रपरंपरं अगुरुजनि तैर्धूपैरालिख्यमानवितानकं स्वनितपटहंप्रापुः पार्थाः स्वयंवरमंडपं ॥ ७३

निमित्तैः अनुजैः परिवृतसमंताद्भागः स्वसदृशानुजानां नवनवत्यावेष्टित इत्यर्थः ७२ तदनुपार्थाः स्वयंवरमंडपं प्रापुः कीदृशं मंडपं आसमंतात् प्रक्षिप्तैः पुष्पैः तरंगितः संजातरंगः सौरभः सुगंधो यस्मिन् तं मणिमयमहामंचारूढावनींद्रपरंपराभूषणमूहा यस्मिन् तं धूपैः आलिख्यमानानि संबध्यमानानि वितानानि यस्मिन् तं ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीरुक्मा ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

ततःद्रुपदकन्यापुरःपश्यतांराज्ञांबुद्धिमिवेत्युपमा यथाबुद्धिंआरुढा तथाशिविकां नरयानंआरुह्यरंगस्थलींसभाभूमिंप्राविशत् कीदृशीद्रु
पदसुताजायत सदासन्निधानोयःसोमकानां द्रुपदवंशीयराज्ञां कीर्तिसोमःकीर्तिचंद्रःतेननिमिषद्भिःसंकुचद्भिःपद्मैःकृत्वायःअवकाशा
त्ययःवासस्थाननाशःतेनप्राप्तः इंदीवरेषुनीलकमलेषुनित्यवासःतेनघटिताजनिताश्यामप्रभायस्याःसा श्रीरिव लक्ष्मीरिवेत्युत्प्रेक्षा तथा
अलौकिकसौंदर्यं व्यज्यते ७४ द्रौपद्याःमुखमेवशशीतस्य द्युतिसंपदेवकोमुदीसंज्ञकंमहःतेजोयस्मिन्तस्मिन् रंगतराके सभासरसिनृप

जाग्रत्सोमककीर्तिसोमनिमिषत्पद्मावकाशात्ययात्प्राप्तंदावरनित्यवासघटितश्यामप्रभाश्रीरिव पांचालस्य
सुताततःपरिजनेःसार्द्धंपुरःपश्यतांराज्ञांबुद्धिमिवाधिरुह्यशिविकारंगस्थलींप्राविशत् ७४ द्रौपदीमुखशशिद्यु
तिसंपत्कोमुदीमहतिरंगतराके पद्मचक्रयुगलंनृपतीनांतत्क्षणंविजघटेबहुदूरं ७५ तांपश्यतःसदसितस्य
महीसुराणां वामेतरेमहतिवासवनंदनस्य अंतर्वलस्यसपदिप्रकटीबुभूषोरुद्धलानंकिलभुजेस्फुरणंबभूव ७६

तीनांपद्मणीएवचक्रयुगलंचक्रवाकद्वंद्वंतत्क्षणंबहुदूरंविजघटेविभुक्तंबभूव रात्रौचक्रवाकमिथुनविघटनंप्रसिद्धंज्योत्स्नायांसुतरांद्रौपदीसौ
ंदर्यं दृष्ट्वा नृपलोचनेषु तादृश्यमभूदितिभावः ७५ सदसि महीसुराणांब्राम्हणानांमध्येतांद्रौपदीपश्यतःतस्यवासवनंदनस्यअर्जुनस्यवामे
तरेदक्षिणेमहतिभुजेस्फुरणंबभूव तदुत्प्रेक्षते सपदितस्मिन्क्षणेप्रकटीभवितुमिच्छोःअंतर्वलस्यतदंतर्वर्तिपराक्रमस्यवलानमिवबुद्धिर्निर्गमनविष
येचैष्टव ॥ ७६ ॥

चं. भा.

२०

तावत्सरभसं रंगं आगत्य साक्षात् आदेष्टुं प्रत्यक्षमाज्ञापयितुं मनोयस्यसः मदन इव धृष्टद्युम्नः तस्याः भ्राता स्वयंवरं द्रष्टुमिच्छया परिवारस
हितमागतं नागराजं वासुकिमिव सायकैः सह समीपमानीतं चापं पुरस्कृत्य राज्ञामग्रभागां नीत्वा कन्यावलोकनेन धन्यान् कृतार्थान् क्षत्रिया
न् एवं वक्ष्यमाणमवादीत् ॥ २२ ॥ पद्यं ॥ हेनृपाः संप्रति दिवि आकाशे स्थितं एतत् लक्ष्यं कर्मतच्छायवत् तस्य लक्ष्यस्य छाया मिव अनातप
मिव प्रतिबिम्बमिव बाणेन भुवि पातयितुं यः क्षत्रियः पटुः समर्थो भवेत् सः स्वस्य सारं बलं अभिदृश्य मौर्वीमिव दक्षिणपाणावेव मम स्वसा

गद्यं ॥ तावत्सरभसमुपेत्य साक्षादादेष्टुमनाः प्रद्युम्न इव धृष्टद्युम्नः सायकैः साकं सकाशमुपनीतं स्वयंवरं दिदृक्ष
यास परिवारं प्रत्यासन्नमिव पद्मगपतिं चापं पुरस्कृत्य कन्यावलोकनधन्यान् राजन्यानेव मवादीत् २२ ॥ पद्यं ॥ बाणेन
संप्रति नृपादिविलक्ष्य मेतत्तच्छायवद्भुवि निपातयितुं पटुर्यः मौर्वीमिमामिव सदक्षिण एव पाणौ कुर्यात्स्वसारं मभिदृश्य
मम स्वसारं ७७ इत्थं प्रगल्भमुदितारभसेन पीठादुत्थाय चापमुपसृत्य करेऽपि कृत्वा ॥ आत्मानमेव कृतयत्नमनेषु रातिमौर्वीलितान्तु
महीपतिपंक्तयस्ताः ७८

रंकुर्यात् एतद्धनुः सज्यं कृत्वेदं लक्ष्यमेकबाणेन यः पातयेत् सः मत्स्वसुः पाणिग्रहणं कुर्यादित्यर्थः ७७ इत्थं प्रगल्भं यथा
तथा धृष्टद्युम्नेन उक्ताः ताः महीपतीनां पंक्तयः समूहाः वेगेन आसनादुत्थाय चापं उपसृत्य करे कृत्वापि गृहीत्वापि कृतयत्नं आत्मानमेव आर्तिव्ययं
अनेषुः नीतवन्तः मौर्वीलितान्तु आर्तिं धनुषः कोटिं न अनेषुः धनुः सज्यं केनापि न कृतं कुतो लक्ष्यवेध इति भावः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥

२०

अथनिलिंपपतेः देवेन्द्रस्य कुमारः अर्जुनः संसदि सभायां इदं अकृतकार्यं राजकं राजसमूहं दृष्ट्वा ब्राम्हणसमूहमध्यात्निर्गत्य करधृते तस्मिन्-
चापे शरं भूषेषु लज्जां च द्रौपद्यां कौतुकं आश्चर्यं च समधत्त युगपत्स्थापयामास ७९ तदा तेन वीरेण अर्जुनेन बाणेन छिन्नमूलं चक्रवत् क्षमणेन
पतनशीलं शरं व्यंलक्ष्यं अस्मिन् वीरसमाजमंडले तु अयमेव दोष्मान् प्रशस्तबाहुशाली इति आहिताकृता अभिनयलीला अर्थसूचक चेष्टायेन
तदिव आबभासे भाति स्म यथा कश्चित् अंगुलीभ्रमणचेष्टया एतत्समाजे अयमेव विद्वानिति कंचन सूचयति तद्वत् ८० तदानीं सुरकरांजलिः

दृष्ट्वा यराजकमिदं द्विजमध्यसंघान् निर्गत्य संसदि निलिंपपतेः कुमारः चापेशरं करधृते समधत्त लज्जां भूषेषु भूरिकुतु-
कं पुरुषेन्द्रपुत्र्यां ७९ वीरेण तेन विशिखेन विलूनमूलं चक्रभ्रमेण पतया लुप्तदाशरं व्यं अस्मिन् समाजवलयेत्ययमेव दोष्मानि
त्याहिताभिनयलीलमिवाबभासे ८० निष्पतत्सरकरांजलिपुंजात् पुष्पवर्षमभितः कुरुवीरं मंदहास इति विक्रमलक्ष्म्याः
संदधे सकलचेतसि बुद्धिं ८१ पांचालपुत्रीप्रहिताः कटाक्षाः पांडोस्तनूजं परितो ववल्गुः मांगल्यमालावतरेदिहेति माध्वीलिहः
पूर्वमिवोपयाताः ८२

मूहात् कुरुवीरमभितः अर्जुनस्य आसमंतात् निष्पतत् पुष्पाणां वर्षदृष्टिः शुभ्रतया पराक्रमलक्ष्म्याः मंदहास इति सकल-
पुनुष्यचेतसि बुद्धिं संदधे स्थापयामास ८१ द्रौपद्याप्रेषिताः कटाक्षाः इह अस्मिन् स्थले मांगल्यमालावरणपुष्पमाला अवतरेत् आगच्छेत् इति ज्ञात्वा पू-
र्वमागताः माध्वीलिहः क्षमरा इव पांडोः तनूजं परितः अर्जुनस्य समंतात् ववल्गुः वक्त्रमुः अत्र श्यामल चंचल लक्षणयोगादुत्प्रेक्षा ॥ ८२ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

तत्रयाद्रौपद्या पीतवपकपुष्पाणां मालिकावरण विपये बलवैरिभुवः इद्रपुत्रस्य अर्जुनस्य अधिकंठकंठे वितेने आमुक्तास्थापितेति यावत्
पीतगुणयोगात् मालामुत्प्रेक्षते जननांतरं पूर्वजन्मनि नेत्रवारिणा नेत्राश्रुणा सृष्टानि उत्पादितानि यानि त्रिपथायां भागीरथ्यां हेमपयोज्जा
नि स्वर्णकमलानितैः गुंफितेव ग्रंथितेव द्रौपद्याः पूर्वजन्मनि स्वर्गलिङ्गीरूपया भागीरथ्यां नेत्रपतितदुःखाश्रुविंदुजन्यहेमकमला

जननांतरं नेत्रवारिसृष्टिपथाहेमपयोजगुंफितेव बलवैरिभुवस्तया अधिकंठवरणे चंपक
मालिकावितेने ॥ ८३ ॥ गद्यं ॥ तदनुसमहावीराग्रेसरः समग्रगुणशेखरितां नरपतिस्ततामिव
शरासनलतामुद्धहन् राज्ञां बलमवज्ञाय सभांगणान्निश्चक्राम ॥ २२ ॥ ॥ ॥

निदृष्ट्वा इंद्रेण त्वं कासिकिमिति रोदिषीति पृष्टेत्यादिभारतीयाद्यपर्वस्थकथानुसंधेया ॥ ८३ ॥ गद्यम् ॥ तदनुसमहावीरेषु अग्रेसरः श्रे
ष्ठः सौर्जुनः समग्रगुणैः सौंदर्यादिभिः समग्रगुणेन संपूर्णयौज्यचिशेखरितां युक्तां नरपतिस्ततां द्रौपदीमिव धनुर्लतां समुद्धहन् वहमानः
धारयंश्च राज्ञां बलं अगणयित्वा सभांगणात् निर्जगाम ॥ २३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

तदात्वे एव तदानीमेव खलः अयं द्रुपदः अखिलान् अस्मान् अतिस्मयेन अतिगर्वेण विस्मरन् सन् कस्मैचिद्विप्राय कन्यां ददौ इति मन-
स्यानीय द्रुपदाय द्रोहं प्रकटयतः जन्याभिमुखवात् युद्धाभिमुखवात् कतिचित् राजन्यान् क्षत्रियान् प्रतिसलभोदयेन रोषेण सवेगं भुजेभ्यः
उन्नीतैः ऊर्ध्वं नीतैः उपवीतैः यज्ञोपवीतैः कंठं आवेष्ट्य अयं क्षत्रियः मम यष्टेर्लक्ष्यं अयं मम विष्टरस्य आसनस्य लक्ष्यं इति भाषणेन ब्रा-

॥ गद्यं ॥ तदात्वे एव खलो यमखिलान् स्मान् अतिस्मयेन विस्मरन् कस्मैचिद् द्रुहितं विप्राय प्रायच्छदं
निद्रुतं द्रुपदाय द्रोहं मुनिद्रयतः कतिचन राजन्यान् जन्याभिमुखवात् प्रतिसलभोन्मेषेण सरभसभु-
जोन्नीतैः रूपवीतैः कंठमावेष्ट्य ममायं यष्टेर्ममायं विष्टरस्य लक्ष्यमिति जातिचापलं कुर्वाणान् भवतां
पुनराशीरे वज्रयराशीकरणाया लमिति सस्मितं निवर्तयन् मर्त्यपति कुमारो युधिसमारोपितधनु-
र्गुणानिर्गलनिर्गलितेन शरानिकरेण तेषां परेषामधिकां दिशि दिशि कतां दिदेश ॥ २४ ॥

महण्जातेः चापलं स्वपरबलयोः अविचारं कुर्वाणान् धरणीगीर्वाणान् ब्राम्हणान् भवतां पुनः आशीर्वाद एव जयानां राशीकरणाय अलं स म-
र्थः इत्युक्त्वा सस्मितं यथा तथा निवर्तयन् अर्जुनः युधि युद्धे समारोपितात् धनुर्गुणात् निर्गलं निष्प्रतिबंधं यथा तथा निर्गलितेन निर्गतेन बाण-
समूहेन तेषां परेषां शत्रूणां दिशि दिशि अधिकां अपरिमितां कति दिशि कतां भयेन द्रुततां भयेन पलायनमिति यावत् दिदेश ददौ ॥ २४ ॥ ॥ ७९ ॥

तावत् अर्णोऽजिबन्धौ कमलबन्धौ सूर्ये अस्य भयद्रुतस्य जंघालतां अतिजवितां अनुकुर्वीणैरिव रथस्य अर्बुद्विः अश्वैः अपरार्णवस्य पश्चिमसमुद्रस्य-
अभ्यर्णसमीपदेशं अवतीर्णवतिसति अस्तंगतवतिसतीत्यर्थः तेन सूर्येण निहितां स्वस्मिन् स्थापितां दीप्तिं अपरः धन्वजयोग्निरिव अयमपि ध-
मंजयः अर्जुनः तांद्रौपदीं अनुरंजयन् सन् तामेव कुलालसंबन्धिनीमेव वासभुवं आससाद प्राप ॥ २५ ॥ पद्यं ॥ चापपाणिः अर्जुनः तया द्रौपद्या स
ह निर्दिलजैः भालजातैः घर्मोदेकैः सवित्रीमातरं पदयोः आर्द्राचकार तया सह कुंती ननामेत्यर्थः इयं कुंती च अनेन अस्मद्गृहस्थितेन केन चिद्

तावदस्य राजसंघस्य जंघालतामनुकुर्वद्भिरिव रथार्बुद्विरपरार्णवाभ्यर्णमवतीर्णवतितूर्णमर्णोऽजिबन्धौ तेन निहितां दीप्तिमपरइव तां
दयितामनुरंजयन्नयमपि धनंजयस्तामेव वासभुवमाससाद २५ प० स्वेदांबुभिर्निर्दिलजैः पदयोः सवित्रीमार्द्राचकार स तया
सह चापपाणिः मोदांबुभिर्नयनजैस्तमियं च मौलौ विस्मेरचेतसि कुलालवधूसमाजे ८४ कुवलयदृशः कुंभं जिग्युः कुचैरिति भा-
षितैः करिवरशिरः कर्मत्येवं प्रहृष्टमनाश्चिरं द्रुपददुहितुर्दृष्ट्वा तु गौकुलालपतिः कुचौ निजमपि घटं निश्चित्येवं नितान्तमलज्जत ८५

रिद्रेण विप्रेण राजन्यालुब्धेति विस्मेरं साश्चर्यं चेतो यस्य तस्मिन् कुलालवधूसमूहे तं अर्जुनं मौलौ चूडायां पुत्रस्य महालाभोजातइति नयनजैः आनंदाभ्यु-
भिः आर्द्राचकार ८४ कुवलयदृशः कमलनेत्राः सुंदरास्त्रियः कुचैः कुंभं जिग्युः जितवत्यः इतिकविलोकभाषणे करिवरशिरः गजेन्द्रकटः कर्मनत्वस्मत्कृतः क-
लशदत्येवं निश्चित्य चिरं प्रहृष्टमनाः कुलालपतिः द्रौपद्याः उच्चौ कुचौ दृष्ट्वा निजकुचैः कुंभं जिग्युरिति भाषणे स्मद्गृहोपिकर्मत्येवं निश्चित्य अत्यंतं अलज्जत ८५

अथान्येद्युः अन्यस्मिन् दिवसे निशिरात्रो व्यासोक्त्यापुरां अरातेः सदाशिवस्य विदितः ज्ञातः पंचभर्तारो भविष्यंतीति द्रौपद्याः पूर्वजन्मीयवरो
येन सः पांचालो द्रुपदः कन्यायाः परिणीतये परिणयार्थं पंचापिक्षितिपति तनयान् पांडुराजपुत्रान् अनुमेने अमुमोदं दत्तवान् लक्ष्यं भित्त्वाराम
कन्यां गृहीत्वानिवासस्थानगतोर्जुनः जननीवचनेन पंचभिरस्माभिर्भ्रातृभिरियं परिणीतेति वचनं दूतमुखेन द्रुपदं प्रति प्रेषितवान् ततः ए
कस्याः पंचभर्तृत्वं अदृष्टश्रुतपूर्वमिति संदिग्धमनसिराजनि व्यासेन प्रकटीभूय इयं पूर्वजन्मनि ऋषिकन्यासीत् तदा दीर्घायुः सर्वगुणैः संप

अन्येद्युर्गृहमुपनीय पूजितांस्तान् व्यासोक्त्या विदितवरः पुराभरातेः पंचापिक्षितिपतिनंदनां स्मृतायाः पांचालो नि
शिपरिणीतयेनुमेने ८६ ॥ गद्यं ॥ ततः परमीदृशोत्सवश्च वणात्परमानंदमनुभवतीभिरंतः पुरिकाभिः परिवृतां
तां सरवीजनामंडनमंडपिका मुपनीय प्रसाधयितुमारभंत ॥ २६ ॥

ओवरोवरणीय इति मनस्यानीयतपस्तेपे तदा ब
हुकालेन वृद्धत्वदशायां तुष्टेन शिवेन वरं वृणीष्वेत्युक्ते सा संक्रमेण वरमिति पंचवारं जगाद पंचवारं वरयाचनात् तव सकल गुणसंपन्नाः पं
चवरा उत्तरजन्मनि भविष्यंतीति वरं दत्त्वा शिवो तर्हित इत्यादि पर्वस्थेति हासः प्रोक्तोत्रानुसंधेयः ॥ ८६ ॥ गद्यं ॥ तदनंतरं सरवीजनाः इदृशो-
त्सवस्य धनुः सज्जीकरणपूर्वकं लक्ष्यभेदनकर्तृक्षत्रियवरेण सह राजपुत्री स्वयंवरोत्सवस्य श्रवणात् अत्यानंदमनुभवतीभिः अंतःपुरसंबंधि रा
जस्त्रीभिः परिवृतां तां द्रौपदीं प्रसाधनस्थलमंडपिकां उपनीय प्रसाधयितुं अलंकर्तुं आरभंत ॥ २६ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

॥पद्यं॥ सरवीद्रोपद्याः पंचपुरुषपत्नीत्वविषये ब्रह्मणालिखितांलिपिंद्रष्टुं उलंठितासतीवसीमंतकरणकौशलव्याजेनशिरोजान्केशान्व्यभ
जत् उभयतोपसारयामासेत्यर्थः केशप्रसाधनंचक्रे इतिभावः ८७ तन्याः कुशांग्याः द्रोपद्याः मृगमदस्यकस्तूर्याः तिलकंरराज लघुत्वश्यामत्वगुण
योगात्तदुत्प्रेक्षते तेजसः पराभवरूपापराधस्यशांत्येनमितंनम्रीकृतं मुखचंद्रस्यकांत्याबलेन आहतायाचिकुरमिषं केशमिषं जुषतेस्वी
करोति तस्याः अंधकाररूपायाः बंधाः अपत्यमिवाभक मिवकाचन स्त्रीस्वापराधशांत्यर्थं यथास्वापत्यं प्रभुचरणयोर्नमयतितद्वत् ॥ ८८॥

पद्यं॥ द्रोपद्याः पंचपत्नीत्वेद्रष्टुंलिपिमिवोत्सका सीमंतशिल्पव्याजेनशिरोजान्व्यभजत् सरवी ॥ ८७॥ मृग
मदतिलकंरराजतन्यामुखशशिनो महसाबलाहतायाः चिकुरमिषजुषोपराधशांत्येनमितंमपत्यमिवांधकार
बंधाः ८८ अधिनासिकाशिरवरमाकलितंनवमौक्तिकंनरपतेर्दुहितुः शुशुभेमुखांबुरुहमध्यचरस्मित हंसिकाजनितमंडमिव

राजपुत्र्याः नासिकाग्रेस्थापितंनवमौक्तिकं मुखकमलस्यमध्येचरतिमध्यचरीतयास्मितरूपयाहंसिकन्याजनितं प्रसूतं अंडमिव शुशुभे
इयं शुभत्ववर्तुलत्वधर्मयोगादुत्प्रेक्षा ॥ ८९॥ सुदृशः सुंदरनेत्रायाः मौक्तिकरत्ननिर्मितेकर्णपत्रे ताटंकेजनाल्हादंस्तरां आदधाते कुर्वति
वर्तुलत्वगुणयोगादुत्प्रेक्षते मुखचंद्रसेवां परिचेतुं अभ्यसितुंसमीपेस्थितौपरिवेषस्यशिशूद्व ॥ ८९॥ ॥ ८९॥ ॥ ८९॥ ॥ ८९॥

भूयः ताटंकप्रसाधनमाह ताटंकेइतितदातरलाः चंचलाः मणिप्रभा नारत्नप्रभानां तरंगाः ययोस्ते ताटंकेवर्तुले कर्णभूषणे द्रौपद्याः सुरवमभि
तः सुरवस्योभयभागे व्यभातां शुशुभाते अत्रउत्प्रेक्षते प्रकटं मूर्तत्वं प्राप्य जागरूके विद्यमाने नयनविपाठयोः दृग्बाणयोः अंत्ये द्वे वर्णे ठका
राक्षरयोः ताटंकयोश्च वर्तुलत्वगुणसाम्यादियमुत्प्रेक्षा स्थलद्वेडो विपाठश्च चित्रपुंरवः शरः सर इति त्रिकांडशेषः ॥ ९० ॥ द्रौपद्याः ने

सुतरांजनमोदमादधाते सुदृशो मौक्तिकरत्नकर्णपत्रे परिचेतुमिवाननेन्दुसेवां परिवेषस्य शिशू
समीपभाजो ९० ताटंकेतरलमणिप्रभातरंगेतन्वाग्यामुरवमभितस्तदाव्यभातां मूर्तत्वं प्रकटमुपेत्य जा
गरूके वर्णे नयनविपाठयोरिवांत्ये ॥ ९१ ॥ सरव्याः करोजनविधौ सकृदेव गंतुमापांगभागमपदुः श्रम
मानशोयः रेखावधेरनवगामितया दृगंशं पूर्वोक्तमेव सपुनः पुनराललं बे ॥ ९२ ॥

त्रयौः अंजनप्रक्षेपविधौ यः सरव्याकरुः नयनयोर्विपुलत्वादापांगभागं नेत्रांतभागं अभिव्याप्य सकृदेव एकयलेनैव गंतुं अपदुः असमर्थः
सनू श्रमं आनशो प्राप अंजनस्य रेखावधेः अनवगामितया अज्ञानपूर्वं अक्तं क्षिप्तां जनमेव दृगंशं नेत्रांशं पुनः पुनः आललं बे स्वीचकार अन
यातिशयोक्त्यां जनप्रसाधनद्वारा नयनयोर्विपुलं द्योत्यते ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥

विपुले ईक्षणांबुजे यस्यास्तथा भूतापि सरवी सपदितस्मिन्समये द्रोपद्याः सकलमपि वपुः विभूष्य भूषणे भूषयित्वा मध्ययष्टिं अदृष्ट्वा करे धृताकां चिः रशनायया तथा भूतेव चिरतरं तस्थौ यत्र कां चि भूषणं बंधनीयं तस्य मध्यावयवस्यादर्शनात् भूषणहस्ते च तस्यावित्यर्थः अत्र विपुले क्षणत्वेऽपि दर्शनाभावोक्त्या पुष्कलकारणसत्त्वेऽपि कार्यानुत्पत्तिरूपविशेषोक्त्यलंकारोत्थापिता मध्यादर्शनायुक्तिरलंकारः कार्याज निर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे अत्युक्तिरद्भुता तस्य शौर्योदायार्थादिवर्णनमिति लक्षणात् ॥ ९३ ॥ कां चिकलापस्य रशना भूषणस्य मणिषुरत्नेषु

सकलमपि वपुर्विभूष्य तन्व्याः सपदिसरवी विपुले क्षणांबुजापि चिरतरमनवेक्ष्य मध्ययष्टिं करधृतकांचनकांचिरे वतस्थौ ९३ कांची कलापमणि विंबिता पार्श्वयोषितो कौशेयपंक्तिरवनींद्रसुता वभासे आविर्भविष्यदधिगोष्ठिकटी निमग्नं वासः शतं जनदृशामिव सूचयंती ९४ आतंकपीडामददां पुराहमस्याद्भुतं भाविषु वल्लभेषु एवं विचिंत्येव भयेन पादे लाक्षाकृतं धाम

पुपात तन्व्याः ९५ विंबिता प्रति विंबिता पार्श्वयोषिता पार्श्वभागस्थितस्त्रीणां कौशेयपंक्तिः कौशेयपीतांबरादिवस्त्रसमूहो यस्य सा द्रोपदी वभासे शुश्रुमै ता सुतोक्षते अधिगोष्ठि सभामध्ये आविर्भविष्यत् कट्यां निमग्नं निलीयस्थितं वाससां शतं जनदृशां सूचयंती वज्ञापयंती व ॥ ९४ ॥ अस्याः भाविषु वल्लभेषु पतिषु आतंकपीडां इदं लाक्षागृहं अस्मान् धक्ष्यतीति शंका पीडां पुरा अहं अददां इत्थं विचार्य लाक्षयाकृतं धाम तेजः गृहं च भयेन द्रोपद्याः पादे पुपात कश्चित्त्वापराधशान्त्यर्थं यस्यापराधः कृतः तदीयभार्या शरणं गत्वा पादबंदनं करोतीति तद्वत् ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥

सकलास्वपि सरवीषु तस्याः द्रौपद्याः तत्तदंगं कर्णनासिकाद्यंगं विवाहोचितवेषैः वेगात् खरया भूषितवतीषु कुचयोः शिल्पस्य पत्रादिलेख
न शिल्पस्य कर्त्री सरवी कालक्षिपांस्तु सुहृत् कालक्षेपं न सहते तथा भूताः ये च दृष्टपुरोहिताः तेषां कोपस्य पात्रं स्थानमभवत् कुचयोः पत्रावल्या शि
ल्पस्यासमाप्तत्वा कोपस्य पात्रं जातेति भावः अनेन कुचयोः वैपुल्यं द्योत्यते ॥ ९६ ॥ गद्यं ॥ एवं अलंकृतां एनां द्रौपदीं अवलोक्य भगवति भासां

तस्याः सरवीषु सकलास्वपि तत्तदंगं वेगादिभूषितवतीषु विवाहवेषैः कालक्षिपा सहन दृष्टपुरोहितानां कोप
स्य पात्रमभवत् कुचशिल्पकर्त्री ॥ ९६ ॥ गद्यं ॥ एवमलंकृता मेनामवलोक्य स्वयमपि संध्या रुणिमसंपादितलाक्षाकृत्या
मंजनतिलकमंजुलमुखभागां परिणेतुमिव प्रतीचीं दिशमुपगतवति भगवति भासां निधौ ॥ २७ ॥ ॥

निधौ सूर्यस्वयमपि संध्या रुणिस्मारागेण संपादितं लाक्षाकृत्यं लाक्षारसकृत्यं यस्यास्तां अंजननामादिगजः तिलकद्वयतेन यद्वा अंजनगज
तिलकदृष्टैः मंजुलः सन्दरः मुखभागः पुरोभागो यस्यास्तां स्त्रीपक्षे नेत्रकपोलयोः कज्जलतिलकाभ्यां सुन्दरमुखभागाभ्यां प्रतीचीं दिशं परि
णेतुमिव उपगतवति सति यावत् द्रौपदी विभूषिता तावत् समयोजात इति भावः ॥ २७ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २७ ॥

॥पद्यं॥ तस्यामेव रात्र्यां शुभं यो शभयुक्ते मुहूर्ते सपदि तत्कालं हिमरुचौ चंद्रे निजकुलश्रेष्ठपार्थविवाहोत्सवानां साक्षात् आलोकनाये च द्यां
उच्चदेशं आकाशं प्रति विशति सति सालंकाराः चंदनभूषणादिभिरलंकृताः कुमारः वराः पार्थाः मणिरवचितैः रत्नगणविशिष्टैः सोपानैः वेदिं
पाणि गृह्णन् स्थानं अथ रुक्षन् आरोहणं कृतवन्तः कीदृशां वेदिकां पुरोधसाकुलगुरुणा सरभसं सवेगं यथा तथा निहितैः स्थापितैः संविधानैः
पाणिग्रहणविधिसामग्रीभिः सामग्रां संपूर्णं युक्तामित्यर्थः ९७ तत्र तस्यां वेद्यां दीपेषु विवाहसमुहूर्तगुणेष्विव समंतात् ओजायमानेषु अनोजां

पद्यं ॥ तस्यामेव क्षपायां सपदि निजकुलोत्तमपार्थोत्सवानां मालोकायेव साक्षाद्दिशति हिमरुचौ द्यां शुभं यो मुहूर्ते
सोपानैरध्यरुक्षन् मणिगणरवचितैर्वेदिमेते कुमारः सालंकाराः पुरोधः सरभसनिहितैः संविधानैः समग्रां ॥ ९७ ॥
गद्यं ॥ तत्र मुहूर्तगुणेष्विव समंतादोजायमानेषु दीपेषु मंत्रविदां वदनेष्विव शब्दायमानेषु वाद्येषु कुलपालिकाः क
मनीयमणिनिकायकोरकितैः कनकभूषणैरविकृतसहजरमणीयकां कन्यकाममीषां सकाशे निवेशयामासुः ॥ २८ ॥

सि ओजां सि भवन्ति ओजायमानाः इति विग्रहः अनोजस्विनः ओजस्विनः प्रकाशविशिष्टाः ज्योतिः शास्त्रबलविशिष्टाश्च भवन्त इत्यर्थः तेषु स
त्सवाद्येषु भेरीसूर्यादिषु मंत्रविदां ब्राह्मणानां वदनेष्विव शब्दायमानेषु शब्दं कुर्वत्सत्सकुलपालिकाः कुलश्रेष्ठसुवासिन्यः स्त्रियः रत्नसमूहविशि
ष्टैः सुवर्णभूषणैः अविकृतं विकारं न प्रापितं सहजसौंदर्यं यस्यास्तां कन्यकां द्रौपदीं अमीषां पार्थानां समीपे स्थापयामासुः ॥ २८ ॥ ॥ ९७ ॥

पद्यं॥ कुशांकुरैः पूतपार्श्वभागे मणिकुट्टिमे रत्नैर्वद्धभूमौ तस्य धौम्यर्षेः प्रतिबिम्बमिव अनलः अग्निः पुरस्तात् प्राज्वलत् ज्वलति स्म अनयोत्प्रेक्षया धौम्य
स्य तेजस्वित्वं द्योत्यते ९८ हेवराः अनया कन्यया धर्मान् प्रजाः पुत्रांश्च संविनुत संपादयत इति शाम्यतीनां ज्वलंतीनां समिधां चटचटाकृतिभिः चटचट-
कारैः कृत्वा ब्रुवाणः वदन् अग्निरपि उन्नतं यत् शिरवाग्रं तदेव करः तेन द्रुपदराज इव तां आत्मजां आत्मनः सकाशाज्जातां द्रुपदकृतयज्ञकुंडात् द्रौपदी-
धृष्टद्युम्नयोरुद्भवात् तेभ्यः पार्थेभ्यः प्रादादिव दत्तवानिवेत्युत्प्रेक्षा ९९ अथ जातु षालयस्य लाक्षाधिकारकृतगृहस्य समर्पणात् भक्षणार्थं दानात् कृतं अ

प० पूतपार्श्वकुशांकुरैः पुरस्तान्मणिकुट्टिमे प्राज्वलत्तस्य धौम्यस्य प्रतिबिम्बमिव अनलः ९८ धर्मान् प्रजाश्च बहुसंविनुतानये
ति शाम्यत्समिच्चटचटाकृतिभिर्ब्रुवाणः तामात्मजां द्रुपदराज इवानलोपि प्रादादिवोन्नतशिरवाग्रकरेण तेभ्यः ९९ अथ जातु
षालयसमर्पणात्कृतं परिपोषमस्य वपुषो भिवीक्षितुं स्पृहया लवः किल पृथासताः क्रमात्परिचक्रमुद्भूतवह्वधूसखाः १०० क
ठिनत्वसंपदवलेपभरात्कुचकुडमलस्य कुरुवीरवधूः कृतनिर्जयेव पतिपाणिधृतं पदमश्मनः शिरसि सानिदधे १०१ स्य अग्नेः वपुषः परिपो
षं अभितः वीक्षितुं स्पृहया लवः इच्छन् इव पार्थाः वधूसखाः वधूसहायाः संतः हुतवह्वं अग्निं क्रमात् परिचक्रमुः परितो बभ्रुः प्रदक्षिणं चक्रुः किलेत्युत्प्रेक्षायां
१०० कुरुवीराणां वधूः द्रौपदीविवाहविधिप्राप्तं अश्मनः पाषाणस्य शिरसि उपरि मस्तके च पतिपाणिभिः धृतं पदं निदधे स्थापयामास वधूस्तुत्प्रेक्षते कुचः कुडम
ल इव तस्य कठिनत्वसंपदः आधिक्यस्य अवलेपभरात् गर्वातिशयात् कृतः निर्जयः अश्मनो जयो यया सेव यथा अभिमानी राजा निर्जितस्य मस्तके पादं निक्षिपति
तद्वत् १०१

कन्यया अभ्युपहृताः हुताः विधिप्राप्ताः लाजाः कंदलयति परिचलति अनलार्चिषि अग्निज्वालायां पेतुः अपतन् शुभ्रत्ववर्तुलत्वधर्मयोगात् तासु
 त्रेक्षते पंचपतिकराग्रेः संमर्दनात् बाहुरेव वंशः वेणुः तस्माद्गलिताः मुक्ता इव वेणूनां मुक्तोत्पत्तिस्थानत्वं अंतस्थितद्रव्यस्य विमर्दनबहिर्निःसर
 णं भावतीति च प्रसिद्धं १०३ विधिचोदनासु विधिप्राप्तानुष्ठानप्रेरणाविषयेषु रत्नमयदीपयुक्ता यष्टिका तस्यां स्फुरंती या इंदिराप्रतिकृतिः लक्ष्मीमूर्तिः
 लक्ष्मीवत् प्रतिछायावातस्याः सुभ्रुवः द्रौपद्याश्च अनयोरुभयोः विवेचनविधौ पार्थक्येन ज्ञानविधौ पुरोधसः धौम्यस्य स्वलनं बभ्रुव मंत्रतंत्रं

कन्यकाभ्युपहृता विधिलाजाः कंदलयन् नलोचिषि पेतुः पंचवल्लभकराग्रविमर्दाद्बाहुवंशागलिता इव मुक्ताः ॥ २॥
 विधिचोदनासु मणिदीपयष्टिका स्फुरदिंदिराप्रतिकृतेष्वसुभ्रुवः उभयोर्विवेचनविधौ पुरोधसस्वलनं बभ्रुवनतु मंत्रतंत्रं
 त्रयोः ३ बाहुप्रताप इव साक्षिणि हव्यवाहे सामंतराजधरणेरिव याज्ञसेन्याः कांक्षासमंक्रमश एव करंगृहीत्वा हर्षेण दृष्टिं ममजन्म
 वनींद्रपुत्राः ४ योः मंत्रविवाहप्रयोगानुष्ठानयोस्तु स्वलनं न बभ्रुव अनेन द्रौपद्याः लक्ष्मीसादृश्यं द्योत्यते १०३ अवनींद्रपुत्राः पांडुनंदनाः हव्यवाहे

अग्नौ बाहूनां प्रतापे इव साक्षिणिसति याज्ञसेन्याः द्रौपद्याः सामंतराजानां मांडलिकभूभृतां धरणेरिव करं हस्तं करभागं च क्रमश एव ज्येष्ठानुक्रमेणैव कालदेशाक्रमेण च कांक्षासमं पुत्रकन्येच्छानुरूपं च यथा तथा गृहीत्वा हर्षेण दृष्टिं अभ्युदयं अभजन् स्वीचक्रुः अंगुष्ठमेव गृहीत्वा यदिकाम
 यीतपुमांसमेव मे पुत्रा जायेरन्नित्यंगुलीमेव स्त्रीकामोरोमांते हस्तं सांगुष्ठमुभयकाम इति गृह्यसूत्रं ॥ १०४ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥

पूजकपूज्यत्वेपुष्पत्तमौ अतिशयेन वृद्धिं नयंतौ तौ द्रुपदयुधिष्ठिरौ स्वेः स्वकीयैः यौतकैः जामातृश्वशुराभ्यां परस्परदेयपदार्थैः आढ्यं भवि
ष्णुत्वं धनं समृद्धत्वं अकिंचनत्वं दारिद्र्यं च व्यत्यस्यतामिव व्यत्यासमकुरुतामिवेत्युत्प्रेक्षा राजाजामात्रे समृद्धत्वं दत्तं जामात्रा राज्ञे अकिंचन
त्वं दत्तं किमिति लोको मेने इत्यर्थः राजाजामातृभ्यो यौतकमियदत्तं येन स्वयमकिंचनो जात इति भावः ५ ॥ गद्यं ॥ एवं अंतरिक्षे निक्षिप्तं स्थापितं

पांचालराजश्च सपांडवश्च पुष्पत्तमौ पूजकपूज्यभावं आढ्यं भविष्णुत्वं अकिंचनत्वं व्यत्यस्यतां ताविव यौतकैः स्वेः ५
गद्यं ॥ एवमंतरिक्षे निक्षिप्तं लक्ष्यं वेधलक्षणेन शुल्कनिष्केण निजकंठं निष्कायित कन्या भुजलताने तान् पथिको ते यान्
वगंतारो दुरहंतारो पित निवर्तनमतयो विकर्तनतनयो पायविधेयैः सहायैः सहसंमन्त्र्य समारब्धपूर्वस्य युद्धपलायना
ध्ययनस्याद्वितीयावृत्तिविच्छित्तिं परिजिहीर्षमाणा इव शकुनिभाग्निनेयाः सेनापुरःसरं निस्साणानिस्सारितनिस्वानला
लितैः कुर्वन्ति तैः क्षालितगवाक्षमोनरोक्ष्यं द्रुपदनगरं पुनरपि निर्वार्य निरुद्धा सयांचक्रुः तत्क्षणमेव सत्वरं निर्गतवरेषु विवि
धैरायुधैरभूत्येषु द्रुपदसैन्येषु ॥ २९ ॥ यत्लक्ष्यं मत्स्यरूपं तस्य वेधलक्षणेन वेधरूपेण शुल्कनिष्केण कन्यार्थदेयमौल्य धनेन निजकंठे

षु निष्कायिता कंठभूषणीकृता कन्या बाहुलतायेस्तान् एतान् को ते यान् पार्थान् अवगंतारः पार्था इमे इति ज्ञातारः पथिमार्गे दुरहंतया दुरहंकारेण
आरोपिता उत्पादिता पार्थानां निवर्तने मतिर्येषां ते शकुनेः भाग्निनेयाः गांधारीपुत्रादुर्योधनादयः विकर्तनतनयस्य सूर्यपुत्रस्य कर्णस्य ये उपायाः

च. भा.

२७

पार्थानां निवर्तनोपायाः तेषां विधेयैः वश्यैः सहायैः शकुन्यादिभिः सहसंमन्य सेनायाः पुरः सरो योनिः साणो दुंदुभिः तस्मान्निःसारितः प्रक-
टीकृतः योनिः स्वानः शब्दः तेन ललितैः मनोहरैः क्ष्वेडितैः वीराणां सिंहनादैः क्षालितं दूरीकृतं गवाक्षाणां मौनस्य रौक्ष्यं दारिद्र्यं यस्मिन् तत्
भेरी क्ष्वेडितशब्दानां प्रतिध्वनयोगवाक्षेपुजात्मा इत्यर्थः द्रुपदनगरं पुनरपि पूर्वमेकवारं द्रोणाज्ञया द्रुपदनगरं निरुद्धमिति हेतोः पुनरपीत्यु-
क्तं निर्वाय वेष्टयित्वा निरुद्धासयांचक्रुः अंतःस्थितप्राणिनां बहिर्निर्गमनादिप्रतिबंधंचक्रुः एतन्मंत्रकर्तृशकुनिभागिनेयानुत्प्रेक्षते समारब्धं
तिपूर्वं समारब्धं समारब्धपूर्वं तस्य युद्धात्पलायनरूपस्याध्ययनस्य द्वितीयावृत्तेः विधित्तिं विच्छेदं परिहर्तुमिच्छन् वद्वयथाकश्चित्कृतस्या

पद्यं ॥ पृथासुतास्तेपिरथाधिरूढा द्विधा विचार्यैव पुरानिरीयुः शरैर्विधातुं द्विषतोपि चूर्णांस्तत्सुभ्रुवामव्यलकानचूर्णान्

ध्ययनस्य विस्मरणं माभूदिति द्वितीयावृत्तिं करोति तद्वत् अनेकैः आयुधैः युक्तेषु द्रुपदसेन्येषु तत्क्षणमेव सत्वरं यथा तथा निर्गत्वैरेषु पु-
राद्वहिर्गमनं कुर्वत्स सत्सु ॥ २९ ॥ ते पृथासुता अपिरथाधिरूढाः संतः द्विधा विचारं कृत्वैव पुरानिर्जग्मुः विचारं द्वैविध्यमाह शरैरिति
शरैः बाणैः द्विषतोपि शत्रून् पिचूर्णान् रवंडान् विधातुं कर्तुं तेषां शत्रूणां सभ्रुवां वधूनां अलकानपिकेशानपि अचूर्णान् पतिजीवनेन सौ-
भाग्यवत्त्वात् अरवंडान् विधातुं शरैः शत्रूणां प्राणहरणं कर्तव्यं अथवा जित्वा सप्राणामोक्तव्या इति विचारं द्वैविध्यं फलति मानवतां युद्धा-
त्पलायमाने मरणममरणं भवतीति भावः ॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

स्वर्गवासिनां देवानां द्रष्टुं प्रिये युद्धारं मे ते ह्येपि उभयपक्षस्थिता अपि प्रवीराः शंखं दध्नुः वादयामासुः भेरीस्ताडयामासुः सिंहनादं चक्रुः चापगुणटणल्लारं
चक्रुः प्रकटीचक्रुश्च ॥ ७ ॥ अनयोः सैन्ययोः संबन्धिनां महारथानां एतत्संज्ञकं महावीराणां अवलोकनाय नभोजुषां नभसि प्राप्तानां सुरी
णां अप्सरसां नगरसौधस्थितानां सुदृशां सन्दरस्त्रीणां च भेदकाभेदकर्त्री अप्सरोभिः हस्ते धृतानूतनपतिवरणविषये स्रक् पुष्पमालि
कैव अभूत् वीराणां धर्मयुद्धे संमुखमरणे स्वर्गवासस्मरणात् अप्सरसां पतित्वेन तद्वरणं नगरस्त्रियोप्सरस्तुल्या इति भावः ॥ ८ ॥

शंखं दध्नुः स्ताडयन्ति स्म भेरीश्चक्रुः स्वेडां चापनादं विवधुः सिद्धादीनां द्यौः सदां लालनीये युद्धारं मे ते ह्येपि प्र
वीराः ७ अनयोर्बलयोर्महारथानां भवलोकाय नभोजुषां सुरीणां सुदृशां च पुरस्य सौधभाजां वरणस्रविधूतैव भे
दिकाभूत् ८ आसीदतामाशुधनुर्धराणां मासीदताम्यत्करकोशलानां क्षणं मिथो बाणगणानिरुध्य व्रणं विना तत्र रणं म
हीयः ९ रथिकं रथिको द्विरदं द्विरदस्तुरगं तुरगः पदगं पदगः इतरेतरमेत्यरणं विदधौ दिवि नारदविस्मयना कतरुं ॥ १० ॥

अताम्यतु विकसत्करकोशलं येषां तेषां आशुशीघ्रं आसीदतां परस्परं संघट्टमानानां धनुर्धराणां महीयः अतिशयेन महत् रणं युद्धं क्षणं मिथः बा
णसमूहं निरुध्य रेवादिनारुध्वा बाणेन बाणं संछिद्य वा व्रणं विना आसीत् ॥ ९ ॥ चतुरंगसैन्यमध्ये रथिकादिकः स्वसमानं रथिकादिकं प्रति अ
न्योन्यं एत्यप्राप्य दिवि अंतरिक्षे नारदविस्मयस्थना कतरुं कल्पवृक्षं नारदस्य बद्धाश्चर्यदायकमित्यर्थः रणं विदधौ चकार ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

चं. भा.

२८

रजसा मंधकारेषु दशः वीराणां नेत्राणि अंधानि कुर्वत्स कोतुक सूत्राणि मांगलिक सूत्राणि चिन्हानि येषां तान् करान् हस्तान् स्वकीय करैः
परामृशंतः स्वकीयः परकीयो वा इति ज्ञानार्थं परामृशंतः पांडु पुत्राः युधि परस्परं प्रतिप्रहारान् पर्यहरन् चर्जयामासुः सूत्रचिन्हे रयं भ्रा

॥ रजो मंधकारेषु दशो मंधयत्स करैः करान् कोतुक सूत्रचिन्हान् परामृशंतो युधि पांडु पुत्राः परस्परं पर्यहरन्
हारान् ११ सोमकेषु पसर्पत्स सूर्यसूनोः शितैः शरैः कूजयामास कोदंड कुलिशा युधनंदनः ॥ १२ ॥

तेति ज्ञात्वा प्रहारं न च क्रुरित्यर्थः ॥ ११ ॥ सूर्यसूनोः कर्णस्य शितैः तीक्ष्णैः शरैः सोमकेषु द्रुपदपक्षीयेषु अपसर्पत्स पृथग्भागे गच्छत्स
त्स अर्जुनः कोदंडधनुः कूजयामास सशब्दं चकार धनुषः प्रत्यंचारणत्कारं चकारेत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

जनने उत्पत्ताविव प्रधने युद्धे पितृकोदर द्वितीयेन वृकोदरः द्वितीयः सहायो यस्य तेन अर्जुनेन करो दरे करमध्ये परिकर्माकृतस्य धृतस्य कार्मुकस्य
 कवचमेदिभिः बाणतरंगैः निर्मितानि ईर्माणि व्रणान्येव मर्माणि प्राणिघातकानि येषां ते मयेन प्रसारिभिः क्षरद्भिः स्वेदोदकैः कृत्वा पदात्येव चर
 णानेव यानपदे पलायनाधिकारे अभिषिचंतः सौबलेयाः गांधारीपुत्राः दुर्योधनादयः समरांगणे कंदलितं प्रसृतं यश एव भाद्रपदसु क्लृप्ततुर्थीचं
 द्रकलानस्याः अवलोकनं परिहर्तुमिव वंचयितुमिव मुरवं निवर्त्य पश्चात्कृत्वा केवलैः बाहुभिः सहेवनतु कन्यायश आदिभिः सह कुरु राजधानीम

गद्यं ॥ तेन जनन इव प्रधने पितृकोदर द्वितीयेन करोदरपरिकर्माकृतस्य कार्मुकस्य वर्मनिर्मायिभिः शरोर्मिभिर्निर्मितेर्म
 मणिषो मय प्रसारिभिः स्वेदवारिभिः पदान्येव यानपदेऽभिषिचंतः समराजिर कंदलितपार्ययशश्चतुर्थीचंद्रावलोकनं
 परिहर्तुमिव मुरवं निवर्त्य सौबलेयाः केवलैरेव बाहुभिः कुरुपुटभेदनप्रतिपलापांबभूवुः २० प० बीभत्सुचापविवृतेषु
 महत्सुकर्मस्वैकंदरजगृहिरे युधिधार्तराष्ट्राः वीक्ष्य स्थितेषु विमतेषु विलोलजीवपृष्ठप्रकाश्यगमनपृथुना जवन ॥ १३ ॥

तिपलापांबभूवुः पलायनंचक्रुः २० प० धार्तराष्ट्राः धृतराष्ट्रपुत्रकर्णशकुन्यादयः युधियुद्धे बीभत्सोः अर्जुनस्य चापेन विवृतेषु प्रकटितेषु महत्सुक
 र्मस्य मध्ये एककर्मदृढं यथा तथा जगृहिरे स्वीचक्रुः किं कृत्वा विमतेषु शत्रुषु स्थितेषु सत्सु विलोलाचंचला जीवामौ वीर्यस्मिन्ततु अन्यत्र विलोलाः
 बहिर्गमने चंचलाः जीवाः प्राणाः यस्मिन्तत्पृष्ठभागं प्रकाश्य शत्रून् प्रतिदर्शयित्वा पृथुना जवनवेगेन गमनं रणांगणे प्रापणं अन्य वरणांगणात्

गमनं अपसरणं वीक्ष्यदृष्ट्वा यथाकश्चित् कस्यचित् अनेककर्मदर्शनेपि स्वबुद्धिसामर्थ्यानुसारेण यत्किंचित्कर्मदृढं गृह्णाति तद्वत्पार्थधनुषो
नेक कर्मणां मध्ये विलाल जीवं पृष्ठं प्रकाश्य पृथुना ज्वेन गमनलक्षणमेककर्मदृढं जगृहुरित्यर्थः १३ ऋजवः सरला अपि अशीणां भीषणाः स
यदायकाः एतेषां पाण्डवानां गुणाः शौर्यो दार्या दयः विजयात्परं जयोत्तरं सद्यः तत्कालं समुन्नेसुः दृष्ट्वा जगमुः धन्विनां गुणाः धनुर्गुणाः अवनेसुः अव
तीर्णविभूवुः एके उल्कं प्राप्तः अपरे अपकर्षं प्राप्ता इत्यर्थानुसंधानमापाततोत्रभवति १४ द्रुपदराजकृतया वस्त्रालंकारादिभिः पूजया भूषिताः

विजयात्परमेतेषां मृजवो व्यरिभीषणाः सद्योगुणाः समुन्नेसु रवनेसु स्तुधन्विनां ॥ १४ ॥ ते निवृत्त्यनगरं समावि
शन् भूषिता द्रुपदराजपूजया अव्यशेषजनकेन शौरिणा जन्यभावमुपजग्मुषा समं ॥ १५ ॥ पार्थ एव सहजे
अरिविलेषु प्रायशो युधिबलं श्रुतवत्याः अन्वभूदधिकमीक्षणवृष्टे राजकोशमिव राजसुतायाः ॥ १६ ॥ ॥

ते पाण्डवाः रणांगणान्निवृत्त्य अशेषाणां जनकेनापि जन्यभावं पुत्रत्वमिति विरोधः मित्रत्वमिति परिहारः उपेयुषा प्राप्तवता शौरिणा कृष्णेन स
मं द्रुपदनगरं समाविशन् प्रविविशुः ॥ १५ ॥ अरिविलेषु सहजेषु बंधुषु मध्ये पार्थः अर्जुन एव युधिबलं शौर्यं अर्थादर्जुनस्य श्रुतवत्याः राजसुतायाः
द्रौपद्याः अधिकमीक्षणवृष्टेः सरागापांगदर्शनवर्षणस्य अंशं प्रायशः अन्वभूत कइव अर्जक एव अर्जकः धनादिसंपादक इव यथा कश्चित् वि
भागसमये धनभूम्यादिसंपादकः अधिकं श्रमांशं प्राप्नोति तद्वत् इत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १५ ॥

॥ १५ ॥

॥ १५ ॥

राजाचासौवृद्धश्चराजवृद्धः धृतराष्ट्रः लाक्षागृहान्मुक्तैः पांडवैः द्रुपदनगारे प्रकटीभूय स्वयंवरे द्रौपदीलब्ध्वा तस्मिन्समये प्रतिस्पर्धिना
राजानोजिताश्चेत्येवं वृत्तांतं श्रुत्वा क्षत्राविदुरेण कृत्वा अनुजातैः कनिष्ठबंधुभिः सह स्वसमीपमानीय अर्थाद्धर्मराजं कंसमिदः श्रीकृ-

वृत्तांतमेवमवकर्ण्य सराजवृद्धः क्षत्रासकाशमुपनीय सहानुजातैः धर्मात्मजाय धुरि
कंसमिदोर्ध्वभागादन्वर्थतामथ विभज्य ददौ स्वनाम्नः ॥ १७ ॥ ॥ धर्मात्मजाय धुरि ॥

ष्णस्य धुरि अग्रभागे धर्मात्मजाय अर्धराज्यार्धभागात् विद्यमानत्वात् तस्य स्वत्वाद्धेतोः स्वनाम्नः धृतराष्ट्र इति नाम्नः अन्वर्थतां राष्ट्रपालक
त्वं विभज्य समविभागां कृत्वा ददौ अर्धराष्ट्रदानेन राष्ट्रपालकत्वं ददावित्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७३ ॥

चं.भा.

२०

पौराः पुरवासिनो जनाः आहतानि प्रसिद्धानि लक्षणानि सामुद्रिकोक्त साम्राज्यादिचिह्नानि औदार्य दयालुत्वादयोगुणावायस्य तस्मिन् नर-
पतौ युधिष्ठिरे राज्ये राजकर्मणि अभिषिक्ते सति यत् यतः कारणात् स्वानि स्वकीयानि अक्षीणि शिशिरं आनन्दजन्य शीतं अंबुदधुः कुंकु-
मैः काश्मीरजन्मयुक्तचन्दनैः लिप्तांगके चर्चितशरीरे सति यतश्च रागं रक्तिमानं अनुरागं च विभ्रमं वभूवुः दधुः बन्दिभिः वर्णिते स्तुते सति-
यतश्च निष्पन्दत्वं स्तब्धत्वं अवहन् दधुः अतस्तं युधिष्ठिरं स्वदृष्टिरिति स्वनेत्रमिति स्फुटं विवधुः प्रकटीचक्रुः यत्राभिषेकस्तत्रांबुयत्र कुंकु-

तस्मिन्नाहितलक्षणेनरपतौ राज्याभिषिक्ते सति स्वान्यक्षीणि दधुर्यदंबुशिशिरं लिप्तांगके कुंकुमैः

रागं यद्विभ्रमं वभूवुरवहन् दृष्टिर्बन्दिभिर्निष्पन्दत्वमतः स्वदृष्टिरिति तं पौरा विवधुः स्फुटं ॥ १८ ॥

दिगंतरलुठकीतिरनंतकवि कुंजरः प्राणैस्तुल्यं सरस्वत्याः प्राणैषीच्च पुष्पभारतं ॥ १९ ॥ ॥ ॥

इत्यनंतभट्टकविकृतौ च पूष्पभारते द्वितीयस्तवकः संपूर्णो भवतु ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मले पस्तत्र रागः यस्य वर्णनं तस्य नेत्रे निष्पन्दत्वं भवतीति कार्यकारणयोः सामानाधिकरण्यं लोके दृष्टमनो दृष्टित्वारोपो युक्त एवेति भावः

॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीमदनंतभट्टकृतचंपूष्पभारतटीकायां श्रीखंडोपाध्यायनारायणसूरिकृतायां द्वितीयस्तवकः समाप्तिमगमत् ॥ २० ॥ ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[OrderDescription]
,CREATED=23.01.20 11:01
,TRANSFERRED=2020/01/23 at 11:25:50
,PAGES=112
,TYPE=STD
,NAME=S0002630
,Book Name=M-2327-BHARAT PANCHO PRATHAM SATWAK
,ORDER_TEXT=
[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF

FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF

FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF

FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF

FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF

FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,